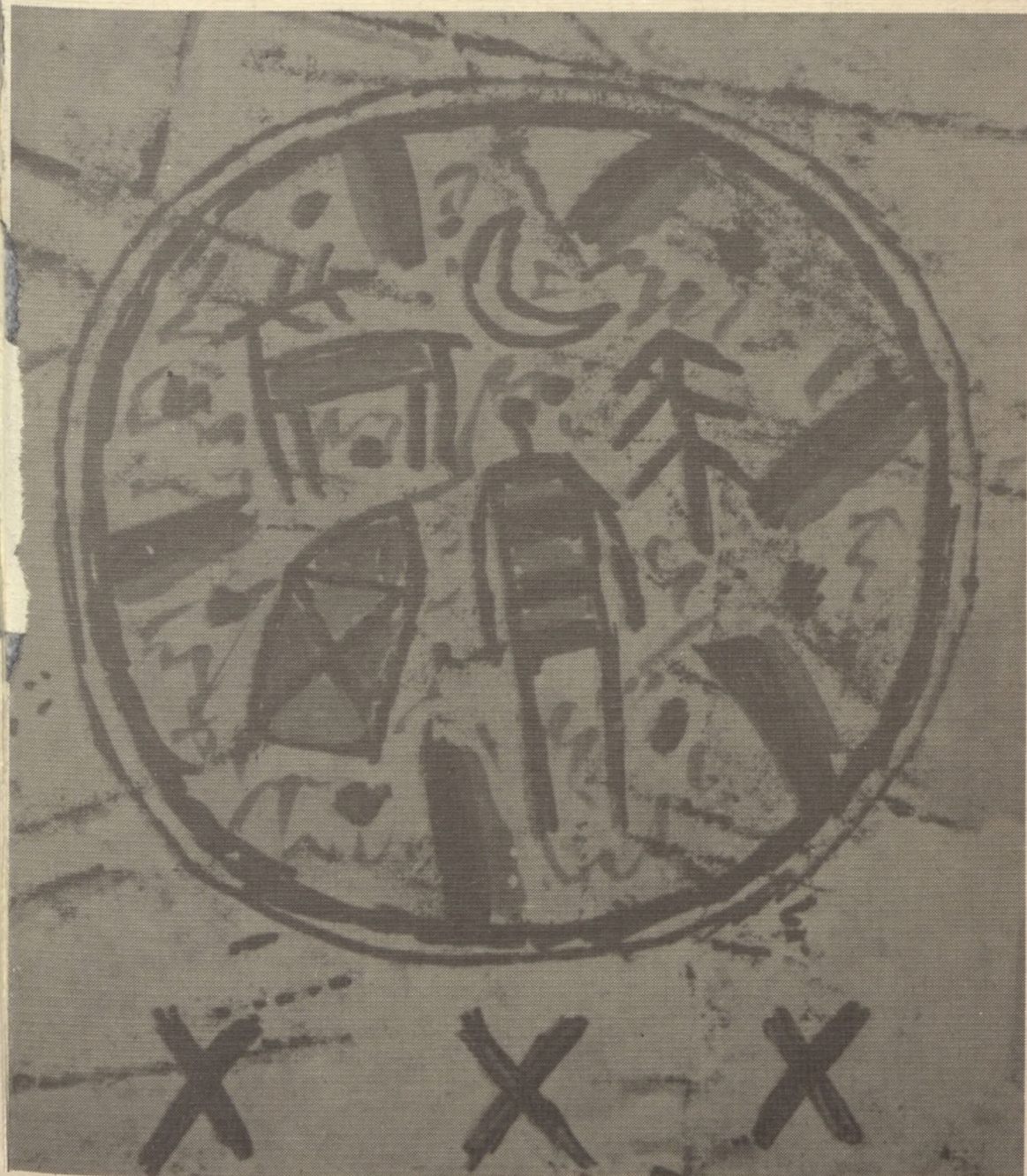
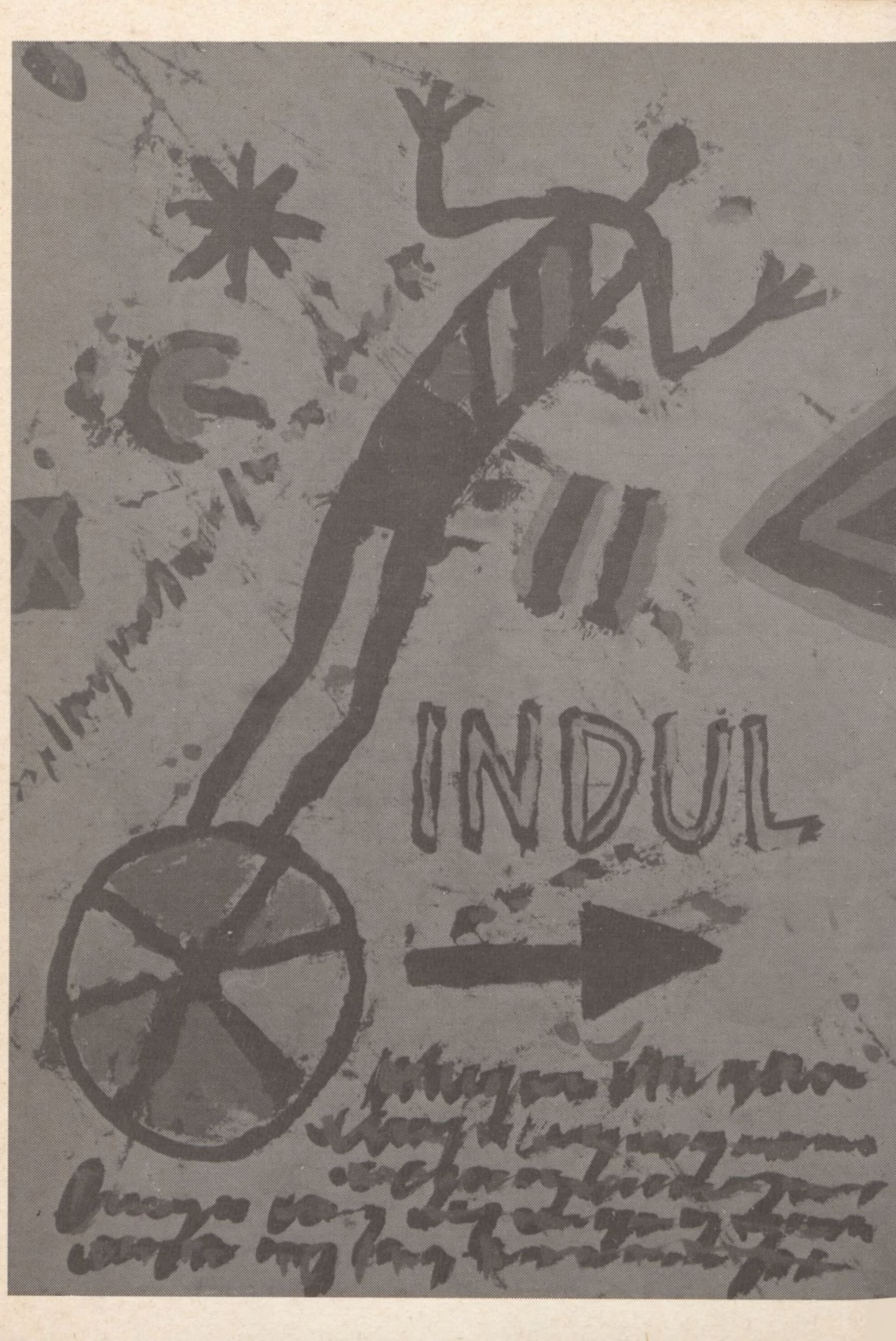


NYELV ÉS IRODALOM
SALONKAI
1987

palócföld

TÁRSADALOMPOLITIKAI, IRODALMI, MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT 1987 | 5 • XXI.



A hand-drawn illustration in dark ink on a light background. The central figure is a person with a large, spoked wheel attached to their back. The person's body is outlined in thick black lines. They are wearing a striped garment around their waist. To the left of the person is a large, multi-pointed star. To the right is a target symbol consisting of concentric squares. Below the person, the word "INDUL" is written in large, blocky, hand-drawn letters. Below the word is a large, solid black arrow pointing to the right. At the bottom of the page, there is a block of handwritten text in a cursive script, which is difficult to decipher but appears to be a collection of words and phrases.

INDUL



Handwritten text in a cursive script, likely a collection of words or a short passage, located at the bottom of the page.

Tartalom

- 3 Nyéki Lajos: Levél Vas Istvánhoz (vers)
7 Alexa Károly: A II. Gerelyes Endre novellapályázatáról
10 A Gerelyes Endre novellapályázat credményhirdetése
11 Andraszew Iván: A kavics (novella)
14 Dobai Péter: A senki földjén (novella)
21 Onagy Zoltán: Szilveszter (novella)
26 Jobbágy Károly: Változatok egy utazásra (vers)
27 Jobbágy Károly: Reggelenkét... (vers)
 Bényei József: Úgy is (vers)
28 Polner Zoltán: Áldott legyen (vers)
 Ádám Tamás: Majdnem tökéletes... (vers)

ABLAK

- 30 Konczek József: Szibériai színek
31–50 Összeállítás testvérlapunk, a kemeroói Ognyi Kuzbaszsza című folyóirat szerzőinek műveiből

VALÓSÁGUNK

- 52 Monostori Imre: Németh László Tanú-vállalkozása – kortörténeti metszetben (tanulmány)
59 Kerégyártó T. István: Társadalmi hátrányok és a valóság (tanulmány)
70 Speidl Zoltán: A Palócföld megkérdezte Juscsák Györgyöt, a MÁG igazgatóját (interjú)
73 A főszerkesztő vendége... (interjú)

KILENCEK I.

- 77 Vasy Géza: Mezey Katalin (tanulmány)
83 Mezey Katalin versei

MŰHELY

- 85 Kőrössi P. József: Lázár Júlia versei elé
86 Lázár Júlia versei

MÉRLEGEN

- 89 Cs. Varga István: Jeszenyin világa (J. Matyi Anna)
91 A költő életei (Petróczi Éva)
94 Baranyi Ferenc: Visszaigéző (Csongrádi Béla)

A Nógrád Megyei Tanács VB
művelődési osztályának lapja.

Főszerkesztő:

PRAZNOVSZKY MIHÁLY

A SZERKESZTŐBIZOTTSÁG
ELNÖKE:

Dr. Horváth István

A SZERKESZTŐBIZOTTSÁG
TAGJAI:

Csik Pál

Dr. Fancsik János

Fűzesi István

Dr. Kapros Márta

Dr. Németh János István

Dr. Tamáskovics Nándor

Vincze János

A SZERKESZTŐSÉG TAGJAI:

Dr. Bacskó Piroska

Czinke Ferenc

Kovács Anna

Tóth Elemér

Pál József szerkesztő

Szerkesztőség: 3100 Salgótarján,
Arany János út 21. Telefon: 14-386.

Kiadja: A Nógrád Megyei Lapkiadó
Vállalat. Felelős kiadó: *Bálint Tamás*
igazgató.

Készült a Nógrád Megyei Nyomda-
ipari Vállalat salgótarjáni telepén,
8,4 (A/5) ív terjedelemben.

F. v.: *Kelemen Gábor* igazgató.
87.49089 N. S.

☆

E SZÁMUNK SZERZŐI

Alexa Károly irod.-tört. (ELTE, Bp.); *Andrassew Iván* író (Tahitófalu); *Ádám Tamás* költő (Balassagyarmat); *Bényei József* költő (Debrecen); *Csongrády Béla* pártmunkás (Salgótarján); *Dobai Péter* költő, író (Bp.); *Jobbágy Károly* költő (Bp.); *Kerekgyártó T. István* művelődéskutató (Jászberény); *Kiss Benedek* költő (Bp.); *Koncsek József* költő (Bp.); *Kőrössi P. József* költő (Móra Kiadó Bp.); *Lázár Júlia* költő (Bp.); *Lothár László* költő, műfordító (Bp.); *J. Matyi Anna* irod.-tört. (KLTE, Debrecen); *Mezey Katalin* költő (Bp.); *Monostori Imre* irod.-tört., az Új Forrás főszerkesztője (Tatabánya); *Nyéki Lajos* balassagyarmati születésű költő (Franciaország); *Onagy Zoltán* gazdátadó (Esztergom); *Petrőczy Éva* költő (Bp.); *Polner Zoltán* költő, (Szeged); *Praznovszky Mihály* muzeológus, a Palócföld főszerkesztője (Veszprém); *Rózsa Endre* költő (Bp.); *Speidl Zolán*, a NÓGRÁD olvasószerkesztője (Salgótarján); *Szabados László* pártmunkás (Salgótarján); *Vasy Géza* irod.-tört. (ELTE, Bp.).

Levél Vas Istvánhoz

„... állandó veszélyük valamiféle új
»femebb stíl«... semmiképp sem lehet
ráfogni, hogy kényelmesek...”

(Népszabadság, 1969.)

Hát nem... éppen nem vagyunk kényelmesek
(de nem keszonos mindaz, aki ír
Vácott, Párizsban – számít a keret,
ha csőbe húzza a fehér papír
sunyi pofája?...) Vagy, ha akarod,
kicsreshetünk egy más hasonlatot:
Kattognak az írógépfegyverek,
golyók a betűk, a lapok falak,
minden rím egy-egy kivégzőparancs,
a méla jambus vészesen perreg,
a vers: emberdaráló szerkezet,
önkaloda, önkivégzés – hogy a Karancs,
a Garda Tó mellett: nem egyre megy?

Közelebb vagyok itt most Budapesthez,
mint mondjuk: hintón Tompa vagy Madách.
A távlatot is számítsd az ecsethez;
nemcsak korlátoz, de véd is a rács.
Itt most nyugalmas, hosszúheví ős van,
a Boul'Mich' kövén suhan nesztelen,
s az újbábeli hömpölygő zsvajban
magyarul is elbeszélget velem.
S az osztályban is: itt Mademoiselle Szikra,
ott Madame Bartos, amott Manga Pál
éppúgy súlyozza a szó elejét,
öblös, mély „a”-kkal éppúgy szomorítja
Voltaire, Proust, Boileau, Balzac szellemét,
hogy lehetnének akár Szombathelyen.*

(*) Akkoriban franciát tanítottam az Alliance Française párizsi központjában.

(Igaz viszont, hogy én énekelek,
mint mondják otthonról jött magyarok,
no meg magas fekvésben hadarok,
de palócosabban, mint valaha:
tehát nemcsak veszített, valamit
nyert is az ügyn a haza.)

Fentebb-e vagy lentebb-e
ez a stíl, bizony ebbe'
bíró nem én vagyok.
De egyet holt biztosra mondhatok:
minket a nép nem soronkint fizet,
így meglehet,
hogy péppé rágjuk azt a keveset,
ami a szóból papírra kerül. . .
Így írunk mi: mormolva, egyedül,
eszélősen ízelve minden hangot, jelet, ragot,
így írunk mi: vagy félszáz elvetélt
versből ha lesz pár sornyi töredék.

Nem panaszkodom. Büszke vagyok.

De példának sem fújom fel magunk.
Kijelentő hangnemben tárgyalunk
én itt a Jean Bleuzen utcából (helyi hős,
a nációk végezték ki), Te meg ott
a Groza rakpartról. – A nap ragyog,
és az ablakon át
ugyanaz az ősz
– a képzettársítás is azonos –
küldi be súlyos (levél)(vér)szagát.
Most kávéfőző. Én is. Lcemelsz
a polcra egy könyvet. Talán ugyanazt,
mint én. Felteszel egy Bartók-lemezt.
Én is: „Improvizációk magyar parasztdalokra,
zongorára, op. 6.” Hallgatunk.
Képződés ez persze de agyunk,
vérsajtjeink legmélyén mégis így igaz.

Mert – akarjuk, nem – csak közöd van hozzám,
nekem is hozzád, ezer és ezer
közegen át és közületen és ütközőkön,
szójátékok és rímek közvagyonyján
közösködünk: egy nyelvi köztelek
gyomjait rágjuk, mikor közhelyek
fád ízeivel játszva keverünk
(mester vagy ebben) új ízket,
miket fanyalgva köp ki – ez az elv
itt is –
a kissé érdes kritikusi nyelv.

Hol is voltunk? – Hát igen, hogy a KÖZ
(így nagybetűsen) lám összekötöz.
Nem is nagyon kell közelednünk,
hisz nagyon el sem távolodtunk,
a türelem és a közészer
(devalvált szó, sajnós) úgy rendezi,
hogy mindig – bár az ördög hergeli
az embert innen-onnan –
találkozhassunk valahol középen,
Párizs és Pest közt egy képzelt vagonban
– a fentebb említett köz érdekében.

Kezded ünni ezt a sok „köz”-t? megértem.
Verses levél ez
és nem példatár
a „MÉKSz” készülő új pótkötetéhez,
bár vallom, tanár-költő és költő-tanár
(nem hizelgő a cím, lehet),
vallom, tudatos szakmai elferdüléssel,
hogy a költészet:
alkalmazott nyelvészet,
nem vonz vajákos művi örület,
és józan ésszel
és félszegen
inkább fordítok verset, mint részegen
köpönyeget,
és szívesebben tanulok Aranytól,
mint önköldökét piszkáló varangytól.

De hát ez ízlés dolga.
Nem vagyok pápa,
nem pályázom próféta-ságra,
maradok költő-gyalogos,
és hogyha megszolgálta,
szalutálok én költő-őrnagynak, költő-ezredesnek,
akár a bibort lövelő, magos
égben pipázó,
vagy a poklok gyomrában furulyázó
Költő-Atyának, Költő-Lucifernek.

(A Múzsát nem hevíti fel az óvszer.)

Csak az eredmény számít,
nem a módszer.

Egy törvény áll csak – rám itt,
rád ott, Nagyra, Juhászra,
Bakuczra, Weöresre. . .
Kinek fejét nyomják majd glóriába,
vagy kit húznak deresre,

kit pólyálnak majd súlyos balsamokba,
ki kerül szemétdombra – Panthéonba,
(vagy hát a történelmi ingajárat
értelmében: innen – oda, onnan – ide)
– ha ki akar, jegyet a Holdba válthat,
erre az útra – lehet valutád
rogyásig – mégsem váltható *ticket*.

Szüzi priusz, káderlap, befolyásos
kritikus, protektor, barát,
kígyóbörkötés, merített papír,
gondos, szép betűk: garamond, elzévir,
illusztráció minden terzínához. . .
– az Idő kócos huligán,
csak nevet címen, ceremónián,
és könyörtelen bíró,
sose téved,
fütyül papírra, díszkötésre,
tenyérsni-tányérsni pecsétre,
beleírathatod az útleveélbe:
„foglalkozása: költő”, menedéket
az utókorba még az író-
szövetségi tagkönyv sem ad.

Hogy belölem-belölünk mi marad,
ne firtassuk a kérdést, ki-ki fújja
a magáét, amíg csak bírja szusszal,
újra meg újra,
egy sorban Tantalusszal, Sziszifusszal. . .

Egyazon jussal.

Vanves, 1969. október 31.

A második Gerelyes Endre novellapályázatról

A Palócföld című folyóirat 1987-re meghirdetett Gerelyes Endre-novellapályázatának végső értékelése és tárgyszerű minősítése előtt talán nem haszontalan néhány olyan kérdést fölvetni, amelyek végiggondolása tágabb dimenziók közé állítja ezt az irodalmi és kulturális-politikai eseményt – az ügy jelentősége így markánsabban megfogalmazható. A kérdések két gócpont köré vonhatók. Az egyik poétikai és irodalomtörténeti természetű: a novella műfajának és műfaji változatainak szerepe a magyar szépprózában, különös tekintettel a legújabb magyar elbeszélő irodalomra. A másik kérdéskör szociológiai és kulturális-politikai természetű: magába foglalja az irodalmi lapstruktúra problémakörét éppúgy, mint a lokális kultúraszerveződés lehetőségeit és távlatait.

I.

A novella meghatározása nem kevésbé reménytelen vállalkozás, mint a többi kardinális műfajé és műnemé – több évszázad irodalomelméleti és kritikai szakirodalma erre a tanú. A közmegegyezés a rövidebb terjedelmű és dramatikus szerkesztettségű prózai elbeszélést érti rajta (legalábbis nálunk), annak is azt a típusát, amely többnyire a végkifejlet felől rendez anyagot, cselekménye egyenes vonalú, az idő egységét legfeljebb egyszer (a szükséges előzmények feltárása végett) bontja meg, szereplőinek galériája intimen szűk körű, és elhallgatásával, jelzéseivel legalább oly erővel utal az írói világképre, mint azzal, amit kimond. Pillanatkép, amely a jelkép tárgyias határozatlanságával utal a művön kívüli világra. A magyar epikának legalább a századforduló óta ez a vezető műfaja; anélkül állíthatjuk ezt, hogy regényíróinkat, akik kivétel nélkül jó novellisták is, és regénycinket lebecsülnénk. Ez a műfaji hierarchia napjaink irodalmára is érvényes, azzal a sajátos új vonással együtt, hogy egy-két évtizede irodalmunk fő hangsúlya a hagyományos lírai felől az epikus szemléletmód felé csúszott át. Emellett mind több olyan prózai műformával találkozunk, amely mintegy átmentet képvisel novella és regény között – ilyenek a kisregény és a novellaciklus. És nagy számban találkozunk olyanokkal is, amelyekben a lírizálás vagy a pöre szociologikum jegyében oldódnak föl a novella klaszszikus jellemzői. Ennek a műfajválasztási sajátosságnak irodalmunkban természetesen mély szociális, történelmi és lélektani motívumai vannak. Elég itt utalni a legfontosabbra, a meghatározóra. Az az írói magabiztosság, ami nélkülözhetetlen előfeltétele a nagyepikának, csak világosan hierarchizált értékrendű, a szociális és nemzeti szempontokat egyeztetni, alkalmanként rangsorolni, a történelmi érveket a jövő, a perspektíva szolgálatába állítani képes nemzeti-nyelvi közösségben izmosodhat meg. Ott, ahol még az olyan konfliktus is, mint például a nemzeté és a polgári haladásé, távlatosan feloldhatóan mutatkozik, ahol a múlt nem a mindenkori jelen tragédiáinak, konfliktusainak önigazoló eleme, ahol a társadalmi különbségek és a szo-

ciális munkamegosztás eltérő helyzetei és szintjei is artikulálhatók. A magyar írónak mindig választania kellett, többnyire kényszerhelyzetben és egymást végzetesen kizáró alternatívák között, így a választás is csak pillanatnyi érvénnyel bírt vagy túlzottan általános érvényű lehetett, egy-egy helyzetre, alakra vonatkozott. Természetesen tolódik így előtérbe a lélektaniség, mint a klasszikus magyar novella legfontosabb vonása és az anekdotikusság, amely a kedély nyelvén beszél konfliktusokról, úgy, hogy amint megjeleníti, rögtön fel is oldja őket.

Mai irodalmunkban a novella számos változata él, a hagyományos – például balladás – szerkezetektől addig a típusig, amit már aligha lehet az elbeszélő poétika bármely címkéjével jelölni, amire már csak a semmitmondóan általános, az újabb műelemző iskolák által *vezető* terminussá emelt „szöveg” szó illik. A „nyelvkritikai” szemléletmód eme fejleménye prózában, versben egyaránt – vélekedjünk szerepéről és értékéről bárhogy is – feltűnő vonása mai irodalmunknak.

A *Palócföld* című Salgótarjánban kiadott, s főleg Nógrád megyében terjesztett folyóirat másodszer hirdetett meg novellapályázatot. Ennek a kijelentésnek minden eleme hangsúlyozandó. Ha a magyar folyóiratokra, s ezeken belül is elsősorban a vidéken szerkesztettekre gondolunk, mint a társadalmi-állami mecenatúra megszokott, de szükségyszerű formáira és lehetőségeire, az elmúlt nagyedszázadból nem sok eredményre kezdeményre emlékezhetünk. Kevés folyóirat harcolta ki magának a könyvkiadási jogot, még egy-egy alkalomra, egy-egy könyvsorozat megindítására sem, kevesen éltek-élnek a pályázatok, ankétok organizáló lehetőségével. A *Tiszatáj* és a *Forrás*, az *Alföld*, az *Éltünk* és a *Napjaink* említhetők elsősorban a kezdeményezők, a kísérletezők között – bár náluk is inkább a kudarcok emléke a maradandó. Itt érdektelenség, másutt az anyagi lehetőségek gyengesége vagy rossz elosztása, amott a szervező ambíció hiánya akadályozta-akadályozza meg, hogy egy-egy folyóirat valódi műhellyé válhassék, hogy helyi érdekeit az egyetemesebbekkel egyeztetni tudja – nem feledve természetesen a helyi vagy országos irányító szervek időnkénti bizalmatlanságra valló gesztusait, folyóiratstruktúránk korszerűtlenségét, s egyéb hasonló tényezőket sem. A *Palócföld Könyvek* sorozata örvendetes kivétel. S noha nem minden darabját minősítheti a szerencsés olvasó – aki azért szerencsés, mert hozzájut egy-egy példányához – esztétikailag kiemelkedőnek, a kötetek műfaji megoszlását, a sorozat arányait, a vállalkozásnak a pusztá lokalitáson túlmutató érdemeit tekintve, a sorozatot mindenképpen figyelemre méltónak és további támogatásra érdemesnek tekinthetjük. A *Palócföld Könyvek* mellé téve azokat a kiadványokat is, amelyek hasonló vagy egyéb formában idézik a szűkebb tájegység kulturális-történelmi tradícióit. Nógrád megye nem mondható különösebben gazdagnak – még a Trianon előtti időkre gondolva sem – hagyományokban, ezért fontos minden olyan szálnak a kibontása, amely a múltat a jelenhez köti. A Gerelyes Endre nevét idéző pályázat, illetve az emlékének szentelt kötet is ezért nyugtázandó jó érzéssel. Az ő tragikusan rövid és nyugtalanítóan deformálódott életműve olyan modell, amelynek megértése fényt vethet az 1956 utáni irodalmi konzolidáció konfliktusaira, s ennek tanulságai nemcsak a szűkebb pátrai és nemcsak a kortársak számára fontos.

3.

A Gerelyes Endre-novellapályázat meghirdetése olyan gesztusa a *Palócföld* szerkesztőségének, Salgótarján és Nógrád megye kulturális vezetőségének, amelyet mindenképpen érdemes folytatni, hagyománnyá emelni. (Még akkor is, ha az eddigi két pályázat – talán – nem is minden tekintetben váltotta be a meghirdetők reményeit.) A pályázat közvetlen és praktikus hozadéka mellett (például a lap „ellátása” rangos kisprózai művekkel) nem haszontalan távlatokban gondolkodni. A lap erőteljesebb bekapcsolása a magyar kulturális-irodalmi életbe manapság azért is fontos, mert oldja azt a feszültséget, amely a mai gazdasági-mentális válsághelyzet idején kialakult a kultúra művelői és mecénásai-irányítói között. Egy jobb kulturális közhangulat jelentőségét aligha lehet túlértékelni.

Utalva a fentebbi, a magyar novellairodalom jelentőségéről mondottakra, helyes döntésnek ítéelhetjük, hogy az illetékesek ezt a műfajt tüzték ki pályázatra, s nem – mondjuk – a verset vagy a tanulmányt. Bár sem a tavalyi, sem a mostani pályázat nem látszott megmozdítani prózaíróink mezőnyének legjobbjait – ez némi szervezőmunkával, némileg erőteljesebb propagandával megoldható feladat. Idevágó megjegyzés az is, hogy a beküldendő írások terjedelmének limitálása nem biztos, hogy szerencsés. A 12 flekkes novellaformához nem mindenkinek van érzéke, sőt – mióta a magyar lapok elszoktak attól, hogy a szépirodalmat támogassák –, a tárcaműfaj művelését nem sok tényező indokolja. A jó értelemben vett tárcáirói rutin hiánya (s itt gondoljunk klasszikus íróink folyamatos hírlapírói működésére) sokakat kizár az ilyesféle pályázatokon való részvételből.

Ha gyanúnk igazolódik is – a pályázók nevének megismerése előtt mondván mindezt –, hogy újabb prózaíróink legjobbjai nem nagy számban vettek részt a pályázaton, akkor is érdemes hangsúlyoznunk azt, hogy a pályázatok bátorítása legalább akkora érdem, mint irodalmunk felső szintjének reprezentálása. A pályázati névtelenség olyan esélyegyenlőség, amellyel élni tud az, aki valóban tehetséges.

A mostani pályázatra 44 különböző jeligével 64 novella érkezett be. (Egy-két esetben felmerült a gyanú a bírálóknál, hogy ugyanaz a szerző különböző jeligék alatt is próbálkozott...) A beérkezett írások szelektálását és rangsorolását hárman végezték: *Csűrös Miklós* egyetemi adjunktus, az újabb magyar irodalomtörténész és kritikuseráció egyik legfelkészültebb tagja, *Laczkó Pál*, a *Palócföld* szerkesztője (aki már eddig is sokat tett a lap korszerűsítése s annak érdekében, hogy a *Palócföldet* irodalmi-szellemi életünk legjobbjai is támogassák) és e sorok írója, aki különböző formákban és szerepekben két évtizede foglalkozik a legújabb magyar irodalommal. Viták során, de különösebb nézeteltérések nélkül jutottunk el arra az álláspontra, hogy a pályázati anyag nagyjából megfelel annak az átlagnak, amely a magyarországi folyóiratokhoz beérkezett kéziratokat általában jellemzi. A többség itt is amatőr szerző műve, akik azt hiszik, hogy a velük megtörtént ilyen-olyan esetek rögzítése kimeríti az irodalom fogalmát. Akadnak olyanok is, akik – rutinjuk alapján mondván – valószínűleg hosszabb ideje a hírlapírás és az irodalom mezsgyéjén működnek. A beérkezett írásoknak mintegy negyed-ötöd része bizonyult valóban minősíthetőnek. Ezeknél látszott a tudatos formáló szándék, tapasztalható volt az igényes és a témához illő nyelvhasználat, céljuk volt a partikularitáson túlmutató esztétikai üzenet megteremtése. Az írások tematikus rendszerezé-

se, műfaji tipologizálása, szemléleti formáinak tüzetesebb bemutatása helyett csak azt a summázó észleletünket véljük fontosnak közölni itt, hogy a pályázat írásainak hangneme, modalitása harmonizál azzal, amely újabb irodalmunkat jellemzi. A realitások szikár rögzítése helyett inkább az érzékenység a jellemző, a konfliktusok mögött a lélektaniség hangsúlyozása, a vallomásos jelleg stb.

ALEXA KÁROLY

Elhangzott az idei Ünnepi Könyvhétén a Gerelyes Endre Ifjúsági és Művelődési Házban, a pályázat díjkiosztó ünnepségén.

A Gerelyes Endre novellapályázat eredményhirdetése

- I. díj: *Cnagy Zoltán* (Esztergom)
II. díj: *Andrassew Iván* (Tahitótfalu)
III. díj: *Dobai Péter* (Budapest), *Karsai Ferenc* (Budapest), *Incze Zolt* (Budapest).

SZOT-díj: *Siklós László* (Nagykovácsi)

Dicsőtetben részesültek:

Benedek István (Budapest), *Deák Júlia* (Budapest), *Kautzky Norbert* (Budapest), *Takács József* (Ózd-Hódoscsépány).

A kavics

Mesterem azon a napon, amilyenek elküldött a házától, megtiltotta, hogy valaha is nevének nevezem vagy bármiképpen hivatkozzam rá. Nem a tudatlansággal vívtam ki haragját, hanem mert titokban új, sohasem volt szőnyegmintákat terveztem, és sajnos megtalálta a tekerceimet. Abban a városban, és különösen az ő rendkívül konzervatív műhelyében halálos bűnnek számított, ha valaki eltért a kétezere éves hagyományoktól. Hiába magyaráztam neki: én Európából jöttem, és ni másképp gondolkodunk a szabadságról – nem engedte utolsó inasasztendőmet leszojgálni.

– Ha művész akarsz lenni, menj Európába! – mondta – Különben is: eleget tud már a kezed. – Megsimogatta az ujjaimat. Szeretettel váltunk el. Nem gyűlölt, csak nem tűrhette a törvényszegést. Sőt a szerszámaimat is becsomagoltatta, és a zsákot a kezembe nyomta, amikor utamra engedett. Egy levélben, három éve, azt írta, sokat gondolkozott az esetemen, és ma már nem zárja ki annak a lehetőségét, hogy tévedett. Mit szólna most, ha látná, hogy csak szürkével meg feketével dolgozom?

Soha nem tartottam nagy művésznek magam, inkább csak kismesternek. Kaptam elismeréseket a világ minden tájáról – a legbecesebbeket. Ázsiából –, de mindig tudtam, hogy az öntetszelgés összerondítja a tehetséget.

Mielőtt hazatértem volna, néhány hónapot Teheránban töltöttem. Onnan a háború zavart Törökországba. Elég sok pénzt kerestem. Nem szövesssel, hanem rajzolással. Egy szőnyeg árának negyedét kaptam egy-egy tervemért. Mindenesetre itthon –, ha nem is Budapesten, csak a közelében – nagy házat vehettem, nagy műhellyel. Hat szövőszéket építettem, mert tanítani akartam. De nem sok lett belőle. Talán azért, mert az Európában mostanság nevelkedett emberek megrettennek, ha elmagyarázom, mekkora alázat kell ahhoz, hogy valaki elinduljon az első csomóval, és sorról sorra, az egyetlen lehetséges irányban haladva, végül is eljusson az egymilliomodikig.

Azért volt néhány tanítványom, de egyszerre legföljebb egy-kettő. Külföldről is jöttek: japánok, olaszok, németek, két amerikai, és sokan a környező országokból.

És volt egy, akinek örökre adósa maradok, mert azzal a bizonyossággal ajándékozott meg, hogy egy ilyen majdnem négyezer éves, primitív munka is emberfölötti magasságokba emelheti művelőjét; a gondolatot, a tervet anvagga gyűrő kéz valóban a szellem, az álom, a lélek végződése lehet. Persze fellengzős szavak ezek annak, aki nem borzongott még munka látán, nem rettent még meg egy másik ember csodálatos eltökéltségétől.

A szomszéd házban lakott az a lány. Már az első látásra szépnek találtam. Majdnem olyan magas volt, mint én. Apjától örökölt kevéske cigány vére feketére festette a haját, barnára a bőrét. De kék szemei, finom, kissé keleties vonásai, vékony csontjai voltak. Gyönyörű, hosszú ujjú kezekkel áldotta meg a természet. Sokszor bejött a műhelybe. Rendszerint könyveket kért, mert az érettségire készült. Legtöbbször le is ült mellém

egy hokedlire és nézte, ahogy dolgozom. Mindig nehezen indult haza. Egyszer megkértem, segítsen a láncfonal fölvetésénél, mert az két embert kívánó munka. Bár magam is el tudtam volna végezni, azt hiszem, azért kértem, mert vágytam a közelségére.

Az egész napot együtt töltöttük. Meséltem neki Ázsiáról, a pakisztáni, indiai meg az iráni gyerekekről, akiket ez a munka nyomorít négyéves koruktól, a teheráni bazár szőnyegkereskedőiről, arról, hogyan tapostatják meg keleten tevékkel meg teherautókkal a friss portékát, hogy azok réginek tűnjenek. Eimagyaráztam a bécsi vadászszőnyeg csodáját: mekkora munka négyzetdeciméterenként tizenkétezer csomót leszöni selyemszálakból. Azt hiszem a békességemről is mondtam valamit, a taoista fegyelemről, aztán arról, hogy az anyag miképpen áll bosszút a legcsekélyebb hibáért. Beszéltem a nomád asszonyok csodálatos szerszámairól, az összerakható szövőszékekről, a minták jelentéséről, a jelképrendszerek évezredek üzenetéről. Mindelhez vanília-teát ittunk és mindenféle sajtokat ettünk. Jó nap volt. A végén, mielőtt hazament, az mondta, szeretné, ha megtanítanám a mesterségemre.

- Tanuljon inkább tovább valamelyik egyetemen.

- Nem, én ezt akarom megtanulni.

- Hosszú idő kell ahhoz, hogy kiderüljön, bírja-e. A teste. Mert, aki nem gyerekkorában kezdi, annak különösen nagy szenvedést okoz a görnyedés. És az se biztos, hogy türelme lesz hozzá. Hátha két év múlva unja meg. Akkor túl sokat veszteget el az életéből.

- Én magától akarok tanulni.

- De...

- Apám megfizeti a tandíjat.

Egy hónap múlva érettségizett. Jelesre sikerült. Mégegyszer, utoljára megpróbáltam lebeszélni, de hiába. Egyszer arra ébredtem, hogy valaki matat a konyhámban. Mire kimentem, már megfőzte a kávé, elkészítette a reggelit. Sőt, attól a naptól kezdve már kora reggel bevásárolt, és egyszerűen természetesnek találta, hogy ő vezeti a háztartásomat. Tiltakozásomra megmagyarázta: amennyiben nem fogadom el az apjától a tandíjat, valamivel viszonzani kell a tanítást.

Rendkívül gyorsan tanult. Úgyes volt, megszállottan szorgalmas. Az a fajta, amelyik mindaddig nem nyughat, amíg meg nem látja a végeredményt. De amint készen van, már újat kezdene. Nem csak új munkadarabot, új technikát is. Először kicsi, huszonötösör huszonöt centis kopt mintákat terveztettem vele, aztán nekiállhatott a próbaszövésnek, hogy megértse, a rajzhoz képest miképpen deformálódik a minta. Amikor az első darabbal kész volt, újraterveztettem vele az egészet, hogy kijavíthassa a hibákat. Azt is leszötte, és így láthatta, megtalálta-e a helyes arányokat. Rendszerint megtalálta. Ugyanazt a mintát leszötte gördesz, majd színné csomókkal, kilim és szumak technikával, ha lehetett. Délig rajzolt, aztán ebéd után estig dolgozott zokszó nélkül. Pedig tudtam, hogy fájnak a vállai, a gerince, égnek az ujjai. Szalagot is szőttünk, aztán a kicsi szőnyegdarabokat egymásra hajtottuk, így táskákat készítettünk, tarisznyákat.

Jó volt a kezéhez érni, amikor egy-egy mozdulatra tanítottam, jólesett, amikor a vállamra nehezedett rajzjavítgatás közben. De majdnem három hónap eltelt, mire először szerelmeskedtünk. Nem is otthon, hanem Budapesten, a bátyám lakásán, miután az Iparművészeti Múzeumban megnéztünk valamit. Gyönyörű teste volt. És úgy bánt vele, mintha nem iz-

mokkal, hanem csak érzésekkel mozgatná. Pedig először volt férfiemberrel. Hosszan, csöndben, valami ránkborult békességbúra alatt szeretkezünk. Csak a végén feszült kökeménnyé a teste. Aztán sokat ettünk, aludtunk egy kicsit és hazamentünk. Az úton arról beszélgettünk, hogy a következő nyáron a Szovjetunióba, a kazahok földjére megyünk, afféle tanulmányútra.

Három hónap múlva vakult meg, egyik percről a másikra. Semmi nem látszott a szemén, csak kitágultak a pupillái, és úgy is maradtak. Az orvos a klinikán azt magyarázta, hogy valami idegek bénultak meg, és nem tud segíteni. De készüljünk föl a bénulás, a sorvadás továbbterjedésére: először a szaglását, az ízérzékét, majd a hallását veszti el, végül, mielőtt meghal, úgy bezárul, mint egy kavics. Hazavittük.

Másnap már átjött a műhelybe és leült a szövőszékhez.

– Miért nem kiabáltál? Átmentem volna érted.

– Meg kell tanulnom egyedül járni.

Csak néztem. Az ujjával simogatta a keményre feszített szálakat. Sírt.

– Dolgozni akarok – mondta.

Mit válaszolhattam volna erre?

– Segítened kell – mondta egy kicsit hangosabban.

– Gondolod, hogy sikerülni fog?

– Akarom.

A szálakat egyenként dugtam az ujjai közé. Hagytam, hogy a másik kezével számolja a sorokat. Lassan, rettenetesen lassan haladtunk.

De három hét múlva már jóformán egyedül dolgozott. Egy év után pedig, amikor a szagló- és az ízlelőérzékét is elvesztette, már úgy számolt, hogy csak végighúzta az ujját a láncfonal szálain. Persze rajz nélkül szőtt, fejből, a kimerevített képzeletéből. Gyönyörű volt, amit csinált. Pedig egyszer csak kijelentette, hogy ezentúl csak halványszürkével és kékesfeketével dolgozik. Még együtt vettük azokat a fonalakat. Elmagyarázta, hogy szerinte minden szín egy önmagába zárt harmónia, és három szín már a harmóniák törekeny rendszere. Mivel ő nem lát, nem komponálhat sok színből harmóniákat. És különben is: igazán méltó egy vakhoz a szürke meg a fekete. Fantasztikusan bonyolult fonatos díszítéseket, egymásba bújó szalagkereszteket növesztett.

Amikor nem érzett többé szagot és ízt, megértette, hogy betegsége egy folyamat, és megkérdezte, mit várhat még. Elmondtam neki, hogy meg fog sikerülni. Ki kellett találnunk egy jelbeszédet, hiszen kérdéseimet csak érintésekkel tehettem föl. Heteken át gyakoroltunk. Akkor már mindig nálam maradt éjszakára. Egy este az anyja átjött, és csak annyit mondott: magára bízom, mert magát szereti és ez az utolsó kívánsága.

Este halt meg, a szövőszéknél ülve. Egyszer csak arra lettem figyelmes, hogy nem mozog. Amikor odanéztem, láttam, hogy előre dőlt, az arcát a fölvetőfonal szálai tartják. Csak az orra nyomódott át.

A senkiföldjén

Zsablyay János makacs természetű férfi volt, türelmesen, bár miudegyre szórakozottabban hallgatta Ludrovay Emiliát, Csongrád egykori szépasszonyát, akinek a háború előtt patikája volt a városban, szőlője a jó, fekete bökényi földeken, gyümölcsöse a Gyevi-tanyak vidékén, övé volt a Gyójasziget, a Mámai-erdő, és a Keselyes-dűlőn túl elterülő nagy legelők is, nagyanyjától örökölte a „Mentettrét” környékét, a Serház-szigetet és Emília nagyjapja ásatta a „régis Csongorád” első ártézi kútját. Mindezek a birtokok, ingatlanok, ahogy a patika is, a szőlő és a gyümölcsös is: még békebeli örökségként szálltak Ludrovay Emiliára s mindez 1945–1947 között lassan a városé, az államé, a termelőszövetkezetek tulajdonává lett. Zsablyay János 1974-ben kereste fel Ludrovay Emiliát, aki akkor kilencvenkét éves volt, de mindenre élesen és pontosan emlékezett, éppen legfiatalabb unokájának Sony márkájú magnetofonkészülékére diktálta emlékeit, a Csongrádi Városi Tanács felkérésére. Zsablyay János egy festő, főképpen egy festmény után, illetve annak egykori modellje után kutatott. A festmény itt készült Csongrádon, a Busafővenyén, a festő csongrádi volt, nemkülönben a modell, akiről a kép készült. A Tisza-gáttól nem messze fekvő – udvarházméretű, kúriászerű – Ludrovay-házban kedvesen-hüvösen fogadták Zsablyay Jánost, aki foglalkozására nézve ügyvéd volt s nem képgyűjtő, akit kizárólag ez az egyetlen festmény érdekelt és hosszú kutatásai után a nyomok Csongrádra vezettek vissza, ahol a kép készült, ahol a festő és modellje egykor élt. A ház legnagyobb szobájában ültek, kopott bőrfotelekben és jelen volt – Zsablyay bosszúságára – valamennyi Ludrovay-hölgy; ott volt a kilencvenkét éves Emília egyik leánya, hetvenéves öregasszony, aki szüntelenül dohányzott, ott volt ennek leánya és ez utóbbinak is a leánya, ötven év körüli nő – az utolsó virágzásban –, s az ő leánya is, Emília asszony almamagbarna hajú dédunokája, Beniczky Szabina, aki a Sony magnetofont kezelte, egy ifjú hajadon hölgy. Zsablyay János birtokában volt egy régi – fekete-fehér – fénykép, amely a keresett festményt ábrázolta. Egyelőre nem vette elő a festményről készült régi fényképet. Türellemmel hallgatta az idős asszonyt, aki – mert ez már számára egyre ment –, hol Sony magnetofon mikrofonjának beszélt, ha dédunokája erre külön figyelmeztette, hol egynesen Zsablyay Jánosnak mondta mondanivalóját – messze eltérve a felmerült témától, tudniillik a keresett festménytől –, de erre a fiatal ügyvéd nem figyelmeztette. Teáztak, Szabina kék blúzt és fehér sortot, fehér szandált viselt, lábait keresztbe rakva, elnyúlt egy hatalmas, békebeli bőrfotelben. Néha rágyújtott egy cigarettára, Zsablyay nem tetszett a leánynak, alig is vette szemügyre. Ludrovay Emília emlékei mind messzibb múltakba merültek s olyankor, ha nem emlékezett a régi dolgokra, a régen halott férfiakra és asszonyokra, mindig föllapozta legkedvesebb könyvét, amelyet azután – mert több példánya is volt polcain e könyvből – Zsablyay Jánosnak ajándékozott. A könyv címe: EMLÉKLAPOK CSONGORÁD MÚLTJÁBOL, írta és kiadta Váry Gellért csongorádi piarista, 1904-ben. Emília sze-

mélyesen is jól ismerte Váry Gellértet, aki Nyitrán halt meg, 1926. február 16-án, nyolcvanhat éves korában; ott is temették el, ám sírjának helyét és föliratát már senki nem ismeri.

– Tudja, kedves Zsablyay úr... a Váry Gellért nagy tudós volt. Nagyon jól ismerte a régi Csongorádot... elmondta nekem, amikor Csongorád vasutat kapott, saját szárnyvonalat... 1888-ban... akkor persze még gőzhajók is kikötöttek itt... most már eltűntek a lapátkerekes, fehér gőzhajók... Ámbátor, tudja, én ott voltam a csongrádi kikötőben, amikor Horthy Miklós a „Szent László” gőzhajóval, Szeged felé menet, kikötött Csongrádon... Nagy ünnepség volt... a folyamőrök sortűzet lőttek Horthy Miklós otrantói győzelmének emlékére... sok lány állt a parton, de még több katona... sok hadirokkant a csongrádi és a szentesi ezredből... még az első háborúban rokkantak azok az emberek meg...

– Dédi! Az ügyvéd úr egy festményt keres... nem a gőzhajók érdeklik – szolt közbe erélyesen a dédunoka, Beniczky Szabina. Kikapcsolta a Sony magnetofont.

– Te legyél csak csendes... És ne dohányozz annyit! Megfúlok a füsttől! Majd még, ne félj, kikérdezlek én téged a pesti ugrabugrásaidról! – replikázott Emília, majd zavartalanul folytatta emlékeinek elmondását Váry Gellértről, s főleg annak szép, városleíró könyvéről. Kérte, nyissák ki az ablakot, csináljanak keresztthuzatot, a dohányfüstöt nem szenvedheti.

– Nem sokkal a vasút megnyitása után a híres Falk Miksát is megpróbálták itt a jó öreg csongorádon fölléptetni, hogy tartana programbeszédet... Mégiscsak a Falk Miksa volt az, aki megtanította magyarul írni és beszélni Sisit, Erzsébet királynét! De amikor a Falk Miksa Csongorádra eljött, a szekerekről azt kiabálták a kocsijába: Nem köll zsidó! Falk Miksa meglehetősen keresztény beszédet tartott, mégis, a csongorádiak, noha mondták az Ámen-t, aztán csak hozzátették: De azért nem köll! Helyette kellett nekik a Csatar Zsigmond, aki már eleve nem volt zsidó, így aztán üdvözölték is őt, illem szerint. De az ő vallásossága csakis színlelt volt! Termetére nézve, hatalmas férfialak volt az a Csatar Zsigmond, afféle Tuhutum ivadéka. Kopaszra nyírt haja, viszont nagy szakálla és borzasztó nagy, lecsüngő bajsa volt. Tülbömbölt az a hangjával kántort, papot, de még orgonát is... azt hiszem én, hogy ő kissé nagyobb szabású életpályát kezdett maga elé képzelni... vázolgatni, mint amilyenre itten Csongorádon az ember úgy általában gondolhat... Csatar Zsigmond mindegyébiránt pénzen vett magának jogi diplomát, mert csak maturája volt... meg talán két szemesztert végzett valami jogi univerzitáson, de doktor az nem volt, csak a diplomája szerint. Elérte végre azt, hogy ő lett Csongrád képviselője Budapesten, az országgyűlésben... Igen szerette ő közben a csongorádi parasztgazdákat... különösen azok feleségeit... Meghallgatta panaszaikat... tán' még orvosolta is azokat a benne oly nagyon hívő nőket... El is érte, hogy az asszonyok mind rá is veték férjüket, hogy Csatar Zsigmondra szavazzanak... Úgy is lett. Ha Csatarra nem szavazik kend, haza ne merjen kend gyünni, mert kinyújtófázom kendet a házból! Ezt mondták férjüknek a csongorádi asszonyok... Hét évig képviselte a Csatar Zsigmond Csongorád az országgyűlésben... Az ő erélyes fellépései folytán készült el a Félégyháza felé vezető országúton... részvényekre alapítva... a város végén fölállított Kereszténygőzmalom... na ja, azt, hogy az emberek lehetnek keresztények, azt értem; de példának okáért, hol öröljön a zsidó? Hogyan legyen az, hogy példának okáért egy malom, akár egy szekér közt azt a különbséget tegye az ember, hogy ez keresztény

malom, keresztény stráfkocsi, amaz pedig zsidó malom, zsidó szekér... hát hiszen még itt Csongrádon is, az 1900-iki évben bizony már a legszarasabb házakban is petróleumlámpa világánál olvastak, már azok, akik tudtak olvasni... És a Tiszán horgonyzó vízimalmok igen nagy hasznot hajtottak Csongrádnak!

– Dédi! – szólta közbe Szabina. Kikapcsolta a Sony magnetofont, aztán ismét bekapcsolta; most először nézte meg magának a vendéget, Zsablyay János ügyvédet, aki egy festmény után kutatott.

– Megvan nekem valahol... de hol? Az „Argó” nevű gőzhajóról festett kép. Ez a gőzhajó kötött ki elsőnek Csongrádon! Több mint száz éve már... Szép kép... Majd megkeressük az ügyvéd úrnak. Zsablyay most megnézte a négy nő arcát: a dédanyáét, a nagyanyáét, az unokáét és annak leányának – Beniczky Szabinának – arcát is. Az életkorkülönbségektől eltekintve: bizonyos arcvonások nagyon hasonlítottak a négy csográdi nőben.

– De hát Dédi drága, az ügyvéd urat nem az „Argo” gőzhajóról készült ócska festmény érdekli! – szólta közbe Szabina.

– Pedig az nagyon szép festmény... mondta csak mintha magának, Emilia.

Zsablyay elővette a régi festményről évtizedekkel ezelőtt készült fekete-fehér fotográfiát. Ludrovay Emilia hosszasan, tűnődve nézte a fényképet. Semmit se szólt, kért egy kis szilvapálinkát, s intett Szabina anyjának, hogy kínálja meg a vendéget is.

– Miért izgatja magát, ügyvéd úr, olyan nagyon éppen ez a kép?

– Mert egyszer láttam... régen, éveekkel ezelőtt, még diákkoromban. Akkor nem volt annyi pénzem, hogy megvegyem. Most van. Azóta valaki megvette! Sok évbe telt, amíg kiderítettem egyáltalán a festő nevét... és azt, hogy a festő itt élt Csongrádon, a Tiszatáj festője volt, nem túlzottan ismert nevű festő, talán már... igen... már aligha élhet, kedves Emilia. Azután kiderítettem, hogy a festmény egykori modellje maga is csográdi nő volt. És végül, bizonyos jelek arra mutatnak, hogy a festmény: visszakerült ide. Csongrádra! Ezért vagyok itt. Ne kérdezze, hogyan nyomoztam ki az eltűnt festmény rejtélyes útját. Nyilván többször is gazdát cserélt. A Műcsarnokban, a Nemzeti Galériában, a Szépművészeti Múzeumban és a Képcsarnok Vállalatnál számos olyan ismerősöm van, akik segítettek a festmény helyének, hogy úgy mondjam: jelenlegi legvalószínűbb lelőhelyének megtalálásában. Hogy miért érdekel engem az a festmény? Miért *kell* nekem az a női arckép?! Azért, hogy ne örüljek meg. Elégedjen meg, kedves Emilia, ezúttal legalábbis, egy ilyen semmitmondó, egy ilyen túlzottnak ható magyarázattal. Nem akarok beszélni többet arról a festményről! Tudja hol van? Itt van Csongrádon? Mi lett azzal a festővel, aki alkotta? Mi lett a festett női képmás modelljével?

Ludrovay Emilia még mindig a festményről készült fotográfiát nézte. Aztán hirtelen a két idősebb nőre szólt, nyers, parancsoló hangon.

– Megéheztem! Bizonyára az ügyvéd úr is megéhezett. Hozzatok föl valami jó, régi, éveltetett vörösbor a pincéből, készítsetek valami vacsorát, kolbászt, szalonnát, hagymát... No, menjetek. Szabina, te akár maradhatsz is... – Emilia arcán, vénséges arcán mosoly jelent meg, valami vidámság oldotta fel a vénséges vonásokat, jelezve, hogy a későöregség éppúgy a természet „velejárója”, mint az ifjúság, nem kell félni tőle, élet még az is. Leánya és unokája, abbahagyva a kézímunkát – egyikük kötött, másikuk horgolt,

éspedig szóltanul mindaddig –, indultak máris a bökényi szőlőkből szüretelt vörösborért és a kamrába, kolbászáért, szalonnáért, kenyérért. Szabina, a déd-unoka maradt.

– Azt mondta, az „Argo” gőzhajóról készített festmény nem érdekli?

– Nem... igen, azt mondtam, hogy az „Argo” nem érdekel, csak az a nő képmás és... nem is akarom föltartani magukat...

– Ó, dehogy tart fel! Csak maradjon. Megvacsorázunk. Együtt. Mit ér egy festmény? Beleőrül, ha nem találja meg? Ugye ezt mondta?

– Túloztam, asszonyom, de...

– Bizonyára nem túlozt, ha egyszer eljött ide azért a festményért. Hiszen maga ügyvéd. Nyilván egy sor kínos válópert, örökösödési pert bonyolít le naponta... ha ugyan nem éppenséggel gyilkosokat kénytelen védeni... Igen. A dédunokám, Beniczky Szabina... ugyanis a leányom Beniczky Fülöp özvegye... nagyon érdekes familia... Ismeri? Veres Pálné is Beniczky-leány volt! A leghíresebb Beniczkyt 1868-ban titokzatos körülmények között gyilkolták meg... megkötözött kezekkel, csak hónapokkal később vetette partra, valahol a Csepel-szigeten a Duna. Mindmáig nem tudni, ki vagy kik voltak a gyilkosai... Beniczky Lajos ezredes és szabadcsapat-parancsnok volt 1848/49-ben... ő vette be Losoncot, rohammal. Aradon húsz év sáncfogságra ítélték... Vajon miért gyilkolták meg hatvannyolcban? Már a Kiegyezés után? Tulajdonképpen, mai szóval mondva, afféle gerillavezér volt Beniczky Lajos. Kufsteinben rabkodott, ha jól emlékszem. Egyébiránt Besztercebányán tanult, bányamérnök volt, a selmeci bányászakadémián végzett... aztán jött a forradalom, és ő lett a bányavárosok teljhatalmú kormánybiztosa... híres a Jablunka-szorosban vívott harca is... aztán afféle portyázó csapatvezérként ténykedett a Vág völgyében... Maga Görgei tüntette ki a Bányavárosok és a Felvidék védelméért. Na, és most, kedves ügyvéd úr, itt ül maga mellett egy Beniczky-leány, egy kései leszármazott... A mi Szabinánk.

Ludrovay Emilia leánya és unokája behozták az éveltetett bökényi vörösbor és a bőséges hidegvacsorát. Emilia miután töltöttek metszett kristálypoharába, koccintott a fiatal ügyvéddel, aki most még egyszer megnézte magának a négy nőt, arcuk vonásait, mosolyaikat, aztán kortyolt egyet a bökényi borból, evett egy kis kolbászt és távozni készült a Ludrovay-házból. Ám Emilia most még sugárzóbb jókedvre derült, kérdezgetni támadt kedve és kérdezett, azoknak az idős embereknek elvitathatatlan előjogán és ennek az előjognak minden kényelmével és kedves erőszakosságával, akik már nagy életidőket, sok világi és személyi, történelmi és „privát” változást, fordulatot meg- és túlélték és mostanra már – 92-ik életévükre – eljátszanak azzal szövevényesen szomorú lélek-játékkal, mely abból „áll”, hogy milyenek is és – ha már olyanok-amilyenek – miért ilyenek-olyanok a mai világban ifjúságukat élő emberek.

– Maga jogász? Jogtudós... kedves Zsablyay... Egy festményt akar föl-kutatni... és egy festőt... és annak a festőnek az egykori élő modelljét, akiről az a bizonyos női portré készült...

– Így van, felelte a fiatal ügyvéd, akire mindjárt másnap egy elhúzódozó válóper folytatása várt a Markó utcában: vita férj és feleség között a gyermekek megosztásáról, a közösen szerzett vagyon kettéosztásáról és a panel-öröklakás két kisebb lakásra való cseréjéről, miközben sem a férj, sem a feleség nem hajlandó „közös megegyezéssel” elválni, miután mind az anya, mind az apa: nagyon szeretik közös gyermekeiket, ismét-miközben: egymást már nem szeretik, egymást már el-nem-szenvedhetik stb., stb.

- Maga kommunista, ügyvéd úr? – kérdezte váratlanul Ludrovay Emília.
- Igen, asszonyom, én kommunista vagyok.
- No igen. No és amellet párttag is?
- Igen asszonyom...
- Tudja, én valahogy jobban kedvelem a párton kívüli kommunistákat...
Mérthát nézze, Zsablyay, ugye... Megváltó Jézuskrisztusurunk nem volt párttag, mégis kommunista volt... No és Marx? Ő sem volt párttag...
- Hová akar kilyukadni, asszonyom? – kérdezte derűs türelemmel Zsablyay.

- Maga proletár származású, ugyebár?
- Úgy van asszonyom. Apám vasesztergályos volt a Lampart-fegyvergyárban, azután Csepelen is esztergályos volt és vasesztergályosként ment nyugdíjba is... időközben sem csti, sem levelező tagozaton nem végezte el az Eötvös Loránd Tudomány Egyetem művészettörténeti vagy pszichológiai tanszékének évfolyamait... Anyám pedig varrónő...ö...ö... nos? – kérdezte nevetve Zsablyay János ügyvéd. Ivott egy korty szilvapálinkát.

- Miért izgatja magát annyira a festmény, az a festő, és a modell, akiről az a kép készült? Tudja meg: az a festő 1916-ban vagy '17-ben elesett az olasz fronton, mit tudom én már, hogy hányadik átkeléskor az Isonzón... A holttestét soha nem hozták haza, nyilván tömegsírban vannak a csontjai... Lapokat írt ide Csongrádra, ott a fronton is sokat rajzolt, skicceket, krokikát csinált... Itt, Csongrádon, a temetőben nagyon szép síremléket állított neki a családja... de nem fekszik a kriptában senki... azazhogy néhány női rokon... az a festő, mondom, ott maradt az olasz fronton... Őt már hiába is keresi... Szép napos részen van a sírja... márványból és gránitból... akarja látni?

- Nem, asszonyom. Mit tud a festményről és a modellről, akiről a kép készült?!

- A modellről? Az én voltam. Hogy a festmény hová tűnt, hogy vajon hol, kinél lappang most, azt én sajnos nem tudom, ügyvéd úr... Talán valóban visszaszármazott ide, Csongrádra, ahol valamikor megfestette a...

Zsablyay János ügyvéd most még egyszer megnézte a női arcokat: Ludrovay Emíliáét, annak leányáét, annak unokájáét, egy késci Beniczky-ivadék özvegyét, s végül, talán legelmerültebben nézte meg magának az almamagbarna-hajú dédunoka – Beniczky Szabina – arcvonásait, szemének színét és holmi csevegést-szolgáló megjegyzések helyett, csak magában és csak önmagának állapította meg: e négy női arc fölűnő hasonlatosságát, mely különösen szembetűnő volt a dédanya és a dédunoka szemvágása, szájonala, ajakíve egymáshoz-hasonlóságában. Búcsúzott. Senki nem kísérte ki. Késő estére járt, a Tisza-gáton húzódó jegenyesor zúgott-forgott a széllökésekben. Hamarosan beült az autójába, indított.

Mielőtt kikanyarodott volna a félegyházi útra, észrevette, hogy valaki futva követi a kocsiját. Lassított, majd megállt az országút szélén. Már a visszapillantó tükörben észrevette, hogy Beniczky Szabina igyekszik utolérni őt; a fehér balonkabát, amit széles, fekete bőröv fogott szorosra derékban: megmutatta a lány karcsú, magas alakját; hajfonatai a futásban kiszabadultak; fejkendője a vállára esett; mezítláb futott; fehér cipőjét csak az autóban vette fel, amikor már Zsablyay János mellett ült; kapkodta a levegőt, kifulladt a futásban, mégis nyomban rágyújtott egy arany Kentre, elektromos szikrával működő, elegáns Ronson öngyújtóval. Oly mélyet szívott a cigarettából,

hogy arca szinte belehorpadt; sokáig benntartotta a füstöt; később se szólt egy szót se az ügyvédhez, aki azon tűnődött, hogy Beniczky Lajos honvéd-czredesnek, '48-'49-es dandárparancsnoknak és szabadcsapat-parancsnoknak (– ma gerilláknak nevezik az olyan harcosokat, amilyen a nagy események után, kerek húsz évvel később ismeretlen tettesek által meggyilkolt Beniczky Lajos is volt, „Losonc hőse” –), a Bányavárosok: Besztercebánya–Körmöcselvec teljhatalmú kormánybiztosának, annyi felvidéki csatatéren bátran megharcolt ütközet győztesének: nemes beniczei és micsinyei Beniczky Lajosnak egy távoli, oldalági nőrokona mellett ül, míg végre felfogta: megtalálta az eltűnt festmény egykori modelljéhez oly rejtélyesen hasonló női arcmást, előben, finoman és láthatóan minden „távlatosabb” női illúzió vagy életterv nélkül, melléje ülve: megjelent.

– Mondja meg nekem, kedves Zsablyay János, mi a fenét akar maga attól a kurva festménytől? Íme – hangja mókás, csaknem gúnyos volt most –, itt vagyok a festmény helyett én magam...

– Tudja, Szabina, a proletároknak, legalábbis az első generációknak, akik családjukban először végeztek egyetemet, megvan az a rossz szokásuk, hogy éppen az „osztályellenséget” szeretnék utánózni, vagyis a polgárokat... mellesleg szólva, annak idején, mondjuk az „eredeti tőkefelhalmozás” korszakában a polgárok is hasonlóképpen cselekedtek, csak ők éppen az arisztokráciát akarták utánózni, ezért építettek maguknak kastélyokat, villákat, ezért vásároltak értékes festményeket, szobrokat, könyvritkaságokat... nos, talán ezért hajszoltam azt a bizonyos festményt én is... bár, ami engem illet, és ami azt a bizonyos festményt illeti, amelynek modellje a maga dédanyja volt, talán mégis más a helyzet...

– Miért más? Mitől más? – kérdezte Beniczky Szabina, némiképpen utánozva a férfi kissé ironikus hangját.

– Annyiban mégis különös csct az enyém azzal az elveszett vagy ki tudja hol és kinél lappangó festménnyel, hogy én, ahogy mondani szokás, első látásra beleszerettem abba a nőbe, akit az a kép ábrázolt. Ezért akartam megszerzeni, pontosabban: megvásárolni... és... erre itt ül mellettem annak a festett és valóban festőien szép női arcképnek az élő... hús-vér eleven „modellje”...

– Hát miért nem tartja ezt a szerencséjének? – kérdezte Szabina, a férfi szavába vágva, némi nevetéssel, némi tűnődéssel szavai hangsúlyában.

– Szerencsémnek kellene tartanom. Mit kezdjek én magával Pesten, kedves Szabina? Hm? Tudja, a Római Jogban van egy nagyon érdekes törvény, mely kimondja: kinek a tulajdonában mennek át például az olyan, mondjuk vulkánikus szigetek, amelyek hirtelenül bukkantak fel a tenger mélyéből és addig semmiféle térképen nem szerepeltek, nem volt se állami, se privát tulajdonosuk...

– És mit mond ki ilyen extrém esetekre a Római Jog, a törvény?

– Kimondja: az ilyen tengermélyből váratlanul fölbukkanó szigetek tulajdonjoga azt vagy azokat illeti meg, aki vagy akik először észrevették e szigetek megjelenését a tengerfelszínen... Nekem két fiam van és szeretem a feleségemet. Mihez kezdjek magával Pesten, Beniczky Szabina? – kérdezte nevetve az ügyvéd. Nagyobb sebességre kapcsolt. Várta a választ.

A válasz azonban elmaradt. Nem dr. Zsablyay János ügyvéd hibájából. Már az M-5-ös úton haladtak, 110–120 km/h sebességgel, amikor velük szemben – ám saját országútsávjából az éles és hosszú kanyarban kisodródva – hatalmas IVECO-camion jelent meg; halogén lámpái világítottak ugyan, sőt,

ködlámpái is, mi több, a hatalmas nyergesvontató tapasztalt sofőrjének még arra is volt egy másodperc töredéke, hogy országúti fénykürtjével rávillantson dr. Zsablyay János ügyvéd autójára, s a nagy konténer-camion megszólaltatta szirénahanghoz hasonló dudáját, mely a kikötőből kifutó teherhajók kürtjére emlékeztetett, de mindez már későn történt. Bármilyen tapasztalt volt is a szupertrailer, a hatalmas IVECO-camion vezetője, a maga után vontatott, leponyvázott pótkocsit, mely kilengett tehetetlenségében, már nem volt képes a saját fehér osztósávján belülré visszarántani, visszalendíteni. A vontatvány szétzúzta a személygépkocsit, s ugyanazzal a hatalmas ütéssel belökte az országutat szegélyező fák közé.

Dr. Zsablyay János, gépkocsijának harmadik tetőre fordulása után sem vesztette el az eszméletét. Viszonylag könnyebb sérülésekkel és törésekkel megúsza a kegyetlen és egyenlőtlen ütközést.

Beniczky Szabina a helyszínen szörnyethalt. A férfi látta a lány arcát: orra, szája, füle enyhén vérzett. Ajkán mosoly volt és meglepetés, mintha még egyre a férfi választ várna.

Azt a bizonyos női arcképet hajszoló férfi most láthatta az eredeti arcképet, immár élettelenül; az arc, a szemek és az ajkak vonásai nem torzultak el; Beniczky Szabina halott volt, noha úgy látszott: elaludt csak. Láthatta a festményt, igaz, iszonyú keretben: a kiszakadt ajtó ablakkeretében vérzett a női arc.

Megtalálta hát a festményt. Előbb az élő, az eleven eredeti női arcot, azt a női lényt, aki kalandra, mókára, játékra kész lett volna vele menni – hová? – akárhová. Aztán meglátta a szétroncsolt ablakkeretben az olyannyira keresztet képmást is, holtában is frissen „festve”: vérrel. Tehetetlennek érezte magát (– s még sokáig a baleseti sebészetben is –), de oly’ sok fölmentő körülményt talált, hogy végül már-már azt hitte, helyesebben arra gondolt, hogy a proletariátus nem csak láncait veszítheti el, hanem azt az „osztályidegen” rejtélyt is –, együtt a láncával –, amelynek meg- és kiismeréséhez alig néhány évtizede fogott hozzá, a tudást, a logikát, a magatartást és azt a frissen – sőt, elsőre csak érzelmi „nyersanyag” formájában – szerzett melankóliát is, mely átsegíthetné tékozló osztálysorsának senkiföldjén.

Az a régenfestett, titokzatos kép, az a női arckép, az a festmény, évekkel később dr. Zsablyay János ügyvéd birtokába jutott, amikor már egyáltalán nem is kereste, amikor már valójában nem is gondolt rá – mégis, mintegy véletlenül az ő birtokába került. A női arcképet ábrázoló festményen bizonyos vonások, így a szemvágás, a szájvonal, az ajkak íve: annak a nőnek az arcára emlékeztetett, akit a kiszakadt ajtókeret ablakában látott utoljára az M-5-ös országúton.

Szilveszter

Ha Róka vörös sörénye elvillogott hétfő hajnaltájt Hangahegy út gödrei fölött, sietve, mert hosszú út állt előtte hétfőnként, a nyugdíjas utcalakók egész héten át várták. De hiába. És irigyeltek engem péntek délutántól kezdve, szombaton, vasárnap, sőt talán még hétfőn is, ablakaikban állva. Ők altatóval szundítottak néhány éjszakaközépi órácskát, juthatott idejük irigységre.

Róka jött a hetek végén, jött, mert nem volt hová mennie, ha nem akarta viselni szüleit, akik mindent előre megmondtak, előre figyelmeztettek, és lám, a hülye tyúk nem hallgatott az okos szóra! Járja csak a maga kálváriáját, ha egyszer kálváriát választott a tucatnyi könnyebb út helyett.

Rókát, a gyönyörű nőtényt, előbb férje hajszolta el, szerető főnöke miatt, aki ha kedvére úgy akadt, két napon át is diktált neki, diktálta a tempót. Második lépésben a szerető főnök, aki a nőt így, egy egész darabban soknak találta, mert azért mindenre nem tartott igényt belőle.

Itt lépek be a képbe: mely eddig és ezután is színes, formáiban tarkabarka. Bár a színek – jó tudni – csak kívülállónak oly harsányak, s a formák sem formabontók; ha az ember ott tenyészik a képben: szürke az. És lábszagos.

Hogy majd gépel nekem, mely, ha profi végzi ezen illúzióromboló munkát: üdítő látvány. Számomra legalábbis. A könnyedség, mellyel ujjai a klaviatúrán roptak, bizonyította, ha nem úgy ülök a masinának, valami már igazán illendő, a szekér, a lovak sem csapzottak. És szívesen, szinte mindent szívesen, olyan nagyon szívesen, mint aki egy árva hüvelykujj. Róka is szívesen. Szívesen és ötletesen, ráadásul három példányban, mert Erikám egy ideje bojkottálta a második és harmadik példányt. Amikor (szemérmesen, nehogy gyanúba keveredjünk) áthumorizáltunk borzolon érzéki háromszor huszonnyolc sort 55–60 leütéssel, soha nem tudtam, most én vagyok a *dafke*, aki nem vesz tudomást a mögötte és helyette való történelekről, vagy pedig butaságom, érzéketlenségem bujtatom a szemmel látható kedélyességgel. Lehet: csak így parasztosan: félttem, és úgy tettem, mintha ugyan tudnám, ez a garat mi mindent tapasztalt, akár ezen a héten is, de nekem, az öregnek, kamaszkori féltékenységek nem számítanak, csak jusson, ami jár nekem, a bordák mögött úgyis érinthetetlen, ami nem igaz, mert lucskos.

De én csak tettem-vettem nyavalyás formán, mignem elhittem, majd-nem. A test becsapható ideig-óráig, de a hervadás perce bekövetkezik. Gipsz meg sehol.

Róka nővérem hol itt, hol szép terhes húga lakásán pörgette ki ujjai közül dolgozataimat. Melyeket hol eladtam, hol nálam kamatoztak. Eleinte jelképes összeget fizettem, mert ebben a termékeny szakaszban se jutott *nem* jelképes, később letettünk róla, hogy kettőnk közt neve legyen a gyerekeknek.

No: a gyerek, akit látogathattam. Én is látogathattam az enyémet. Amikor látogattam: azt a könyvet, machboxot ajándékozta, melyet én loptam fiaimtól havi láthatásom alkalmával, én pedig azt, amelyiket ő lopott. Kicsiséget, apróságot, mégis fontosat. A rossz szülő sem mehet üres kézzel, ennyi lehetősége maradt, kölykei el ne feledjék teljesen. Arra persze koncentráltunk, kétszer ne vándoroljanak az ajándékok.

Tavasztól így döcögött az idő, és így érkezett meg Hangahegy fenyői, síelői közé az esztendő vége. Róka hetek óta nem járt fent, én hetek óta nem voltam viszonyban a másik nemmel, ill. igazabban így: tollviszonyban voltam velük, s ez, ha könnyedebben számolgatjuk: hasznos a májnak. De: a szilveszter mégis ünnep, nem szólista ünnep, mint mondjuk a karácsony.

Jeget hozott Hangahegyre az esztendővég, Ladák, Volvók és Mercedesek csúsztak a kerítések hálóiba, mindig kidöntve néhány oszlopot, horpadtan, kivert szemekkel oldalaztak, elfoglalva a vékonyka járdát, és én gonoszul, sandán nézegettem gazdáik keze nyomát, a vérfoltokat, vagy a fosztogatás nyomait: egyetlen éjszaka elegendő itt, ezen a gazdag hegyen, hogy leszereljék a leszerelhetőket.

Néztem gonoszul: ne legyen jobb ünneped neked se, azanyád rabló maszkeját! (Ez Mercedes volt.) Közben nagyon óvatosan vásárolgattam a Fogaskerekű ABC-jében, pénztárig mindig összeadva a fizetendő összeget, mint a nyugdíjas anyóka előttem és mögöttem. És, mint ők valamennyien: vártam a csodát. Anygáikat, Jézust a jászolban. Hercegi ösztöndíjat. De, ha semmi, ezekből semmi a világon: adjon a pénztárosnő százasméret ötszázsból vissza.

Ballagtam, ballagtam hegynek föl, túljárva az ellenőr eszén, aki egész évben vadászott rám, mintha nem lenne más utas, és a csoda, ha nem is egy angyal képében, de kettőében, a láncos kapu előtt kiáltozta a nevemet. Azt hitte, alszom. Róka volt. Róka és egy alamuszi szemű fiatalka, fekete-écske, kicsi, pici nőnemű, aki ha úgy tett, mintha nagyon gondolkodna, rózsába összerántotta, ráncolta az állát.

Féltem, hogy elutaztál – mondta Róka, és hideg orrát nyakamba dugta.

Féltem én is. De nem volt hová – választottam talányosan, az alamuszinak talányosan, mert Róka pontosan tudta, mikor mehetek, hova mehetek.

Kórházi rántott húsokat pakoltak ki, a kicsike fekte munkahelyi húsait: a kabátokról a melegben potyogott a hólé. Potyogott a linóleumra, hallgattam a hangot, mely hol gyorsabb ritmust, hol lassúbbat ütött, és vártam, mondják el, mi lesz.

Kivetkezve téli öltözetükből, kiderült, a nővérke olyan méretű melleket hord kabátja alatt, mely 180-as, 70 kg-os nőneműnek is díszére válna.

Nővérszállón lakik – mondta Róka. Nem volt kedve ott maradni, de haza se utazhatott, mert holnap dolgozik.

Átkos egy élet ez, de tudom, melyik kórházba feküdjek be, ha a szemem elfogyott. Hol nem éhezhetnek halálra.

És lelheltem egy halovány csókot Róka homlokára, aki erre úgy nézett rám, mint aki most vett észre, így: Jé! Itt van egy férfi!

A csudából tudhattam volna akkor még, számára jobb, ha úgy tesz, mint aki nem lát férfit, mert rágása van a látványtól, és a csudából tudhattam, hogy Róka úgy mutatta be a palotát, mint rigófüttyös, csendes szigetet a férfiállatok tengerében. Ahol kellek van, nincs erőszak, ahol az

előjáték órákig (is) eltart, ahol későn kel a nap és korán fekszik, ahol ágyba viszik a kávé, ahol könnyen kinyögheted nyögendőd. Elképedve hittem cukrosbácsinak magam, indultam italért, mert egyedül én voltam bejáratos a Verembe. Egy luk, de jó bort mérnek, és nem eladásra szerkesztik söprűből, cukorból.

Az öreg bajusza összetapadva, könyöke az asztalon, előtte felesége képe. Törött sárga kép. Az öregasszonyt ismertem, fekete, sváb asszonyka, fehér arcú, hajlékony és mosolygós, mint a kerítés helyett ültetett friss fűzfavessző.

Az öreg összekapta magát, láttam rajta, de szibériai kirándulása óta ez az első évszáró, melyet egyedült tölt, így aztán hiába erőszakolta meg magát arra az egyetlen percre, már a lopótököt se szívta meg rendesen, és be se fogta rendesen, és a konyhai tűz is kialudt.

Vendégeid vannak? – kérdezte.

Úhm – bólogattam.

Nem maradsz itt?

Visszajövök. Marika mamó jól van? Jobban van? – mamó egy hónapja feküdt valamelyik jobb osztály ágyán. Schogy volt. Még annyira se.

De leültem, ittam egy pohárkával, mert nem volt merszem azonnal elindulni, és mert kacsázott a lábam, és mert remegett a gyomrom, és mert végigrohant rajtam, hogy még ezek is, hogy még ők is, akik mindent, amit csak lehetett, erejükön bőven túl; a gyerekek meg: egyik itt, másik ott, és beugrottak, átadták az ajándékot, ma meg már nincsenek sehol: hogy: és velem? És velem mi lesz? Jut-e egy távirat, amikor már most is így?

Boroztunk. Maradtam. Ilyen mondatokkal: Jó kemény tél ez; januárban enyhül majd; ha felhősödne egy kicsit...; A szilveszteri műsor... És: Gyere át, megnézzük kettesben; Az idej bor, az aztán igazán; Volt neki napja, esője kevés.

Vagy nem is ezeket mondtuk egymásnak, másokat, még másabbakat, alig volt szívem elindulni. Bajusza jobban összetapadt a boroktól, szemhéja még alacsonyabbra ereszkedett.

Le-letértem az ösvényről, csizmaszáram tele hóval, ha elestem, mert megtörtént, üvegeket magasba tartva vigyáztam: gallérom mögé is jutott.

Érkeztemre Róka felfújta a kétszemélyes matracot, a pici heverő mellé helyezte és megágyazott ott. Nem tudtam még, nekem, de a gyanú megfészkelte.

Hát láttam őket. Kipirultan, csillogó szemekkel, nevető szájjal, és láttam őket örömeikben. A párolni kályhára tett hagymáról meg elfeledkeztek, helyén a forró zsírbankunkori szénszálak, és láttam őket, ha nem is –, mert nem – tudtam pontosan: milyen istentelenül vagyok terhükre: az este így lépett be, terhükként ültem ölbe tett kézzel vendégeimnél.

A kórházi nővér kivonult, Róka nővérem gumival összefogta haját, combomra könyökölt:

Nehogy haragudni merészelj, nincs semmi ellenedre... .

Pislogtam a bortól, és nem értettem semmit a világon, merthogy igazán másképpen számolgattam, ha számoltam.

Mi-mi-mint mondd? – dadogtam a melegben.

Ti szépek vagytok, okosak, kemények, haragtartók, kegyetlenek, ti ilyenek vagytok, amilyenek... .

Hogyan? Miről van szó?

Arról kedvesem – és itt közelebb hajolt, rövidebb tincsei kibújtak a laza gumiból, szemébe hulltak, szép két kezét odahelyezte, ahová szokta, csak röptében, fejtörés nélkül:

– Hogy aludj csak a matracon nyugodtan, odabújok hozzád... Jó?

Lefeküdtem hát a matraca, a kislámpa égett, és előbb a fele, aztán háromnegyed takaró került rám. Nekik, úgy látszott, nekik nem kellett se hálósák, se paplan, se semmi. Hangokkal is takaróztam, ismerős és ismeretlen hangocskákkal, foszlányokkal, nyögdécseléssel, és bár úgy tettem, mint aki alszik, mint a medve, ragyogtam a hangszerek alatt harminchárom centiméterrel, és ha Róka nem érint meg futtában, ha volt szabad keze (nyilván), akkor is ébren maradok, ébren, borosan, jókedvűen. És megálltam. Nem térdepeltem föl, bár hely se került ott, megvártam, amíg lepottyannak. És megtörtént: én meg morogtam persze, hogy takarodás a gumimatracról, ha egyszer elüldöztetek az ágyamról, de csak csöndeskén, halkacskán. Amikor aztán vége lett számomra a bálnak, visszadugtam lábam a csizmába, nyakamba kanyarítottam vándoros kabátom: maradék pálinkáskával, nyalábnyi rántott karajjal megindultam a korábban oly kacskaringó ösvényen az öreghez, a borhoz: mert utáltam őket. A kedveseket, ügyeseket.

Róka pucéran és mezítláb futott utánam a kapuig, a fagyban, a résnyre elkapart hóban, ahol a kancsal, deformált kulcsot próbálgattam a zárba, és ott bebújt kabátom alá, kihúzta ingem a nadrágszij szorításából, forró karjával simult hátamra, hasamra, csizmámon lábujjhegyen állt, és azt suttopta:

– A legnagyobb találmány volt, hogy megismertelek... .

Én így válaszoltam számban szikrázó rációval:

– Ügetés a házba, mert megfázol, még ápolhatlak is, nincs bajom épp elég.

– Gyere, lépegecs be velem – kérte sűgva.

Én meg belépegettem vele, szűk kis ajtóval, hogy a hideg ne műveljen honfoglalást a takaratlanul szendergő nővérke libabőrt ugrasztó mellén. Lefektettem Rókát mellé, betakargattam kettejüket, gyönyörködve, lassan. Csak ezután indultam az öreghez, arra gondolva, Rókaéknak is a legjobb vagyok, mert nekik hagyom szilveszter éjszakáján ágyamat, az öregnek is, mert nem hagyom magára, amikor pedig nagyon árva lehetne pincéjében, az öregasszony fényképét pohárnak támasztva.

Ekkor robbantak az első petárdák a Duna innenső partján, s én csúszkálva a hóban, egyik jócselekedetemből a másikba zuhanva azt számolgattam, ahol most helyem lenne, abban a lakásban, ha ők most elhúzzák a függönyt, ha most az ablakban állnak, miután boldog új esztendő kívántak egymásnak, ha most ők fölnéztek a nagy magyar égre, látják-e robbanni ugyanazokat a petárdákat, most ugyanazokat látják-e szétfoszlani, eltűnni a csillagok alól, mint én? És megköszöntöttem magamat. Hosszan, mint amikor két ismerős teszi, akinek nincs titkuk egymás előtt, s akik fogalmazhatnak pontosan, számlálhatják és számonkérhetik a kívánságokat, a lehetőségeket, nincs sértődés. Így köszöntöttem, így, magam, térdig a hóban.



Változatok egy utazásra

I.

A vonaton nem olvasok,
Csak nézem, hogy az út
– amíg a szerelvény robog –
vissza (múltamba?) fut. . .

Múltam? Pár órám, tegnapi,
de akkor is a „múlt”.
Még tündökölnék színei,
creje megfakult.

Irigylem is, hogy visszamegy,
s azt, mit elhagytam én,
(az hogy miért, most egyre megy)
ott leli a helyén,

a régi utcát, házakat,
a mosolyt, ölelést. . .
Mindez ragyogni néki fog,
akármilyen kevés. . .

Én meg. . .

De hiszen este már
otthon, szokott helyen
ülök. . .

De elmúlt ott a nyár
fél napja – nélkülem.

II.

A vonaton nem olvasok,
csak nézem szomjasan
– amíg a szerelvény robog –
a tájat. . . Hogy rohan!

Hányszor láttam már? S nem
tudom
levenni a szemem
róla.

Talán búcsúzkodom
mindentől csendesen?
Talán érzem, hogy nem soká,
kis időt látom ezt,
ahogy a táj az ég alá
lassan becsúszni kezd,

aztán lebuknak hirtelen
a fák, s a Nap velük.
Elfog a jeges félelem,
e látvány szíven üt.

Végem van!. Így lesz akkor is,
amikor én megyek?
így tűnik el a fényem is
s az őrtálló hegyek?

Reggelenként...

Reggelenként nagy mélységekből
kapaszkodom fel, szédelegve.
Nem is tudom, miért kelek föl,
egy ízemnek nincs erre kedve,
mert olyan jó lenne a gödörben,
a veremben, honnan kímászom!
Nagy nyugalom ül, hallgat körben,
s tűnődhetem az elmúláson.
Oly sok mindenről álmodoztam,
s nem lett enyém, hiába kértem
Feladom hát a harcot mostan.
Elég volt!

Segíts hát nem élnem!

BÉNYEI JÓZSEF

Úgy is

Felc már Vagy még annyi se
Ki szabja meg Ki méri le
Ki lát az évek mélyire
Nem köt és nem véd semmise

Órák keresztje Golgotád
mér földes lábú a világ
a csönd tankja tiporna rád
nem véd meg könnyel az anyád

Mindegy neked ha sok kevés
sűrűbb az élő szenvedés
szíved fölé feszítve kés
figyel és tudja meddig élsz

Mindegy hogy hátra mennyi van
így is úgy is mosolytalan
így is úgy is örömtelen
halálodig reménytelen

Áldott legyen

Gyönyörű átok ül rajtam:
képzelek
tajtékos madarat,
vasfüvű mezőt,
jegenyékét a horkanó szélben.
Világ mocskát söprő fák jönnek,
sarkából az ajtót
kivetik,

sötét hajamat
a földbe tapossák.

Legenda minden napom,
szavaimon feketedik a vér.

Látok rozsmaring-erdők
elé fogott napfényt,
tovatűnni gyerekkort,
billegő koporsót.
Kiáltozó anyám
a holdújulásban.

Áldott legyen a föld, a víz,
legyetek áldottak fák, lovak
és minden amit
szárnyas szóval megnevezek:
gyönyörű átok ül rajtam.

ADÁM TAMÁS

Majdnem tökéletes...

Majdnem tökéletes vagy
csak szakadt harisnyatartód
fekete árnya riaszt bocsánat
húsdod kemény mint a kavics
tán a harangokat is megkongatná
és félreverné egész éjjel
rúzs rúzs rúzs finom ívében
feszülnek a vágyak
hajadból gesztenyék zuhognak
kopognak üresen sután

ágyam deszkáin megannyi jajgatás
itt fekszel kiterítve
a darazsak betörnek az ablakot
én meg elfáradok hosszú combodon
valami zavar ebben a nyújtott
őszenben
szép vagy majdnem tökéletes
csak szakadt harisnyatartód
fekete árnya riaszt



WASHING MACHINE

Szibériai színek

Megvallom, izgatottan és örömmel olvastam el azt a nagy csomag kéziratot és a Lángok... (Ognyi Kuzbaszsza) című folyóirat legfrissebb számait, amelyeket a Palócföld szerkesztősége Kemerovóból kapott, és továbbítottak hozzám azzal a céllal, hogy ezekből készítsek összeállítást a lap számára fordítósaimmal.

Jól működő beidegzetségünk a változás jeleit keresi mostanában, ha a szovjet valóságról szóló írás kerül a szemünk elé. A gorbacsovi „nyilvánosság” megnyitotta a kapukat bátor, szókimondó alkotások s korábban nem publikálhatóknak nyilvánított művek előtt is. Úgy érzem, a változó szovjet közélettel kapcsolatban itt, nálunk eleinte afféle illegális izgalmakra hangolt érdeklődés is volt, de a „suttogó figyelmet” maguk a markánsan megmutató, bemutatkozó alkotások elég hamar átvezették a politikus számára is kívánatos közös gondolkodás mezőire. Ezt az újat nem elég tudomásul venni. Új magatartást hív, kíván.

Szibériáról szólva különösen igaz, hogy ez a politikai „új” látványos, a táj változó képében, az új építkezésekben már korábban megjelent „újjal” jár együtt. A kemerovói barátok írásai a táj heroikus átszerveződéséről s a magukat alakító emberekről szólnak. Internacionalista emlékezet, hazaszeretet, a táj, az új terheléseket viselő ember, a töprengés-vivódás színei, tényei beszélnek az itt következő oldalakon.

Vil Rugin Zalka Mátét bemutató dokumentumírása térben és időben terem kapcsolatot két baba között, s a huszadik századi történelem két fejezete között. Zinaida Csigarjova mai témájú novellájának olvasásakor a festőművész-főbősszel együtt éljük át egy szinte kegyetlenül pontos történet megtisztító feszültségét. Csigarjova – mint mondani szokás – „elevenbe vág”. Elgondolkodtat, hogy milyen szikrázóan képes tudatosítani egy önmagán túlmutató problémát.

Hadd mondjak néhány szót a számomra legkedvesebbekről, a versekről is. Amikor válogattam, majd lefordításukról beszélgettem Győri Lászlóval, Kiss Benedekkel, Lothár Lászlóval, Mezey Katalinnal, Rózsa Endrével és Végh Miklóssal, bizony sajnáltam, hogy nem mutathatunk be még több lírikust és még több alkotást. Alkotó érzékelés, egyéniség-izlelgetés, munkaismeretség kezdete volt ez. Lehet, hogy lesz folytatása... ?

Örömmel nyújtjuk át a kedves olvasónak ezeket a szibériai színeket.

KONCZEK JÓZSEF

Zalka Máté

Valóság és legenda

Néhány évvel ezelőtt, amikor egy televíziós műsort készítettem *Zalka Máté*-ről, a katonáról, az íróról, a lánglelkű magyar internacionalistáról, három nemzet – a szovjet, a magyar és a spanyol nép – hősről, meggyőződtem arról, hogy a polgárháborúban játszott szerepét és egyáltalán nevét oly' mértékben övezik romantikus legendák, hogy a történelmileg hiteles eseményeket meglehetősen nehéz tetten érni.

Az igazán hősiés, gyönyörű legendák összefüggnek Oroszország aranykészetének megmentésével, amelynek 1920-ban Zalka Máté a „vörös magyar” is részese volt. De, mielőtt erről beszélnénk, néhány szót arról, hogy Zalka Máté, illetve Frankl Béla – ahogyan eredetileg hívták – miként került Oroszországba.

... Már második napja tartott *Bruszilov* tábornok vezetésével az orosz hadsereg támadása – a nevezetes „Bruszilov-áttörés” második szakasza. Az osztrák csapatok – mint később *Sztogov* vezérőrnagy írta – nem egyszerűen csak visszavonultak: „amint a foglyok egybehangzó vallomásai is igazolták, az osztrák hadsereg különböző alakulataiból verbuválódott tömeg reményvesztetten, fegyvertelenül menekült Luckon keresztül, futtában dobálva el minden felszerelését”.

Ezt a pánikszerű megfutamodást azon a napon, 1916. június 16-án, egy gyalogoszad fedezte Zalka Máté hadnagy irányításával. „Harcolni az utolsóig!” – adta ki a parancsot. S napnyugtára, a századból mindössze egy ember maradt életben – maga Zalka Máté. Sok sebből vérezve esett orosz fogságba, ahol azonnal hadikórházba szállították, mert életveszélyes állapotban volt.

Túlélte sérülését és még abban az évben Távols-Keletre került katonai foglyotáborba. A háború értelméről, céljairól elmélkedve itt jutott arra az elhatározásra, hogy soha többé nem vesz fegyvert a kezébe. Egy alkalommal, a svéd Vöröskeresztől csomagok érkeztek a táborba a foglyok részére. Mivel az osztrák és a magyar tiszték a fogságban is szigorúan ragaszkodtak a rendfokozatok szerinti megkülönböztetéshez, a csomagokat a tisztí barakkban osztották szét: a steppelt kínai vattakabát, a fehérnemű és a bor náluk maradt, a sorkatonáknak a fésű és a bolhairtó por jutott. Zalka Máté felháborodott ezen a nyilvánvaló igazságtalanságon és hangot is adott véleményének. Félreértették s még egy csomaggal ki akarták engesztelni. Máté fellázította a közkatonai barakk lakóit, s a tiszt uraknak az orosz őrségnél kellett védelmet keresniük. Az eset kapcsán Zalka Mátét „lázadásra való felbujtás” címén orosz katonai bíróság elé állították és háromévi börtönbüntetésre ítélték. *Karl Grünberg* német kommunista író szerint nem három, hanem öt évet kapott, viszont a hamarosan bekövetkezett februári forradalom megnyitotta cellája ajtaját. Zalka Máténak az esett a legjobban, hogy a börtönbe benyomult magyar katonák a vállukra emelve vitték ki onnan.

Akik olvasták Nyikolaj Osztrovszkij *Vibar szülöttei* című regényét, bizonyára emlékeznek az egyik hősrre, a volt osztrák katonára, *Psigodszkijra* és orosz fogságbeli élményeire: „... Volt nálunk egy vakmerő fickó, Sajno hadnagy ... Börtönbe zárták... De akkor kezdődött a haddelhadd. A bolsevikok a mi táborunkig is eljutottak. Mindenkit kiszabadítottak, röpgyűléseket tartottak. A foglyok jelentős része el is határozta, hogy őket fogja támogatni. Több mint másfél ezer katona gyűlt így össze, köztük magyarok, galíciaiak, mind volt lovassági katonák. Felfegyverkeztünk, lovakat szereztünk. Elfoglaltuk a várost, kinyitottuk a börtön kapuját. Megtaláltuk Sajnot is és rögtön nekiszegeztük a kérdést: «Ha valóban rendes ember vagy és együtt érzel az egyszerű néppel, akkor átveszed a parancsnokságunkat és cselekszel». A hadnagy nem sokáig gondolkodott a válaszon. »Adjatok lovat, egy pár mauzerpisztolyt és menjünk az orosz tiszte urak ellen!»”

Ezeket a szavakat írta róla Nyikolaj Osztrovszkij, akit mély barátság fűzött Zalka Mátéhoz. Csak hogy Máté nem könnyen vállalta el a parancsnokságot, hiszen megfogadta, hogy soha többé nem fog fegyvert a kezébe. Szilárd jellemű ember lévén, sokat vívódott: megszegheti-e az önmagának adott fogadalmat?

Körös-körül kegyetlen harcok dúltak: Vlagyivosztkban japánok szálltak partra és a helybéli fehérgárdisták segítségével elfoglalták a távol-keleti partot, valamint az Amúr-vidékét. 1918 májusában kirobbant a cseh hadtest árulása. A csehek szerelvényei – mintegy ezer verszt hosszan – a Volgától az Urálon és Szibérián keresztül Vlagyivosztkba tartottak, hogy tengeri úton térjenek haza. A csehek szervezett erőt képviseltek, amely sokat segített a fehérgárdistáknak a még gyenge szovjetek szétverésében.

Zalka Máté felmérte, hogy nem maradhat tétlen, nincs joga távol tartania magát ettől a harctól. Annál is kevésbé, mert a hatalmat ismét azok igyekeztek megszerezni, akik őt is börtönbe zárták. Zalka egy volt magyar hadifoglyokból verbuválódott lovasszázad élén állt a vörösök oldalára, a *Szemjonov* atamán bandái ellen harcolt. Méghozzá olyan hősiecs elszántsággal, hogy a kolcsakisták hatalmas vérdíjat tűztek ki a fejére. S bármilyen furcsán is hangzik, a későbbiek folyamán ez mentette meg az életét.

Az egyik kegyetlen csatában – írja Karl Grünberg – a fehérek szétverték Zalka Máté csapatát. Alóla kilőtték a lovat, amely maga alá temette őt. Máté néhány harcostársával a fehérgárdisták kezébe került. A kolcsakisták itt a harcmezőn azonnal agyonlőtték a fogságba esett „vörös magyarokat”. Zalka Mátét csak azért hagyták életben, mert a fehértisztek közül valaki felismerte és felhívta a többiek figyelmét, hogy érte magas jutalmat lehet kapni. Így került Zalka a krasznojarszki börtönbe, ahonnan azonnal tovább kellett volna őt vinni Omszkba a „Legfelső kormányzó” – ahogyan akkor *Kolcsakot* titulálták – székhelyére.

Jóval később, egy beszédes pillanatában Máté elmesélte a feleségének, hogy mi történt vele a krasznojarszki börtönben, Vera Ivanovna pedig férje halála után megírta a történetet: „Reggelente a börtön udvarán puskaveszszövel verték a foglyokat, éjszaka pedig egy szál alsóneműben kihajtották őket a sztyeppére és árkot ássattak velük. Azután mindenkit az árok szélére állítottak és kettőt-hármat agyonlőttek közülük. Az életben maradtak csak miután betemették elvtársaik holttestét, térhettek vissza a börtönbe. Másnap mindez megismétlődött: reggel verték, este sortűz elé állították őket.”

Az egyik éjszaka kettesével összebilincseltek a foglyokat. Mátét cellatársá-

val, egy Kuznyecov nevű, hatalmas termetű és fizikumú szibériai bolsevikkal láncolták össze. Elsőként ő kezdett el futni. Az örök tüzet nyitottak rájuk. Kuznyecov vagy meghalt vagy megsebesült, de ahogy elesett, szétszakította a kettőjüket összekötő láncot és így Zalka Máté el tudott menekülni. . .

Ezt követően munkásokból és parasztokból egy új osztagot szervezett és partizánakciókba kezdett a Jenyiszej menti tajgában, a dél-kanszki járásban, a transzszibériai vasútvonal mentén.

Az egyik legenda szerint 1919 decemberében éppen ezen a területen foglalta el Zalka és csapata azt az Oroszország aranykészletével megrakott szerelvényt, amelyet az Omszkból menekülő Kolcsak vitt magával Irkutzkba, ahol új front megalakítását tervezte a szovjethatalom ellen.

Az események – ahogyan Karl Grünberg írja – a következőképpen zajlottak le: Kolcsak különvonaton, a fehér csehek védelme alatt utazott Irkutzkba. Ezt követte a tizenegy leplombált teher- és egy személyszállító vagonból álló szerelvény. Erről Zalka Máté is tudomást szerzett, de szárnysegédekkel úgy vélte, hogy a lepecsételt vagonokban lőszer van. Hiszen ez idő tájt mit lehetne egyebet teherkocsikban szállítani? Mivel nekik nagy szükségük volt lőszerre, úgy döntöttek, hogy elfoglalják a szerelvényt.

Rajtaütést szerveztek. A vonatot egy vasutasnak öltözött társuk állította meg piros zászlóval vészjeleket adva. A cseh örök nem tanúsítottak ellenállást. Máté karddal a kezében rontott be a személykocsiba, ahol azonban nem voltak fegyveresek, ahogyan várta, hanem két ijedt, civil ruhás férfi ült. Mint kiderült – ők nem polgári ruhába bújtatott tábornokok voltak, hanem az Orosz Állami Bank igazgatói. A vagonokban pedig körülbelül 40 tonna arany – érmékben, tömbökben, ékszerekben –, Oroszország aranykészletének mintegy a fele. A fehérek mindezt még 1918-ban Kazanyban zsákmányolták és most Kolcsak hozta magával.

Zalka őrséget állított az igazgatók mellé, ő maga pedig kiugrott a személykocsiból – mert partizánjai már a tehervagonok plombáinak feltörésével foglalkoztak. Elkiáltotta magát: „Vissza! El a vagonoktól! Mind alá van aknázva!” Akkoriban még rosszul beszélt oroszul, de abban a pillanatban azonnal eszébe jutottak a szükséges kifejezések.

A partizánok a szerelvényt holtvágányra terelték egy eldugott kis állomáson. Máté távirókészüléken hallgatta le, hogy miként folyt a veszekedés az egyik végállomástól a másikig: „Hol lehet a szerelvény? Ki fizet a fejével az eltűnéséért?”

Zalka értesítette a parancsnokságot a sikeres akcióról, és utasítást kapott, hogy a szerelvényt juttassa el Irkutzkba.

Anna Karavajeva ismert író – Zalka közeli barátja – többször is tett kísérletet, hogy megtudja tőle, miként sikerült az aranyat Irkutzkba szállítani, de Zalka a válasz helyett mindig csak mosolygott. Egy alkalommal azonban ő maga tett említést „az aranyvonatról”. Csapatában volt egy Zsiga bácsi nevű többszörösen kitüntetett katona, szintén a volt magyar hadifoglyok közül. Máté felhasználta Zsiga bácsi történetét *Az üstökösök visszatérnek* című, az 1919-es Magyar Tanácsköztársaságról szóló regényében.

Anna Karavajeva itt rögtön rá is kérdezett Mátéra:

– És az ön emberei nem estek kísértésbe? Mégiscsak aranyat vittek.

Máté csillogó szemmel, nevetve válaszolta:

– O, ez nem történhetett meg, hiszen még közel menni is féltek a vagonokhoz. . . Mint az ördög a tömjénfüsttől! Cigaretára gyújtani is csak úgy

fél verszt távolságban mertek. Azt mondtam nekik, hogy a vonat dinamittal van tele.

Most pedig a legendák után megbízható történelmi kutatások figyelembevételével vizsgáljuk meg, hogy *Miként sikerült megmenteni Oroszország aranykészletét*. A szerzők – A. M. Gak és mások – hiteles dokumentumok alapján állapították meg, hogy az aranyat szállító, Irkutszk felé haladó szerelvény „D” kódjelzéssel volt ellátva, ami a „dobro” szóra utalt. A 29 vagonból álló szerelvényt a cseh katonák biztosították, azonkívül a fehér-cseh parancsnokság garantálta védelmét. Az „aranszerelvény” előtt az 58-as számú vonat haladt, amelyben – ugyancsak a fehér csehek védelmével – Kolcsak utazott.

A partizánok és a cseremhovói munkásalakulatok Grisevo állomáson – Cseremhovótól 12 km-re – mindkét szerelvényt feltartóztatták és az aranyat tartalmazó vagonok őrzésére itt néhány cseremhovói munkást is átirányítottak.

Egy nap múlva a szerelvények megérkeztek Innokentyevszkaja állomásra, ahol Vaszilij Burov partizánjai várták.

Burov lefegyverezte a cseh őrséget, az aranyvonat őrzésének posztjaira saját embereit állította, ő maga pedig beült Kolcsak vagonjába. 1920. január 15-én Burov mindkét szerelvényt Irkutszba juttatta, ahol az orosz kommunista bolsevik párt kormányzósági bizottsága működött. Kolcsakot és miniszterelnökét *Pepeljajevet* börtönbe zárták, az arannyal teli szerelvényt pedig holtvágányra állították. A munkások a vagonokat szegesdróttal vették körül, felszedték a holtvágányhoz vezető sínket, a vagonok kerekeiből kiszerezték a csapágyakat. A szerelvényhez a kelet-szibériai Vörös Hadsereg katonáiból megerősített őrséget állítottak.

Az 1920. január 16-án készült átadási jegyzőkönyv alapján a 28 vagonban 678 zsák és 5143 láda arany volt, további 7 vagonban még platina és ezüst, összesen 397 és fél millió rubel értékben.

1920. március 1-én az utolsó cseh alakulat szerelvénye is elhagyta Irkutszkot. A vagonok őrzése teljes egészében a Vörös Hadsereg kezébe került. Az 5. hadsereg parancsnoksága, március 2-án, az őrség megerősítésére Irkutszka küldte a 30. lövészadosztály 262. ezredének 3. zászlóalját. Ezzel kapcsolatban meg kell említeni, hogy a 30. lövészadosztály *Albert Janovics Lapin* (aki Lapinsa néven vált ismertté) parancsnoklatával szabadította fel 1919 decemberében Tomszkot és Kuzbassz északi területeit.

Hol volt ekkoriban Zalka Máté? A legenda szerint: Irkutszokban! S mintha még Kolcsak admirális kihallgatásán is részt vett volna – ez a változat fogalmazódik meg M. Tyihomirov *Lukács tábormok* című könyvében is: „És elérkezett az utolsó kihallgatás. Máté egy simára fésült, szakállas, hosszú orrú, khaki egyenruhás embert pillantott meg, aki György-keresztet viselt a mellén. . . Kolcsak fehér zsebkendőt gyűrögetett a kezében, amellyel gyakran megtörölte verejtékező homlokát. . . Máté úgy érezte, hogy Kolcsak nagyon elővigyázatosan beszél. . .”

Mivel bizonyíthatjuk, hogy Karl Grünberg elbeszélése – mely szerint Zalka Máté tizenegy vagon aranyat foglalt le – illetve Tyihomirov története – Zalka Kolcsak kihallgatásán való részvételéről – legendán alapszik?

Hivatalosan igazolt tény, hogy 1919-ben Zalka Máté részt vett az A. D. *Kravcsenko* és a P. E. *Setyinkin* által vezetett partizánseregben, amelyik a kolcsakisták ellen harcolt a jenyiszejszki kormányzóságban. 1919. november

28-án, az 5. Forradalmi Katonai Tanács táviratot küldött Kravcsenkónak és Setyinkinnak azzal az utasítással, hogy a fehérek hátában vágják el az Acsinszk–Krasznnojarszk vasútvonalat. Ennek értelmében a partizán hadsereg dél-jenyiszejszki ezredei támadást intéztek Krasznnojarszk és Acsinszk irányába, az észak-jenyiszejszkiek pedig Kanszk felé. Ebben az északi ezredben harcolt 1919 decemberében Zalka Máté lovasegysége is. Az aranyat szállító szerelvény elfogása pedig – mint ismeretes – jóval távolabb, Irkutszk irányában történt.

Az 5. Hadsereg Forradalmi Katonai Tanácsa 1919. december 26-i parancsa így szól: „A csaknem teljesen fegyvertelen partizánok áldozatkész küzdelmét örökre megőrzi a jövő generáció emlékezete. . . Most megtörtént a reguláris Vörös Hadsereg és a partizánalakulatok egyesítése. . . Ebből a két erőből egy egységes, átütő hadsereget kell kovácsolni”.

Két nap múlva, december 28-án, az 5. hadsereg, 27. hadosztálya elfoglalta Mariinszkot, a vörösök fogságába esett több ezer ellenséges katona, és gazdag hadizsákmányra is szert tettek. Az anszero-szudzszenszki szénmező területét sietve kiürítő kolcsakisták és a lengyel legionáriusok nem tudták felrobbantani.

1920. január 2-án, az 5. hadsereg alakulatai és a partizánok felszabadították Acsinszkot.

Január 7-én, a 35. hadosztály 30. ezrede a partizánokkal együttműködve elfoglalta Krasznnojarszkit – ahol Kolcsak 1., 2. és 3. hadserege megadta magát. A Krasznnojarszkon túli területeket a partizánok már korábban felszabadították. Január 15-én, a vörös ezredek bevonultak a már szabad Kanszk városába.

Irkutszk felé, szorosan a visszavonuló cseh szerelvények nyomában – a velük kötött megállapodás értelmében – csak az 5. hadsereg 30. hadosztálya nyomult. A fővasútvonal jobb oldalán pedig az egyetlen harc képes ellenséges alakulat, a Jenyiszejt áttört Kappel-hadtest vonult vissza Irkutszk irányába. Ezt a hadtestet Kappel tábornok január 25-i halálát követően *Vojcehovszkij* irányította.

1920. január 30-án, a kappelisták, a fehér cseh alakulatok segítségével Zima állomásnál megsemmisítették a kelet-szibériai Vörös Hadsereg előretolt egységét és február 6-án Irkutszba értek. Vojcehovszkij tábornok irreális ultimátumot fogalmazott meg: adják ki neki Kolcsakot és Pepeljajevet, adják át az aranyszállítmányt és ellenállás nélkül engedjék átvonulni hadtestét keletre. . . A vörösök válaszként február 6-án és 7-én 30 fokos hidegben, kemény harcok árán szétverték a kappelistákat. Maradványaik – kikerülve Irkutszkit – leereszkedtek a Bajkál-tó jegére és úgy menekültek, hogy a Bajkálon túl egyesüljenek Szemjonov atamán egységeivel.

Zalka Máté sem 1920 januárjában, sem februárjában nem volt Irkutszkban s nem vehetett részt ezekben az eseményekben, egyszerűen azért, mert pontosan ebben az időben szervezte Acsinszkban az 1-es számú internacionalista ezred első zászlóalját, amelynek *Varga István* magyar kommunista volt a parancsnoka.

S mi történt az „aranyserelvénnyel”? Talán Zalkának nem is volt köze a megszervezéséhez? Mi tulajdonképpen az igazság a romantikus legendákban?

A dokumentumok azt igazolják, hogy 1920 áprilisáig Oroszország aranykészlete még Irkutszkban volt. Ezt követően a szovjet kormány utasítására szállították vissza Kazanyba.

Az irkutszki forradalmi bizottság egy különbizottságot hozott létre, amelyet azal bíztak meg, hogy újra számba vegye az értékeket és csomagoltassa át az erre a célra készített speciális ládába. Ezeket tizenhárom kéttengelyes pullmankocsikba pakolták be s a következő felirattal látták el: „Vlagyimir Iljics Ieninek, az irkutszkiaktól”. S a vonat elindult hosszú, több mint egy hónapos útjára. Irkutszkból az „aranszerelvény” Alsó-Ugyinszkba, majd Acinszkba érkezett.

Itt váltották le az őrséget: a vagonok őrzését Varga Istvánnak, az 1-es számú internacionalista lövészezred parancsnokának katonái vették át. Ennek az ezrednek az első zászlóalját vezette Zalka Máté. A hosszú úton Acinszktól, Mariinszkon, a tajgán, Novonyikolajevszken és Omszkon keresztül közvetlenül ő irányította az Orosz-szovjet Köztársaság aranykészletének őrzését: éjjel-nappal az ő utasításait követték a katonák.

Ebben, úgy tűnik, már nincs helyük a legendáknak. Viszont ez a fiatal, rokonszenves magyar parancsnok olyan kiemelkedő személyiség volt, hogy még ehhez az akciójához is társultak kitalált események. A fentiekben már említett M. Tyihomirov *Lukács tábornok* című könyvében a következőket írja: „Omszkban váratlan megállót kellett tartani. Az Irtisz folyón átvezető hidat, a kolcsakisták fölrobbantották. A helyreállítás még nem készült el, előreláthatóan még egy-két hónap kellett hozzá. Zalka Máté ebből a helyzetből is kivágta magát. A helyi lakosság segítségével, a vágányokat a folyó jegére fektették és így tolták át a vagonokat az Irtisz másik partjára. . .”

De bármennyire is lebilincselő ez a legenda, el kell szakadnunk tőle. Először is Vlagyimir Iljics Lenin 1920. március 3-án táviratot küldött az Omszkban székelő szibériai forradalmi bizottsághoz, amelyben azt az utasítást adta, hogy „Szibéria vasúti és folyami szállító útjainak a helyreállítása képezze a köztársaság egyik legfontosabb feladatát.” A szibériai útvonalak gyors újjáépítésére 200 millió rubelt utaltak ki. Több tízezer munkás és vöröskatona kezdett hozzá a kemény fagyban és maró szélben a felrobbantott hidak helyreállításához. Novonyikolajevszknél az Obon átvezető híd újjáépítése másfél hét alatt megtörtént, a komolyabban sérült omszki Irtisz-híd áprilisra készült el.

Másodszor: a dokumentumok azt bizonyítják, hogy az „aranszerelvény” április 20-án érkezett Omszkba és ebben az időben, amikor az olvadás megindul, az Irtiszen egyszerűen lehetetlen vasúti síneket a jégre fektetni.

1920. április 20-án, a szibériai forradalmi bizottság elnökének a nevére távirat érkezett V. I. Lenintől: „Az összes aranyat – az Omszkban található is hozzávéve – két szerelvénnel, megfelelő katonai őrizettel sürgősen el kell juttatni Kazanyba, a kormányzósági kincstár számára”.

A szibériai forradalmi bizottság úgy ítélte meg, hogy a Zalka Máté vezette internacionalista zászlóalj megbízhatóan látja el a védelmet, ezért nem váltotta le őket. Így a magyar internacionalisták kísérték a szerelvényt Kazonyig, ahová május 3-án érkezett meg.

Oroszország aranykészlete – habár nem teljes egészében, hiszen Kolcsak ezzel az arannyal fizetett nyugati szövetségeseinek fegyverzetpótlásaiért – visszakérült ugyanazokba a kazamatákba, ahonnan a fehérgárdisták szállították el 1918 nyarán.

Amikor tájékoztatták Lenint, ő ezt mondta: „Jól van, most már lesz mivel kereskednünk Európával”.

- Az „aranszerelvény” eposza ezzel befejeződött. Zalka Máté Kazanyból az éppen akkor megnyíló lengyel frontra került. A fehér lengyelek és a petljuristák ugyanis április 25-én indítottak támadást ellenük. Ezen a fronton volt zászlóaljparancsnok Zalka Máté.

De a legendák az „aranszerelvényről” és Zalkáról nem halnak ki, sőt újabb színekkel, részletekkel gazdagodnak. Két ilyen történetet lehet találni M. Tyihomirovnál és Karl Grünbergnél is. Az egyik szerint Zalka Mátét Lenin elvtárs Kazanyból magához rendelte Moszkvába. Szívélyesen megölelte a dicső vörös magyar parancsnokot, köszönetét fejezte ki az „aranszerelvény” megmentéséért és a következő szavak kíséretében mutatta be őt *Dzserszinszkijnek*: „Imc, aki megmentette a köztársaság aranykészetét!”

A másik legenda szerint Zalka Máténak jutalomként felajánlották a megmentett arany egy részét, de ő erről természetesen lemondott. Zalka Máté önéletrajzában minderről egy szó sincs, de az „aranszerelvény” biztosításáért kitüntetésben részesült, amelyet az önéletrajzában is megemlít és amelyről részletesen szólunk.

1920. április 8-án – egy hónappal, az „aranszerelvény” Kazanyba érkezése előtt – a Központi Katonai Tanács dekrétuma jóváhagyott egy, a „Forradalom Fegyveres Szolgálatáért” elnevezésű kitüntetést, amelynek aranyozott szegegyű medálját katonai vörös zászló díszítette. A dekrétum első pontjában, a következők olvashatók: „Ezt a kitüntetést a hadparancsnokság kizárólag kiemelkedő katonai érdemekért ítélheti oda”. Ebben a magas elismerésben mindössze 21-en részesültek – többek között a polgárháború olyan hősei, mint *Frunze, Bugyonnij, Vorosilov, Tubacsevszkij*. Ez is mutatja, hogy milyen nagyra értékelte a szovjethatalom Zalka Máté szolgálatait: mivelhogy ő is megkapta ezt a kitüntetést.

Zalka Máté más elismerést is kapott: a fehér lengyelek elleni harcokért és Perekop bevételéért katonai Vörös Zászló-rendet. Ugyanebben az évben, 1920-ban Zalka Máté elérkezettnek vélte az időt arra, hogy kommunistának nevezék, és belépett a pártba.

1921-ben, egy csekista lovasszázad parancsnokaként vívott kemény csatákat a mahnoista bandákkal, s ekkor még csak 25 éves volt. Ezt követően még 14 évet élt, gyengéd szerelmet táplált egy orosz asszony iránt, örömmel és sokat írt és második hazára talált, amelyért harcolt és vérért hullatta.

De az igazságszerető internacionalistát szíve a távoli Spanyolországba szólította, ahol Lukács tábornok néven vezette a 12. nemzetközi brigádod. Zalka Máté 1937. június 12-én halt meg Hueszka alatt.

Sok legenda született róla mind Spanyolországban mind a Szovjetunióban, még halálát követően is. Zalka Máté tovább él az emberek emlékezetében, valóságos tetteiben és a róla szóló legendákban. Ismert a neve a Szovjetunióban, Spanyolországban, amelynek szabadságáért életét áldozta és természetesen a népi Magyarországon, amelynek fia volt és maradt örökre.

Fordította: Csongrády Béla–Szabados László

Barátaimnak

En azért nem halok végtére meg,
mert elhozzák a híreket énhozzám
a jó barátok – tolluk nem remeg! –
költők az Urálban vagy fönt
Csukotkán.

A kritika hozzánk túl szigorú
kiadói szerkesztők bütykös ökle.
De tisztos szó száll – nekik:
háború! –
a lőtéren s a falaknál örökre.

Az ő vitathatatlan igazuk
olajban, fémben van; őrszi a
gyémánt.
Ha Moszkva nem is tudja – nem
hazug:
azért van, mert nem olvashatták
még át.

A század valódi poklaiból
jövünk, honpolgárok – több a
hadaknál:
ne tereltessenek át a folyók,
ne semmisüljön végleg meg a
Bajkál.

Simulj ki, ráncos lelkiismeret,
térdről föl. A lihegés itt csak –
légszomj.
Új szél zúg át Szibéria felett,
s lélegzetetek benne bárkit
szétnyom.

(Rózsa Endre fordítása)

TAMARA RUBCOVA

Bölcsődal

Aludj, kisfiam, aludj.
Odakint, ha csönd van,
jávorszarvasünő fut
körbe udvarunkban.
A szénánkba belekap
mohón, puha szájjal.
Hallgass, mindjárt elszalad,
bújj össze mamával.
Máshol nem kap vacsorát,
erdőn-mezőn hó van.
Fölleljük majd lábnyomát
reggel kint a hóban.

(Mezey Katalin fordítása)

Apám emlékére

Térdet hajtok a sírhalomnál,
a fejem mélyen lecsügged,
Bocsáss meg, apám, megbocsássál
mindent, ami volt, s mi nem lett.
Azt, hogy futva az élet után
csak vendégnek jártam haza,
s ritkán fordultam, apám, hozzád,
a bizalmasom inkább a mama.
Érdemrendjeid ünnepkor hordtad,
büntudat őrzi szavaid:
„Fölösleges, hogy te is tudjad,

amit a háború tanít. . .”
Merő szemmél nézem a képet,
rajta – negyven esztendeje –
komoly arcú főhadnagy, évek
óta tankok közt telik élete.
Általában sosem hallgattál,
de meséd mindig másról szólott.
Bocsáss meg, apám, nem fogom
már
megismerni háborús sorsod.

(Mezey Katalin fordítása)

VLAGYIMIR IVANOV

Szénakaszálás

Kasza alá hajlítom
zöld füveit a földnek,
s úszik, csak úszik július
levegője, a nyár horizontján,
ahol mint a méz, gyermeki
pillanatok aranya, távolian,
bőség, és fehér felhőkkel
látomások sűrűsödnek tarkán.

Kasza alá hajlítom
zöld füveit a földnek,
megszokott munka, nem-sietős,
a szívem szerint való,
amikor mindent, mi talmi,
oldalra visz el a szél,
s hömpölyögnek a gondolatok
lomhán
az élet partjai mentén, akár a folyó.

Kasza alá hajlítom
zöld füveit a földnek,
és lábaimhoz hull a nyár,
és mind tovább húzódik nyomom. . .
Járőrözik komótosan a munka,
csengve-bongva,
de hengegő kivagyis ne legyen,
s a fény fehérje ne csorbuljon ki
elborulón.

(Kiss Benedek fordítása)

Meddőhalmok

Évtizedek hordták fel őket.
Halmozta csilléknék sora.
Növekedtek és füstölögtek.
Földdé nem válhattak soha.

S földgépek kúsztak a vidékre.
Föl: könnyen. Lefelé: teli.
Az ős terep egyengetése
nagy munkák helyét készíti.

Jók lettek volna menedéknék
tócsák számára, meglehet.
Ám ők belülről egyre égtek:
Köszén-láng marta méhüket.

Kell a salak, utépítéshez.
Mindenki haszna így lehet.
S a domb immár semmit sem érez.
Csak néha sóhajt mélyeket.

Más élet dohogott a mélyben:
Hamut termő, izzó kohó.
S gőzzé párállott észrevétlen
itt fönn az esővíz, s a hó.

Ám e sóhaj felszínre hozza
lelkének még izzó hevét.
És a dolgok emberi haszna
engem nem kárpótol ezért.

Aztán, a meddőhalmok egyszer
kiégtek. Végleg. Holt vidék. . .
De lám: teli nőttek füvekkel.
S rájuk simult az égi kék.

Az ősi gáz, mit mélye ápol,
odalenn még feszül, meleg;
mezozoikus illatától
itt a könnyek is terhesek.

Nem izzottak, nem füstölögtek.
A csönd ütött bennök tanyát.
Ittak hűsét a levegőnek.
Szomjuk enyhét mégsem talált.

Tűz előtt meg nem tántorodna.
Zárt köréből ki nem talál.
Barátom – hát béke porodra!
Béke! Béke porodra már. . .

(Lothár László fordítása)

Cédrustejs

A mezők mint a szőnyegek –
Ülök lomb felett.
A tajgában
Úgy szeretem
A friss cédrustejet.

A cédrus teje jó nagyon.
Levét csorrantja most,
S egy vödörben kavargatom,
Oly édes, illatos.

Micsoda jóízűt iszom!
Úgy erőre kapok.
S mintha vállukkal odafönn
Támaszkodnának felhőfüggönyön
A karcsú cédrusok.

Egy fürge mókus néz rám ott,
Az odúba szaladt,
S én füttyörészve sétálok
A cédrusfák alatt.

(Konczek József fordítása)

Farkasok

Zöld fenyőfa, rezzenő fa
Félve ácsorog,
Éjjel a zöld mezőn ha
Járnak farkasok.

Rémhalálba fagyva áll a
Gyenge öztechén,
Rozsomákra is baj vár a
Tajga közepén.

S jár a horda, ordascorda,
Gögös, vad sereg,
Kutyám borzad és vicsorgat,
Szőre fölmered.

Söpri vállam zöld fa ága,
Földre hull a hó,
S mély az álma: van puskámban
Izmos vasgolyó.

(Konczek József fordítása)

Még néhány lépés

Megöltek.

Engem megöltek. S én mégis járkálok, mosolygok, beszélgetek. Szamárságokról. Komoly dolgokról is. Még arról is, hogy engem megöltek. Akik már halottak róla valahol valamit, csordultig vannak kíváncsisággal, s szeretnék tudni a részleteket is.

Noshát, kérem! Kielégítem tudásszomjukat. Elmondom a részleteket. Mindent megjegyeztem. Mily különös, ugye, hogy a halottaknak kiváló az emlékezetük?

Tudják mi az, hogy önálló tárlat? Így szokás ünnepelni az évfordulót. Úgy tartják, ez a legnagyobb jótétemény, a legszebb ajándék egy festőművésznek. Én is így vélem. Ez – megmérettetés. Fizetség. Hogy miért? – kérdik. A gürçölés éveiért és évtizedeiért, a lelket romboló kétségekért, a kétségbeesésért, a reménytelenségért. Fizetség az elképzelhetetlenül ritka boldog pillanatokért, amikor megvilágosodik az ember. . . Lehet, nem is megvilágosodás ez, csak hiú káprázat, öncsalás? Bárhogyan legyen is, eljön az óra, s művész vagy, és lemeztelenített vérző szívvel ott állsz az egész világ előtt. . .

Szerfölött pompázatosan kezdődött az egész. A Képzőművészeti Szövetség helyi szervezetének kiállító szalonjában (ilyen hangzatos névvel illetik az egyik lakóház néhány földszinti szobáskáját), aznap összejött városunk szellemi életének arisztokráciája: kiállítások és bemutatók örök elmaradhatatlanjai (úgy járnak az ilyen helyekre, mintha ez lenne a munkájuk), öregedő, s ettől aztán könyörtelenül egyre fiatalosabb dámák, bizonyos bőrzakós-diplomatatáskás fiúk, szemükkel gyanakvóan méregető nyugdíjasok – eltökélt elutasítói mindennek, amit tárlatokon kiállítanak, színpadon bemutatnak, vagy ami nyomdégpóló alól kifut. Ezenkívül különböző személyek egész sora, akik minden ilyen összejöveteleken ott vannak, nem szívük szerint, hanem kötelességből (újságírók, művelődési intézmények képviselői). No és, természetesen, a kollégáim – festőművészek. Más és más indítékok hozzák ide őket: kit a kíváncsiság, kit a kötelező udvariasság (mégiscsak egyik társad kiállítása nagy esemény!), kit meg, úgy lehet, az igazi érdeklődés. De az ilyenek, szívemre tett kézzel mondhatom, mind kevesebben és kevesebben vannak. Eljött Jevgenyij is. Valamikor az ősidőkben együtt tanultunk a jelecki képzőművészeti főiskolán. Együtt voltunk abban a szibériai városban, együtt éltük át a „kaja nuku” fekete napjait, s együtt szórtuk szét később az első honoráriumainkat. .

Udvarias biccentés, és ő is, én is elfordulunk. A kiállítás előkészítésének hosszú napjai alatt sikerült jótékony közönybe merülnöm az értelmetlen rohangászások, az idegtépő felfordulás iránt. Alig hallottam a megnyitét, nem láttam az arckokat, az embereket, akik kezemet szorongatják. Egyetlen gondolat dobolt a halántékomban fájdalmasan: jó volna mielőbb véget vetni az egésznek! Megfoghatatlan módon, de olyan volt ez az egész, mint valami temetés. Így néz ki egy előre megrendelt gyászszertartás. Hiába vagyok életben, engem

már igazi szertartásossággal végleg elbúcsúztattak: „holtakról jót, vagy semmit”. Már megkaptam a „végtisztességet”. S aztán fekete árnyával bekúszik a lélekbe a bizalmatlanság.

Merev tekintettel néztem körül a falakon függő vásznaimon. Ez itt az én „halhatatlanságom”! A kriksszkrakszaim! Micsoda távoli és idegen...!

Elkerültem a gratulációkat, a kézfogásokat, a vállveregetéseket (már zsi bongani kezdett tőlük a vállam), leültem a sarokba, a kisasztalhoz, amelyiken a kiállítási vendégekönyv állt. Odasántikált hozzám egy őszes hajzatú állampolgár, igazságtévő lázban égő tekintettel:

– Elnézést – mondta, miközben minden ceremónia nélkül ellökdösött a székemről. – Véleményt kell nyilvánítanom.

Miért kell? Ki kötelezte rá? Úgy rémlik, még meg is kérdeztem.

– A lelkiismeret – felelte kurtán és eltökélten.

Később elolvastam a beírását. Sokat írt Levitanról, arról, hogy micsoda nagy tájképfestő volt. Én, a véleménye szerint, nyomába sem érek Levitannak, de a magam módján én is hozzájárulok a felnövekvő nemzedék esztétikai neveléséhez.

Aztán bankett volt, zagyva összevisszaság. Elcinte alkoholmentesen, ahogy az elő is van írva... Ám a hagyományt nem lehetett felborítanom, a művész-társaság egyszerűen nem értette volna meg, ha nem biztosítok még jókor meg-lehetősen mennyiségű tiltott itókat. A *Repülő Egér* drinkbárban el is ment rá a teljes honoráriumom, amit megkaptam közvetlenül a kiállítás megnyitása után.

Így aztán kiengedtem a féket, és úgy leittam magam a sárga földig, mint egy utolsó iszákos, emiatt tisztára el is felejtettem mindent, ami a banketten történt. Még arra sem emlékszem, hogy ott volt-e Jevgenyij vagy se.

A kiállítás egy teljes hónapon át nyitva volt a közönség előtt. S ez alatt a végetérhetetlenül hosszú és csüggesztő hónap alatt (bár bontották volna le előbb!) szinte félálomba süppedtem. Zárása előtt a vezetőség kiértékelést szervezett.

Előtte még benéztem „gyermekeimre”, hogy egymagamban tanácskozzam velük, s mielőtt még idegen és egykedvű vélekedéseket hallgatnék, megtudjam, hogyan ítélték őket. Az utolsó napokban látogató már egyáltalán nem akadt, no, azt sem mondom, hogy eleintén a közönség egymás hegyén-hátán tolongott volna...

Reggel óta szürkés, borongós volt az idő. Szobáról szobára lödörögtem. A báyadt megvilágításban egyes képek mintha színüket veszítették volna, meg-fakultak, s valami rég lefutott színpadi produkció előregedett kellekeinek hatottak. Másokon meg, függetlenül a fedett fénytől, nyersek, szemtelenül hivalkodóak voltak a színek, mintha ordítottak volna... Jól tudom, hogy akkoriban szinte betege voltam annak, hogy a színeknek őseredeti tisztaságukat adjam vissza, s hát mi jött ki ebből. Nem jutottam el a tisztaságig. A színek rikitot-tak, s ez a rikitozás a földre vert, elnyomott mindent maga körül... ,

A hang titka, a szó titka, a festék titka... Nincsen birtokában maga az alko-to sem... Hogyan lehet ez? Az ecset ugyanaz, a festék ugyanaz, a kéz is ugyanaz... És a lélek is ugyanaz! Ámde az egyik vászon él, reszket, lélegzik. A másik meg halott. Igaz, hogy nem sok, de nekem is van – olyan, amelyik lélegzik.

Nem áltatom magam. Tudom, mit érek. Mindig is tudtam. S tudtam, bár-hogyan igyekszem is, ha, lámcsak, a bőrből bújni is ki, a fénnel teljes fes-ték alatt, amely a női testet jelenti, nem árad élő vér; s az emberi lényeg ha-

talmasságát, határtalanságát nem sugalmazza egyetlen vásznam sem, s nem rendíti meg azt, aki előtte áll.

De azért van, van itt valami... Akár ha csupán ez a kicsi vászon is: mint kis lángok, szibériai fürdőzők, fölöttük a tavaszi ég. Ők élnek itt, a színek. Nicak, milyen tiszták, milyen életerősek, áthatóak, akár a friss tavaszi levegő a mezőn!

DE TE... Te nem vagy a vásznon. Pedig vagy – te is. Te vagy benne mindenben, te szólsz hozzám mindenhol, te vagy benne minden színben, a színek minden árnyalatában. Csak te élsz, csak te lélegzel... Örültségekbe sodró viharként zúdultál rám azon a tavaszon, emlékszel...?

És itt a portréd – a te portréd! Boldogságomban eszemet veszve fogtam hozzá, szárnyaim nőttek a közelségedtől. Ezért ilyen az alakod röppenő vonala, napfénytől csillogó hullámos hajad... S hűvös a tekinteted, mint egy hideg levegőáramtól megdermedt szoba, s valahonnan messziről, távolról, a távolból nézel, ahová nekem elérnem meg nem adatott. Nem fejeztem be akkor a képet – kimerültem, mint valami irgalmatlan vágatótól, nem jutottam levegőhöz, s akkor fejeztem be, emlékezet után, amikor már nem voltál velem. Elutaztál és nem adtál még egy kis fényképet sem. Ezek voltak az utolsó szavaid: „Megbocsáss, de neked nem asszony kell, hanem egy türelmes, gondos néne...”

En megértelek: festőművész-feleségnek lenni nem valami vonzó kilátás. Bár első pillantásra szinte csábos lehetőség. S mi valójában? Beosztani minden kopjekát, megélni úgy-ahogy hónapról hónapra, várva a megígért honoráriumot, amelyik valahogy mindig kevesebb, mint amit előbb mondtak... Védelmet, oltalmazni a válságok és „önrombolások” sötét pillanataiban olyan helyzetekben, amelyek leginkább jellemzik kedvesünket, a művészt. Eltűrni harsány barátok és tolakodó tisztelők vonulgatását, végighallgatni el nem ismert zsenialitását ilyenformán mégiscsak megerősítve látó hitvesünk ittas képzelgését, lázas szövegeit... Ehelyett többre becsülte az egyszerű, világos életet, amely biztos megélhetést nyújt az év, a hónap minden napján.

S mégis, a portréban van valami igazi, az életöröm ezen a portrén még vitába száll a fájdalommal, a kiúttalansággal. Az én búcsúzásom ez. Dehát már tíz éve. Tíz éve!

A veszély egyelőre még láthatatlan, de már mintha futva menekülnék előre, hirtelen abbahagytam a képek nézegetését, s csak akkor nyugodtam meg egy kicsit, amikor nagyot dörrenve becsapódott mögöttem az ajtó. Kifújom magam, kipihenem ezt a hajszát. Hajsz...? Hát ki hajszol engem? Mi van velem? Üldözési mániám van, vagy mi? De hisz' teljességgel rendjén megy minden, olyan tartós megbecsülést élvezhetek, ami egy egész jó festőművésznek jár ki. Minden normális. Minden kiváló. Minden „oké”, ahogyan a mai fiatalok mondják. Egyszerűen csak kifáradtam, örületesen elfáradtam a kiállítással kapcsolatos öngyöttrésben meg a hónap feszültségeitől. Általános fáradtság. Kissé korán, igaz, ötvenéves koromra! De majd lebontják ezt a rosszul sikerült kiállítást, s én kipihenem magam. Kipihenem magam. Feljön még az én ragyogó csillagzatom! És dolgozni... dolgozni... dolgozni!

Mentem az esteledő utcán... A fagy erősödött, a felhők szétoszlottak, kis időre kibújt a nap. Olyan forróan tombolt, mint az erdei tűzvész, úgy ömlött végig a felső emeletek ablakain, mint a megolvadt fém. Magát a napot már nem látjuk, tömör házfalak takarják. Fénye is azzal a csodálatos világossággal árad, ami a haldokló téli napé egyedül. Ez a fény nem is annyira az égből jön, mint inkább a nemrég hullott hó érintetlen-tiszta fehérségéből, s

a hó, mintha magába itta volna a fényt, most bőkezűen osztja, önti a világra, s a korai árnyak is ezért ilyen áttetszőek és derűsek. Bárcsak volna emberi tehetség vászonra vinni ezt! Nem tudom, kinck hogy, de nekem ez nem adatott meg. S nem álszerénységből mondom.

Csak lépkedtem, s azon töprengtem, hogy már csak egy kevés idő van: megélem a holdnapi napot, s akkor megszabadulok a zűrzavartól, egymagamra maradhatok megint – az én örömmel, az én bűnhődéssel... Miért is nyugtalanít engem ennyire ez a holdnapi nap? Mintha talán egész életemben semmi ilyesmi nem akadt volna még. Ez – alkotóközösségünk munkatervben rögzített soron levő programja. Bármire jutnak is, én behúzhatok magamnak egy hón óhajtott strigulát. S egyáltalán összejönnek-e a festőművészbárátok? Ki tanulmányúton jár, ki kiküldetésben van, kit meg erővel sem lehetne kivonszolni a padlásszobájából. Persze, vannak elmaradhatatlanok. Ők aztán mindig ott vannak akárhány ilyen beszélősdin. Nem félek tőlük. Nem félemlítenek meg ügyeletestizti kritikáikkal. Aha! Úgy látszik, mégiscsak félek valamitől? Micsoda ostobaság! Hát mitől kellene nekem félnem? Ámde akkor meg mitől szorongok így, és miért nyugtalanokodik a szívem...?

Aztán eljött. Eljött a nap.

Eleinte minden jófésülten folyt – illemtudó keretek közt és unalmasan. Hogy tiszteletre méltó elnökünk mit beszélt, amikor megnyitotta a kiértékelést, nem tudom; Maljugin művészeti kritikus sokat motyorászott bizonyos folyamatokról, stílusokról, a festészet korszerű feladatairól... időnként idegesen közbekiabált a helyéről Anna Bolsakova grafikus, a kifinomult (pontosabban szóval kifinomútt) entellektüell-nagyasszony. Könnyedén krahácsolta a sarokban Szytepan Karnovics szobrászművész.

S íme, szót kért Jevgenyij. Sokat nyammogott, rágta szája szélét... Jevgenyij nem nagy híve a szónak, ezt mindenki tudja róla. De azt is, hogy festészeti dolgokat illetően a szimata olyan, mint a vérebé, s nem kell elfogadni ízlését, különösen, ha nem róla, hanem valaki másról van szó. Amíg lélekben nekikészülődött, engem a hideg is kirázott, úgy keresgéltem emlékeim között, hogy mikor is beszélgettünk egymással tiszta szívből, izlelgettük szemmel az ő munkáit vagy az enyémeiket... És nem, nem emlékeztem, így hát világos, hogy bizony régen lehetett az. Jevgenyij pedig felém fordult téztaszterű arcával, már az első jól látható ráncok is ütköztek rajta, kicsi, szúrós szemét úgy döfte belém, mintha árral szúrna, és torkát köszörülve beszélni kezdett...

Nem tudom, lehet, hogy azt mondta ki hangosan, ami apránként a tudat alatt bennem is felgyülemlett valahol, lelkem titkos rekeszében, de amit szóval megnevezett, az abban a szempillantásban ítéletté vált, halálos ítéletemmé, s én, miközben hallgattam őt, az első percekben valami megkönnyebbüléssel éreztem: no, végre hát! Beteljesedett!

Az egész vádbeszédre, amely levágott, s zavaros, mindazonáltal kikezdetlenül logikus volt, nem emlékszem, csupán egyes mondatok ragadtak meg tüskés bogáncsként az emlékezetemben.

– Téged, öregem, elhagytak a színek. Mert hát nézzétek... az, ni, ... meg az is ott! Ez nem szín, ez a színnek a profanizálása... Hazudsz te, öregem, becsapod magadat is meg a világot is...

Én hazudok? Ez nem igaz! Én mindig becsületes voltam! Megtettem mindent, amit tudtam, amire csak telt tőlem. Én lelkiismeretesen dolgoztam – mi az, hogy! – nem is egyszerűen lelkiismeretesen, én nem kíméltem magam a munkában, napokon át ki sem léptem a műterem ajtaján, szinte a végte-

lenségig dolgoztam át azt, ami már készen volt. De lehet, hogy éppen ebben van a baj? „Agyonfestettem” a képeimet? Megfosztottam őket az elsődleges élmény hamvától? A lélegző élettől? Ezért ordít rajtuk úgy a szín, a nyers szín... Ezért látom én magam is száraz, halott kulisszának mindet. Mintha valaha valahol belül, mélyen született volna meg bennem a rémület, s most cseppenként itatná át már egész lényemet, torkomat szorítja el és lassan öldököl...

Amikor könyörtelen bírám utolsó szavai a fülemig jutottak, már halott voltam:

– Embereld meg magad, öregem, nézz a szemembe őszintén, fel kell hagynod ezzel a dologgal. Menj el egy iskolába rajztanárnak. Mert hát, ugyan mit? Megéri, ráadásul még nemes ügyet is szolgálsz... A pedagógusokat most támogatják... Fizetescmelésük volt... Isten neki, menj! Mit? Hát nem? – s körülhordozta tekintetét az ott ülőkön, mint aki helyeslésre számít.

Iszonyatos csend. Sokuk szeme sóváran izzott fel, mintha ragadozók prédát szimatolnak. Mások félrefordították kifejezésnélküli üres tekintetüket. Voltak olyanok is, akikében elrejtetlenségen kapott zavarodottság vert fészket a könyörtelen beszéd után: mert bárhogy legyen is, csak évfordulás, születésnap kiállítás ez azért, s most mi ez a hirtelen jött ledorongolás, ez nem illő, az ünnepeltet ütni. Hát hová is jutunk, ha utat engedünk az ilyen eljárásoknak?

Tudtam, többen is lesznek, akik habzó szájjal kelnek a védelmemre (ezáltal önmagukéra!), szép szavakat mondanak majd, sőt a vita hevében még a halhatatlanság érdemrendjét is a mellemre akasztják. Tudtam. De tudtam mást is: nem támaszthatnak fel. S más sem. Engem megöltek, és én nem támadok fel soha többé.

Marjuk önmagunkat. Útjuk a másikat. Ebben nincs semmi különös, megszokott dolog. Egyszerűen ilyen ez a mi mesterségünk.

De Jevgenyij belelendült, s képtelen volt megfékezni magát, holott hát már mindent kimondott. Hirtelen jött meg az ékesszólása, akár egy hegyről lezúduló áradat:

– A grafika? Neked, öregem, a rajz mindig erős oldalad volt. De most egyszerre csak belegabalyodtál. Hát tudod, a te rajzodból elszállt az élet, a vonalvezetésed élettelen, egyszerűen egy csík lett belőle, nem pedig a mozdulat csodája, amelyet örökkévalóvá tesz az ember egy csuklómozdulattal... Persze, mester vagy, elég jó mester! Sok mindent tudsz, érzékelsz! Menj tanítani, öregem.

Ilyen gorombán, mint Hamlet: „Vonulj kolostorba, Ofélia!”

– Majd az iskolában új erőre kapsz a gyerekek közt, magadra találsz. Gondolj bele komolyan, én csakis jót akarok neked, mint régi barátomnak.

Lendületesen szónokolt és szörnyen tetszelgett a rendíthetetlen hős szerepében. Megölni egy régi barátot, bizony mondom, testvérek, ehhez nem kis bátorság kell.

Remek legény vagy te, Zsenyika! Nemhiába tiszteltelek úgy mindig. De azért csak ne buzdulj föl olyan ordenáré módra saját magadon: hisz’ nem mondtál nekem semmi újat. Ugyanakkor nem vagyok egy öngyilkos alkat, s te most... Keményen és pontosan vitted be az ütést. Köszönöm, barátom!

Megöltek. Járkálok, eszem, iszom, beszélgetek, nevetek... A sajnálkozókkal (akadt belőlük jó néhány, jaj, de nagyon sajnálkoztak – mulasztásuk miatt! – azok, akik nem voltak ott a kiértékelésen) nyugodtan megvitattuk az

életemet. Még valami keserű elégtételt is találtam benne, ha már, ugye, egy elhúnyt képes rá, hogy elégtételt érezzen.

Szerettem volna Zsenykát megölelni, hogy megköszönjem neki, de ő, akciója után, szégyenteljesen megfutamodott. Beijedt és megszaladt, láthatóan nagyon is tisztában lévén azzal, hogy amit csinált, az kifejezetten bűn. Mert eltérés van ám, higgyétek el, más az egyszerű gyilkos és más a hóhér. Rád haragszom a legkevésbé, Zsenyka. No, meg aztán, megsértődhetnek-e a halottak? Csak egy az érdekes: hogy milyen hosszan húzódik el ez az állapot. Nem hiszem, hogy feltámadhatunk halottainkból. Nem. De hogy ezt így folytassam tovább, arra nem vagyok képes.

Ezekben a napokban nem mentem föl a padlásszobába, a műterembe. Meghaladta erőmet – másodszor indulni neki a Golgotának. Ennek a kísértetekkel, árnyakkal teli hatalmas, üres térségnek...

Utazzam el? Meneküljek? Mintha el tudnánk menekülni magunk elől... De, vajon olyan nagyon igaza van-e Jevgenyijnek, az ő könyörtelen egyenességével? Hiszen az, ami az én legkedvesebb, legszeretnivalóbb szülőtem, rész belőlem, vér a véreből, az én fájdalom. Amíg fest az ember, addig itt van, benne van... aztán az utolsó eszetvonás, és elszakította velem magától, átadja az embereknek, hideg, érzelmeket nem ismerő ítéletükre bocsátja. És kezdődik! Nézegetik, szagolgatják, szétszedik izekre-porcikákra, elemzik, s nyugodtan, tevékenyen. Dehát nem halott még, még lüktet benne a vér... Vagy ezek, ezek az én gyermekeim halottan jöttek a világra? Nem, nincs igazad, Jevgenyij!

No és te, te? A te portréidon, de mindegyiken, amit csak festesz, szégyenletes fémfények mindenütt. A te műtermedben az ember a legszívesebben felüvöltene a rémségtől. Ez történt velem, amikor egyetlen alkalommal véletlenül odakeveredtem a műtermedbe. Rémület fogott el, de olyan, mint ami csak azt érheti, aki robotok közé került. Élő robotok közé. Igen, te képes vagy életet lehelni beléjük. Annál iszonyúbb...

Persze, ez elfogadhatatlan, a kritikusat megkritizálom, gyenge pontokat keresek a munkájában, mintha ezzel helyrehozhatnám a saját hibámat. Hát nem, jobb az igazság arcába néznen őszintén: nincs mentségem, nincs szalmaszál, amibe kapaszkodhatnék.

Kilépek a házból, megyek amerre a lábam visz, csak ne legyek egy helyben, csak ne merevedjek holt mozdulatlanságba. Csak menni, menni. És nem gondolkozni. A holtak nem gondolkoznak.

Bolyongok az utcákon, s a szemem a szokott módon, akaratomon kívül rögzíti, amit látok...

Egy fehér gyapjúsapkás, vörös nagykabátos kislány szinte hozzánőtt a női fodrászat ablakához, mint valami kicsibe, megbüvülten figyeli, hogyan igazgatja kezében fésűvel a székben ülő nő frizuráját egy karcsú, égszínékk munkaköpenyes tündér...

Meg lehetne festeni. Kedves kis zsánerkép kerekednék belőle. Á, ostobaság.

Szembejön két katonaiskolás növendék. Megmosolyogatóan ünnepélyes a külsejük. A ragyogóra bokszott csizmákon fényfoltok ugrálnak, kezükben, a celofán üveges törésfelületei közt tulipánok égővörös tüze...

Pékület ajtajában fennkölt nyugalma jelenség. Éles fülei keményen állnak, pofáján teljes közöny a környezete iránt. A kutya, akit igen fontos dolog foglal le, várja gazdáját.

Bárhová néztek is, csupa kísértés, csupa zsánerképnek ajánlkozó látvány... Csak másznak, másznak befelé az ember szemébe... eltatják az éberséget... s már az az érzésem, hogy nem is élő emberek járkálnak körülöttem, hanem hirtelen megelevenedett festmények, amiket valaki más festett. Menekülnek tőlük, de nem tudok... Kifulladás. Lehet, hogy most fogok megőrülni? Nyugodj meg, mondom magamban, nem halottaknak való – megőrülni.

Megállok, lehunyom a szemem, figyelem, milyen fájdalmasan görcsöl a szívem, s amikor kinyitom, látom, hogy ott állok a ház előtt – itt van, egészen fönny, a tető alatt a műtermem. Ez sorsszerű. Ez a végzet. A fátum. Kikerülhetetlen. És lassan, mintha valami ellenkezést gyűrnék le magamban, lépdlek, lépdlek fölfelé a lépcsőn.

Üres merevség, levertség... Munkáim, alkotásaim... A falnak fordulnak, ott állnak elszomorodva, mint a megfenyített kisgyerekek, akiket sarokba állítottak, s elfelejtettek megbocsátani nekik. Szegénykéim, apátlan árvaságaim! Sehogyan sem bírok segíteni rajtatok. És magamon sem.

De hiszen megvolt... minden megvolt, volt életem, volt munkám... S talán bizony mindig rózsákkal telehintett úton jártam? Talán azelőtt nem marcangolták szívemet, mint a vad kutyák, kétségek saját erőmet illetően? És akadt méltatlan barát is, rosszakaratú gáncsoskodás is... S amikor te elhagytál... Talán ez okozta, hogy meghalt a lelkem. Nem, nem ez. Megmentett a munka. És most is készen áll a munkához minden: tiszta vászon feszül az állványon, vannak skiccek, amelyek majd képekké változnak. Akartam festeni egy képet, a címe Vadon... Meg akartam menteni egy érintetlen, titokzatos helyet az embereknek... Hogy színekké tegyem át a nedves fenyőlevél kesernyés aromáját, a vöröses túlevéllel beszórt erdei talaj ruganyosságát, ritka virágok törékenységét, a fatörzs kérgének mézes csillogását a kelő nap ferde sugarainak fényében...

Szerencsém volt akkor, találtam egy kis zugot az egyik természetvédelmi területen, amelyik csodálatos módon megőrizte eredeti szépségét... Munkára mozdult a kezem. Annak a kegyelemteljes pillanatnak az előérzetében éltem. amikor végül majd kinyújthatom kezem az ecsetért. S eljött a pillanat. S én kezembe vettem az ecsetet, s megkezdődött a kínvallatásom, jöttek az elerőtlenedés gyöttrő görcsei, miközben a lehetetlen feladat előtt álltam, hogy vászonra vigyem ezt a titokzatos-rejtelmes mindenséget, ami körülvett engem, ami ott lélegzett minden levélben, minden harmatcseppben, minden levélkocsányban.

Vázlatok tömegét csináltam, kínlódva igyekeztem elkapni és hatalmamban tartani a nap fényfoltjait. De azért az én tajgámat, az én vadonomat akartam megalkotni. S már itt az állványon a vászon, már rakom is fel az alapozót...

Ebben a pillanatban a vászon fehér négyzete élesen kiválik a műterem szürkés-lilás félhomályából. S hirtelen ráéreztem, micsoda ismerős ez a türelmetlen izgalom, amelyik a hatalmába kerít... Dolgozom, dolgozom! Ez, ez az én egyetlen menedékem! Ha ez a szörnyen falánk munkavágy van bennem, akkor én élek. Élek most is.

Szemem beleivódik a vászon fehérségébe, mintha áttetsző víztükörbe néznék, s rajta át megpillantom az alakokat, akiket festékekkel kell életre keltenem.

A szürkület mind sűrűbb és mind vakítóbban fehérlik benne a vászon. S hirtelen... Mi ez? A nap villant be talán utolsó búcsúsugarával a műterembe?

A megvilágosodás, az ihlet fényrobbanása teríti be agyamat? Én megláttam... én megláttam EZT!

Szétfoszlottak a falak és árván hozzájuk bújó vánnyadt gyermekcséim. Szétfoszlott az ablak és mögötte a ködös esti égbolt. Beláthatatlan térség nyújtózott előttem. Rétet láttam a sarjadó fű világoszöldjével, fölötte felmérhetetlenül mély azúrkék eget, a távolban bányatavat és tehéncsordát, térdig a vízben álló állatokat... S egy asszonyt...! Elöttem megy! Meztlábás bokája körül szellő mozgatja a kék vászonszoknyát. Háromszögfejkendője fehéren világít. A bádogsajtáron lángolva tükröződik a nap. Már mind messzebb és messzebb jár az asszony. Nem látom az arcát. Ki lehet az? Te...? Nem, te nem lehetsz az, nem lehetsz ilyen napfényeszöld békességben. De ismerem... Futok utána, megbotlom, elesek és felkiáltok. S a szél kitepi kiáltásomat cseprepes ajkaim közül:

– Mama! Mama-aa-a!!!

Megfordul, és rámnevet teljes, gyönyörű ifjú arcával. Felém nyújtja karját. Hallom a hangját. Én is nevetek, röpülök feléje, alig érintem lábammal a földet, hogy mielőbb odahullhassak jóságos karjaiba. S fölöttünk csattog, árad a fülemüle éneke...

Megfesteni... azonnal megfesteni! Mindent úgy, ahogyan megláttam, s ahogyan ez mindig is élt bennem, az én szívemben – a rét is, a bányató is a tehénnel, ifjú anyám, az ég az áradó fülemüledallammal... Érzem, tudom... Most mindenre képes vagyok. Ki mondta, hogy nincs feltámadás? Itt van, eljött az én feltámadásom.

Topogok, csak topogok, miközben még itt van bennem a látvány, a sorsnak ez az ajándéka...

Csak sikerülne...

Nem sikerült!

Késő.

Mondják, a katona, szívében golyóval, még lép néhányat, mielőtt elbuknék.

Én is ezt a néhány utolsó lépést teszem most.

Mielőtt elbuknék.

(Konczek József fordítása)

Már tanulok hallgatni...

Már tanulok hallgatni lelkesen
a korszakos, híres látványokon,
s mint emberi szeszélyre, csendesen,
a szóra is, a stemplit rányomom.

Hát mit tennék? Ha szentélyt nem feszít,
csak fröccsen szét a szó, mint törmelék
a szájalók bűnös száján... Pedig
akad bukottja, szótlan is, elég.

(Konczek József fordítása)

A békés út...

A békés út vajon hová vezet?
Szóltam volna én, de szólni nem lehet.
„Bőviben az észnek – híjával az észnek” –
erről bizony nem tud szót sem a természet,
mely bűvös és erős, de mást ránk nem hagyott,
csupán a tiszta szót, miként pásztorbotot.

(Konczek József fordítása)



MONOSTORI IMRE

Németh László Tanú-vállalkozása – kortörténeti metszetben

NÉHÁNY MEGJEGYZÉS A „HARMADIK ÚT”-RÓL.

A korszak, a 30-as évek eleje-közepe a legújabb kori magyar történelem egyik legbonyolultabb időszaka. A gazdasági világválságé (amely nálunk még korábban is kezdődött és tovább is tartott, mint a nyugati országokban), a bethleni konszolidáció összeomlásáé, a jobboldal megerősödéséé, egy sajátos, demokratikus mázzal álcázott és fasisztikus elemekkel átszótt, erősen nacionalista államgépzet működéséé. Másfelől a – legszélesebb értelemben vett – magyar progresszió eszméileg rendkívül differenciált, sőt rétegein, csoportjain belül is ellentmondásos. Még élesebbek természetesen azok az ellentétek, amelyek e progresszió fő irányzatait választják el egymástól. (Gondoljunk csak a legnagyobb és leghvevesebb vitákat indukáló népi-urbánus szembenállásra, avagy a szociáldemokrata-kommunista ellentétekre.)

A magyar progresszió nagyobbik része ideológiai-politikai szinképének leginkább szembetűnő jelensége a két szélső politikai pólustól (a szélsőjobboldaltól, illetőleg a kommunista mozgalomtól) élesen elhatárolódó, valamiféle tertium daturt kereső, nagyon is *sajátságos* (mert sokszínű!) *középutasság*. E sokarcú politikai jelenség ugyanakkor voltaképpen néhány fő góc köré vonható össze és egy polgári demokratikus, egy szociáldemokrata „reformista” s egy „paraszti szocialista” társadalomkép *mint perspektíva irányában* helyezhető el.

A fasiszmus németországi győzelme, illetőleg a szocializmus gyakorlatának sztálinizmussá torzult válfaja egyaránt azt a felismerést látszik igazolni a magyar progresszió legnagyobb és szellemi hatásait tekintve is legjelentősebb részében (amit csak megerősít a bukott proletárdiktatúra történelmi ténye), hogy „a magyar élet antiómiái”-nak feloldását szélsőségektől mentes úton, utakon lehet és kell keresni. A „középutasság”, a „harmadik út”, harmadik utasság *ebben az értelemben* és pusztán *önmagában* tehát korántsem minősíthető eleve retrográd eszmének, illetve gondolkodásmódnak. A minősítés árnyalása csakis a konkrét történelmi-politikai helyzet elemzése, és a konkrét esetek, konkrét szerzők konkrét műveinek megítélése nyomán jogosult. Mert hiszen *konzervatív körökben* is fontos szerephez jut a „harmadik út” eszméje: itt is elfordulást jelent a politikai szélsőségektől egy közelebről meg nem határozott *reform* jegyében. Az „aktív, katolikus orgánom” alcímet viselő *Korunk Szavában* írja például 1935. tavaszán *Acsay Tibamér* a következőket: „A közéletnek túlságosan szimplex térképézése volna, ha csupán két világtájat lehetne meg-

különböztetni rajta. Van harmadik irány, harmadik megoldás, harmadik út is (...)" Ez pedig nem más – fejtegeti a cikkíró –, mint a cselekvő, hatékony reform, reformpolitika.

Éppen ez a tömeges reformvárás, reformhangulat az oka annak, hogy Gömbös miniszterelnökségének éveiben olyan divatos politikai jelszavá (és kortesfogássá) válik a reform, és részben ugyanez a várakozás magyarázza, hogy 1935 késő tavaszáig a gömbösi politikai vonalvezetés potenciális (illetőleg tényleges) támogatóivá (vagy legalábbis tárgyalópartnereivé) tudja tenni az ún. „harmadik út” nagyon is sokféle irányzatának, áramlatainak egymástól *markánsan különböző* olyan csoportjait, mint például az említett *Korunk Szava* köré, vagy éppen a népi mozgalom vezéralakjai.

Sajátos „harmadik út” továbbá *A Toll* körének liberalizmusa is. *Király István* mutat rá arra, hogy ez a „harmadik utas, s ezoterikus liberalizmus” együtt emlegetett „mindenfajta kollektívizmust: Lenint, s Muszolinist, a bolsevizmust és a fasizmust. Egyaránt ellenfelének tekintette a hatalmon levő feudalizmust és a hatalmat ostromló néptömegeket, a „mágnást és a dzsentrit” éppúgy, mint a „parasztot és a proletárt’.”

Másfelől viszont egy újabb *sajátos*, mert politikamentes, csak az elvont humánium szintjén létező – „harmadik utat” képvisel a 30-as évek elején – a *Nyugat* is. *Babits* még 1928-ban *Az írástudók árulásában* kifejti ennek lényegét, ama „Világítótorony”-nak a funkcióját, „mely mozdulatlan áll és híven mutatja az irányt.” A „Szellem principiuma” – fejtegeti Babits – mind a szélsőjobb, mind a szélsőbal irányzataival szemben áll.

„Harmadik útként” értelmezhető persze, a népi mozgalom is (a maga teljességében). Az egyik értelemben *eredetét* tekintve „útkeresés”. *Lackó Miklós* fogalmazásában: „Két ellentétes gyökerű áramlat, egyesült benne: egyfelől a jobboldali radikalizmusból kiábránduló, másfelől a szocialista baloldaltól eltávolodó (...) értelmiség kiútkerése.” De a népi mozgalom leginkább *abban az értelemben* harmadik út –, s éppen ez a tartalom adhat *valódi értelmet* a forgalomnak –, hogy egy polgári, demokratikus (liberális) berendezkedés, illetőleg egy proletárdiktatúrát jelentő szocializmus „között” („helyett”) egy demokratikus, paraszti gyökerű szocializmust vall eszményképül. Azaz: a „harmadik út” fogalma itt már konkrét új társadalmi berendezkedést és annak politikai konzekvenciáit jelenti.

Ez utóbbi három példa is mutatja, hogy a „harmadik utasságnak” nagyon is *különböző vetületei* (politikai, társadalmi, gazdasági, ideológiai, morális, esztétikai stb.) vannak, sőt, nagyon is *különböző szintjei* léteznek. Óvatosan (újra és újra meghatározva az éppen szóban forgó tartalmat) kell tehát bánnunk e sok zavart és félreértést-félremagyarázást megért fogalommal, illetőleg annak vonzataival.

Mindezeket most már Németh László útjára vonatkoztatva. Rögtön tisztázandó, hogy Németh esetében a „harmadik út” megint csak más jelent, mint amely értelmezéseket az eddigiek során vázoltunk. (Ez a „harmadik út” tehát egy „újabb harmadik” út!) 1958-ban ő maga így értelmezi ezt egyik válaszcikkében: „Nagyon helyesen vetted észre, hogy én a harmadik út kifejezést nem használtam, hanem harmadik oldalt

mondtam, s, hogy a harmadik út Röpke-féle képviselőihez, akik különben később alkották meg a fogalmat, alig fűz valami. De harmadik oldal nincs. Egy füzetlapnak két oldala van, az emberi testnek szintén. A harmadik oldal nevet én a *Nouvelle Revue* egy ankétján találtam –, ahol azt épp az akkori politikától való teljes elfordulásra használta valaki (még azt is hozzátette: háttal a köztársaság elnökének), s azt akartam mondani vele a mi Bethlen-rendszerhez és szociáldemokrata politikához szokott gondolkozásunkhoz (sic!), hogy itt valami olyasmire van szükség, amit nem is lehet a meglévő közé betájolni... Elismerem, hogy írói beköszöntés a politikába. De milyen jellemző viszont a politikusokra, s még inkább a politikus írókra –, hogy egy negyedszázadon át, mint valami sem hideg, sem meleg harmadik utasságot, sőt középutasságot hajtogatták.”

Németh László a napi politikától elforduló, politikamentes, elsősorban morális kötelezettségek, másodsorban a történelmi és paraszti gyökeretű magyar szellem hegemoniájának (ámde sohasem monopóliumának!) kívánalmaként hirdeti meg a „harmadik oldalt”. (Szorosan idekötődik a szintén sokat vitatott „mély-magyarág” gondolatköre is, amely már Németh László *legelső* írásaiban megjelenik!)

Erről a harmadik oldalról mondja *Béládi Miklós* a következőket: „Nem lehet a harmadik oldalt mindenestől áttolni a reakció táborába, és azt mondani, hogy ez az oldal a jobboldalról csupán jelszavakban különbözik. A harmadik oldal – úgy ahogyan azt Szabó Dezső magyarságvédelme és Németh László minőségyszocializmusa értelmezte – reális történelmi alternatívát képviselt, a progresszió elemeivel, amelyben alkotóelemként jelen volt a védekező nacionalizmus számos motívuma is. A munkásmozgalmi baloldal és a polgári liberális-radikális baloldal között helyezkedett el, ha baloldalnak nem számított is, demokratikusnak igen, még azzal is, úgy is, hogy ezt a demokratizmust terhelte a 'magyar'-nak mint megkülönböztető kategóriának nyomatékos jelenléte. Alapvető ellentét, a történelmi antagonizmus nem a harmadik oldal és a baloldal között vonható meg, hanem a harmadik oldal és a jobboldal között, lett-légyen ez utóbbi bármilyen színezetű és jellegű.”

Béládi Miklós e történelmi képletét (amely – mint látható – nem minden pontján azonos a Németh László-i definícióval) annyiban egészítenénk ki, hogy ez a sajátos ideológiai töltésű Németh László-i harmadik oldal mindvégig szembenállt (olykor igen élesen) mind a polgári liberális-radikális, mind pedig a munkásmozgalmi baloddal, illetőleg a neoliberais és szociáldemokrata „harmadik úttal”. (A szembenállás és annak fokozatai – a szóban forgó időszakra vonatkoztatva: a szociáldemokrata mozgalom kivételével – ellenkező irányból is érvényesek voltak.)

Egyre nyilvánvalóbban kiderül most már az alapvető zavar a „harmadik utak” körül. A harmadik út ugyanis „megsokasodik” (miként láttuk). Mert, miközben – például – Németh László ideológiai-eszmei síkon valóban egy sajátos „oldalt” képvisel, ugyanakkor társadalomkép-, jövőkép-értelmezése szerint a napi mozgalom előbb említett ténylegesen „harmadik utas” társadalomátalakító programját is vallja. E paradox helyzetet úgy oldhatjuk fel, ha a „harmadik út” fogalmát csak a népi demokratikus átalakulás jelzésére használjuk (szemben a polgári demokratikus, illetőleg a proletárdiktatúrát jelentő úttal, utakkal); a 30-as évek

politikai programjaira, szellemi-ideológiai áramlataira viszont nem alkalmazzuk a speciális jelzőt. Történetileg is hitelesebb ilyenkor a különböző minősítéssel jelzett „oldal” fogalom használata. Hiszen a politikai alternatívák tekintetében nemcsak három, de *nagyon sok* „út” létezett ebben a történelmi időszakban (több-kevesebb realitással persze), ennél fogva nincs értelme egyikre sem éppen a „harmadik” jelzőt ráragasztani. Illetőleg csak akkor van értelme ennek, ha a megnevezés során a fogalomhoz társítjuk *azt a tartalmat* is (ez viszont a historizálás veszélyét rejtheti magában), ami majd a felszabadulást követő időben a *népi demokratikus* átalakulás útját jelentette (vagy legalábbis kellett volna, hogy jelentse). A történelmi mozgástér *ekkor* ugyanis már valóban nem volt alkalmas arra, hogy *báromnál* több út kínálkozzék.

A NÉMETH LÁSZLÓ-I POZÍCIÓ KOORDINÁTÁI

A fentiek értelmében egészen természetes, nagyon is a kor szülte „út”, „oldal” helyzet, pozíció a Németh Lászlócé, mindazonáltal legalább ennyire sajátos is, egyedi is.

S közel sem veszélytelen, korántsem problémamentes –, hogy egy rész-kérdésben ismét közelebbi dimenziót tegyünk meg vizsgálati alapul. Király István nagyívű akadémiai székfoglalójában, *Lackó Miklós* és *Jubász Gyula* mélyfúrások eredményeire építő eszmetörténeti tanulmányokban, *Sándor Iván* magvas esszéiben, *Grezsa Ferenc* mintaszerűen dokumentált monográfiában (s egyik utolsó Némethről szóló esszéjében maga Béládi Miklós is) figyelmeztetnek arra, hogy ez az alapvetően „életfilozófiai” indíttatású, „kulturkritikai” attitűdöt képviselő eszmei meghatározottság nem mindig képes kellő ellenanyag kitermelésére bizonyos („kulturförlény”-hangsúlyokat tartalmazó) sajátosan nacionalista, s később (megítélésünk szerint inkább csak a 40-es évek elején) a sorskérdéseket „elrasszizálni” is hajlamos tendenciákkal szemben.

Németh László eszmerendszerének *a 30-as évek elején-közepén* teljesen adekvát megfelelője a maga választotta helyzet, a maga szabta „oldal”. Ide vezetik – és persze, tisztítják is – az irodalmi élet belső törvényei, eseményei is. Közismert tényeket és megállapításokat sorolhatnánk most fel, részben Németh László önéletírásaiból, részben a pálya e szakaszát és annak előzményeit vizsgáló irodalomtörténészek valóban kitűnő tanulmányaiból; a legkorábbiaktól (*B. Nagy László*, Béládi Miklós, *Vekerdí László*) a legfrissebbekig (*Kocsis Rózsa*, *Grezsa Ferenc*, *Sándor Iván*, *Cs. Varga István*, *Zimonyi Zoltán*, *Füzi László* és mások). Ezúttal azonban csak néhány mozzanatra, hangsúlyra hívnánk fel a figyelmet.

A tárgyalt korszak rendkívül kényes és érzékeny szellemi egyensúlyát (vagy éppen egyensúlytalanságát) mi sem jellemzi hívebben, mint az a már-már modellérvényűnek, törvényszerűnek is nevezhető jelenség, hogy a *Tanút* megteremtő Németh Lászlót 1933-ban néhány hónap leforgása alatt a magyar szellemi élet három legszínvonalasabb, de egymástól oly különböző karakterű és részben szellemiségű folyóirata, mint a *Korunk*, a *Nyugat*, és a *Magyar Szemle* szinte egymást túllícitálva, „közösíti ki”. A *Korunk* eljárása könnyen lenne magyarázható annak akkor még erősen doktrinér, dogmatikus irányvonalával (Némethben az olasz fasizmus egyik hazai képviselőjét látja); érdekesebb azonban (és jellemzőbb is) a Babits, illetőleg a *Szekfü* szellemiségét hordozó *Nyugat*

és a *Magyar Szemle* élesen elutasító reakciója. (A *Nyugat* kritikáját maga Babits írja, s a *Magyar Szemlé*nél a Németh védelmében írandó cikk szerzőjét Szekfű elutasítja.)

Németh László *Tanú* előtti kritikai működése mindig is korlátok között, szerkesztői felügyelet mellett zajlott: a *Protestáns Szemle*, a *Nyugat*, a *Napkelet*, az *Erdélyi Helikon*, majd ismét a *Nyugat* (közben egy cikk erejéig a *Társadalomtudomány* és egy ifjúsági lap, Az *Erő*); többé-kevésbé tehát mindvégig konzervatív (vagy legföljebb „liberális konzervatív”) közegben. Népiségének gyökerei is – miként erre Lackó Miklós rámutatott – konzervatív irányból táplálkoznak. Az „elvárási horizont” tehát – H. R. Jauss terminológiájából kölcsönözve – más jelenségekhez van igazítva, mint, amit majd a *Tanú* jelent. (Ez a „más”-élmény természetesen feltűnik a *Tanú* pártjára állóknak is, ők viszont éppen ezért, ezért a másságcért állnak – nagyon lelkesen – mellé.).

Németh László e szerepvállalása – *Gulyás Pál* 1932-es érzékeny és találó elemzése világosan rámutat erre – alkati sajátosság: élet és vállalkozás teljes azonossága. Ez az, ami rendre tagadja az „ismert tapasztalatokat”, ez az, ami „horizontváltozást” hoz létre. S nemcsak a *Tanú* elindításával, de utána is, folyamatosan, évekig – Jauss képletével szólva –, „ismert tapasztalatok tagadásával, vagy először kimondott dolgok tudatosítása révén” számos művében, illetőleg teóriájában, gondolatában. Olyanokban, mint például a „minőségiszocializmus” eszméje, a *Sznobok és parasztok*, az asszimiláció és a zsidókérdés szövevényeiben elfoglalt álláspontja, az *Ember és szerep* leplezetlen „kibeszélései”, részvétele az *Új Szellemi Frontban*, szerepe a *Magyar Rádió*nál, és a *Válasz* alapításában, a *Magyarság és Európa*, a *Magyarok Romániában*, viszonya Szekfű Gyulához – tehát végig az egész *Tanú*-korszakon.

A Németh László-i gesztus: a *Tanú* útjának a vállalása tehát nem pusztán egy a korabeli számos lehetséges „út” közül, de *egyszersmind* szembefordulás is a szinte dogmatikussá merevedett néhány fő centrum köré csoportosuló hazai irodalmi és szellemi értékrenddel, közvéleménnyel, s persze, a jobboldali ideológiával is. A Babits vallotta „Világítótorony”-heroizmussal éppúgy, mint a fasizmus olasz és német válfájával (s azok lecsapódásaival), de – miként jeleztük már –, szemben a polgári liberális-radikális, valamint – legalábbis részben – a nemzeti radikális törekvésekkel is. S végezetül: szemben a marxizmussal s a marxista munkásmozgalom gyakorlatával. A kiválás, a kivonulás tehát nem pusztán elszigetelődés-elszigeteltség, hanem örökös harc, védekezés és támadás is: végül is csak a népi mozgalom irányában maradnak meg, illetve fejlődnek ki éltető kapcsolatai. (Jóllehet e táboron belül is permanens harcban áll például *Féja Gézával*, s egy – nem is kis – ideig legfontosabb barátai: *Gulyás Pállal*, majd *Illyés Gyulával* is megszakad a kapcsolata.).

NEMZEDÉKI TETT? „LUTHERI CSELEKEDET”?

Cs. Szabó László 1941-ben a Németh László vállalkozását általánosabb érvényűvé tevő fő motívumot a nemzedéki kiválásban jelöli meg. „Németh László erőszakos kiválása – írja Cs. Szabó – jelkép volt. Ebben az időben tört át igazán az új nemzedék, akár Németh László pártján állt, akár nem. Barát és ellenség helyett egyaránt ő a jelkép. A

húszas éveket még az Ady-kortársak jegyezték. A harmincas évtized már a kilencszázados évjárat birtoka. Az új birtokhatárt, a nemzedékváltást Németh László kiválása jelölte ki. Nem tehetett másképp. Ha nem vállalta volna el a lutheri szerepet, a sors mást keresett volna rá.”

Talán nem érdektelen azonban azt is megemlíteni, hogy kérdéses: a „sors” vajon tényleg *talált* volna-e másvalakit erre a szerepre? Hiszen Németh kitörése után riasztóan magára maradt: vállalkozásában *senki* nem áll mellé nemzedéktársai közül. Úgy véljük, talán mégis hitelesebben hangzanak ezzel kapcsolatban Németh László szavai (Gulyás Pálhoz írt egyik levélben): „*Nem volt, aki helyettem megcsinálja.*”

Éppen innen közelítve véljük fölöttébb találónak *Csoóri Sándor* „első közelítését” Németh Lászlóhoz, a *Tanú* születéséhez: minthogy ő elsősorban az *eretnek* vonást emeli ki: „A Tanú a mindenkori magyar irodalom eretnksége! Lutheri cselekedet, nem az ördöghöz vágott tintatartó, hanem a wittenbergi városkapura kiszegezett kilencvenöt tézis!”

Cs. Szabó – summázatában persze sarkított – értékelését alighanem döntően befolyásolta egy életես-zemléletes közjáték: az 1935-ös nemzedékvita Babits és *Halász Gábor* között a *Nyugat* hasábjain. Halász Gábor határozott „birtokhatár” kijelölése megrendíti Babitsot. Halász szerint az új nemzedék számára Babitstól a babitsi „életpéldán kívül semmi sem következik”, „sem dogma, amit vállalnunk kell, megvan a magunké, sem tanítás, amit átveszünk, vagy megtagadunk, megkapjuk ezt másoktól (...)” Válaszában Babits görcsösen bizonygatja az ő (tagadhatatlan és megmáshíthatatlan) szellemősi szerepét, sőt, mi több: Németh Lászlót is saját szellemi teremtményének tartja. Halász Gábor szellemiségét sem érzi magától idegennek: „Még mondatainak hangsúlyával is – így Babits –, mintha olykor az én mondataimat idézné. Akárcsak az a másik irodalmi, 'vezére' nemzedékének, aki néhány év óta szinte minden írásában egy kicsit engem támad és 'revideál' oly különös dühvel, amely már igazán megisztel” (...) Halász Gábor azonban hajthatatlan, s a már bekövetkezett tényekre utalva, jelenti ki: „A szakadás elkerülhetetlen, ha nem is akarjuk megtagadni a mintát; vagyunk, tehát másképpen vagyunk”. S jöllehet, Babits is közli még viszontváltását: ellenérvei itt már erőtlenek. Ami persze, mégis inkább Babits igazát támasztja alá a nemzedékvitában: a 30-as évek elején kibontakozó legkarakterisztikusabb. mozgalom, a népi mozgalom sokkal inkább eszmei-politikai jelenség volt, semmint nemzedéki. Illyés Gyula 1934-ben úgy látja, hogy éppen a néphűség, a parasztság felé fordulás mint közös karakterjegy *tehetné* nemzedékké a fiatalokat (Székfü megnevezésével: a „harmincéveseket”). Mert hiszen –, miként erre a kortárs *Fejtő Ferenc* is fölfigyelt – a nemzedékarculat, a nemzedék-él csak közös eszme, közös élmény nyomán, azt föltételezve alakulhat ki. Halász Gáborék nemzedéke viszont – erre Babits is rámutat – nem csinált „forradalmat”, így hát igazán nemzedék sem lehet.

Annál inkább csinált „forradalmat” Németh László!

Az is tény, hogy 1932 végétől 1934 elejéig hiába ajánlja fel – nem is egyszer – legkiválóbb nemzedéktársainak a *Tanút* mint közös vállalkozást – senki nem vállalja a vele való munkát. Tagadhatatlan persze: Babits tekintélye óriási, szerepe, a Bamgarten-kuratóriumban meghatározó. Némethtel szövetkezni, s vele egy úton járni (még inkább: egy utat végigjárni) roppant fegyelmet, elszánást, és alázatot követelne bár-

kitől is. Találóa állapítja meg később, már a *Tanút* búcsúztató kis cikkében *Gombos Gyula*: „az ifjúság közönyös marad, az öregek pedig gyorsan és ügyesen „elszigetelik!”

A legfontosabb, a mérvadó szellemi körök, szellemi központok ítélete szerint Németh László egyébként is *céhen kívüli*. Deklaráltan nem tartozik semmiféle csoporthoz, irányzathoz, áramlathoz (ő maga a népi írók csoportosulásától is elhatárolja magát, nem is szólva a népi szociográfusokétól, elhárít magától mindennemű „vezér”, „vezető” szerepet), *egyedül önmagát* képviseli. Sőt, nemcsak céhen kívüli, de bizonyos akusztika szerint „dilettáns”, „kontár” is! Babits nyilvánosan is közli ebbéli véleményét, *Molnár Erik* a dialektikus materializmus mibenlétéről oktatja ki, Szekfű lekicsinylően vélekedik magyarságtudományi koncepciójáról, s mint vezető történész – miként ez később ki is derül – koránt sincs elragadtatva Németh László történelmi okfejtéseitől. A *Gou-dolatban* a szerkesztő, *Nemes Lajos* minősíti – dilettánsnak.

Németh viszont – megírva az *Ember és szerepet* – akarva és akaratlanul is, visszavág sok sérelemért, sőt – közvetett módon – kirobbantja a népi-urbánus vita első összecsapását is.

Látnunk kell továbbá azt is (s ez is növeli a bizalmatlanságot vele szemben), hogy a Németh-publicisztika 1933–34-es termésének némely darabjában nagyon is vitatható a „forradalom” fogalmának a használata, úgyszintén vitatható a faszizmus jelenségeinek *fogalmi és történelmi* megközelítése és értelmezése. Ide tartozik az is, hogy a „fajiság” kérdésében úgyszintén komoly erőpróbát jelent eljutni a Németh-féle felfogás lényegéhez, mibenlétének tisztázásához. Elsősorban ezek a (politikai különbségeket is takaró) jelenségek magyarázzák, hogy (a fentebb körvonalazott szellemi góccok orgánumai mellett) a nagyrészt zsidó származású polgári liberális-radikális körök is (elsősorban persze a politikai nézetkülönbségek élessége miatt) gyanakodva, sőt kifejezetten ellenségesen tekintenek Németh Lászlóra, *Tanú*-korszakbeli működésére.

A fontosabb magyar progresszív szellemi és politikai irányzatok közül – a népi mozgalmat természetesen most nem számítva – végül is csak a szociáldemokrata-szocialista mozgalom egyes jeles képviselői (például *Bresztovszky Ede*, Fejtő Ferenc, Vas István) mutatnak jóindulatú figyelmet és toleranciát a Németh László-i törekvések iránt, 1932 és 1936 között Némethnek tehát nemcsak egyedül, magára utaltan, hanem többnyire és jórészt ellenséges közegben is kell működnie. Csak 1936–37-ben enyhül ez a szellemi nyomás vele szemben, ami elsősorban a népfrontos politika előtérbe kerülésének, másfelől Németh két regényének, a *Gyász*-nak és a *Bűnnek* köszönhető.

Így azután a *Tanú* tizenhét füzete (több mint 1200 nyomtatott oldalon) nemcsak szellemi produktumként, de emberi és morális vállalkozásként is igen jelentős a magyar irodalom történetében kétségkívül páratlan teljesítmény.

Társadalmi hátrányok és a valóság

A szocializmus ideológiája, de gyakorlata is hosszú ideig hordozta azt a felismerést vagy inkább bizakodást, hogy a társadalmi egyenlőtlenségek szüntelenül csökkenni fognak. A bizakodás és reménykedés finomabb változatai persze más felvetéseket is tartalmaztak. Mivel az egyenlőtlenségek termelődésének megszűntek a hagyományos gazdasági alapjai, így joggal lehetett várni az egyenlőbb társadalmi viszonyok kialakulását. Még a hatvanas években is úgy tűnt, hogy a *felgyorsult társadalmi mobilitás megszűnési* vagy legalábbis mérsékli az egyének és a családok korábban egész életre szóló rögzített pozícióit, s létrehozza a hátrányok nélküli társadalmi mozgásfolyamatokat. Csak-hogy a gazdaságban előre nem tervezhető változások és megtorpanások – melyek éppannyira voltak szükségszerűek, mint külsőleg motiváltak – jelentősen keresztülhúzták ama reménykedést, mely a társadalmi hátrányok megszűnését feltételezte. Az egyenlőtlenségek egész rendszere jött létre, s ez éppúgy összefüggött a társadalmi munkamegosztásban elfoglalt hellyel, mint a települési különbségekkel, vagy épp az eltérő iskolai végzettséggel.¹ *Az egyenlőtlenségek feltételezett csökkenése vagy jelentéktelenné válása helyett, inkább újratermelődésük és kumulálódásuk következett be.*

A nyolcvanas évekre jelentős társadalmi csoportok kerültek hátrányos helyzetbe, s az oly hosszú ideig tabuként kezelt szegénység is egyre inkább érzékelhetőbbé vált. S amilyen mértékben jelentős társadalmi csoportok számára nehezebbé vált a megélhetés, olyan mértékben fordult a társadalompolitika figyelme a kiváltó okokra. Ebben persze előkészítő szerepet játszottak a társadalomtudomány különböző diszciplinái ugyanúgy, mint az ún. tényirodalom, s ezen belül is a szociográfia. Legalábbis elkerülhetetlennek tűnt – akár még a központi akaratervényesítés szempontjából is – a kritikus szembenézés a valóság kihívásaival.

A két évtizedes változások mögött mindenekelőtt egymással szorosan összefonódó társadalmi folyamatok *represszív* hatásai, következményei ragadhatók meg. Elsőként és legegyszerűbben abból indulhatunk ki, hogy a hátrányok megjelenésének és fokozódásának közvetlenül társadalmi okai vannak. Miközben az ötvenes és a hatvanas években nagymértékű mobilizációs folyamatok zajlottak le (melyek egyszersmind réteg- és osztályváltozásokat is maguk után vontak), egyre jelentősebbé váltak a hozott hátrányok befolyásoló, illetve felerősítő faktorok.² Elegendő csak arra gondolnunk, mennyire ellentmondásos hatású volt például az ipari munkások számára a paraszti rétegből való kilépés, a hagyományos életmóddal való szakítás, az új értékek elfogadása. Másodszor, *a megmaradó kulturális-szociális egyenlőtlenségek sokkal kevésbé kötődtek az osztályokhoz, hanem rétegspecifikus módon jelentek meg.* Éppen a hetvenes években vált egyértelművé, hogy a létrejövő különféle életstílus-csoportokat befolyásoló tényezők sem csupán a termelési viszonyokból, a munkamegosztási elkülönülésekből származnak, hanem az osztályviszonyokhoz nem

vagy csak lazán kapcsolódó körülményekből is.³ Látszólag úgy tűnhet, hogy az utóbbi másfél évtizedben vehemensen kitermelődő szegénység csupán az öregkor, a testi és szellemi hátrányok, vagy a szociális tehetetlenség terméke. Ám valóban csak látszólag, mert épp a társadalmi hátrányok szaporodása bizonyítja, hogy a termelési viszonyok pusztá alakításával nem lehet megszüntetni újratermelődésüket. Mert ha az osztálymértű egyenlőtlenségek meg is szűntek – a tulajdonból származó jövedelem a lakosság összjövedelmében alig több mint egyszázalékos nagyságrendet jelent –, a hátrányos társadalmi helyzet jelentős, *nem homogén* rétegeknél nem mérséklődött. Ugyanúgy összefügg ez a társadalmi osztás ellentmondásaival, mint azzal a szemléletmóddal, *amely a munkajövedelmeket igen lentre szorította*. „Önmagában az a tény, hogy a bér a termelési költségeknek csak mintegy 10 százalékos hányada, azt mutatja, hogy még mindig a munkabérrel »takarékoskodunk« a termelés többi költségtényezője helyett”.⁴ S hiába növekedtek a társadalmi juttatások – a hetvenes évek második felében a reáljövedelem növekményének már 80 százaléka volt társadalmi juttatás –, az előnyök és a hátrányok az egyes társadalmi csoportok számára más-más módon jelentkeztek.

Még az általános iskolát be nem fejező vagy épp csak szakmát tanulók is hasonló anyagi viszonyok között él, a munkamegosztásban hasonló helyet elfoglaló rétegekből termelődnek újjá. S a szociológiai vizsgálatok azt is igazolják, hogy a szülők anyagi-kulturális előnyei vagy hátrányai – különösen a társadalom szélső pólusain – *balmozottan* öröklődnek át. Így ha a gazdasági egyenlőtlenségek továbbélésének változtak is a formái, de ezek újabb közvetítő faktorokat hoztak felszínre. Tény, hogy az eltelt évtized bizonyos jelei a *változtathatatlan*ság jelenségét támasztják alá. S különösképpen szembevető ez napjainkban, hiszen a szociálpolitika tényleges osztási hatásai ugyan nehezen mérhetők, az ellentmondásokat mégsem tagadhatjuk. Ám más magyarázatok alapján a foglalkozási struktúra ellentmondásaiból is kiindulhatnánk, kiemelve a szakképzetlen és az alkalmi munkások magas arányát. S ez már önmagában is megvilágíthatná egy jelentős társadalmi csoport hátrányos helyzetét. Ez a fajta magyarázat látványos volna ugyan, csak hogy pontatlan és félrevezető. Pontatlan, mert az elmúlt évtizedek jövedelemmegoszlásának statisztikái csak nagyon keveset bizonyítanak. Mert például a második vagy a harmadik gazdaságban való részvétel egyszerre oka és következménye a jövedelemmegoszlás antinómiáinak. Félrevezető volna ezen túlmenően azért is, mert a hátrányok nem csupán a jövedelmi egyenlőtlenségből születnek, s még kevésbé a kereseti eltérésekből.

Statisztikailag is bizonyítható, hogy a jövedelmi különbségek jóval nagyobbak, mint a kereseti különbségek, s emellett jelentős mértékben függetlenek is a kereseti differenciáktól. Ha az okokat rangsorolnánk, a legnagyobb eltérést a *keresők-eltartottak családonkénti különbözősége* okozza, utána a régi jogon szerzett alacsony nyugdíj, a kereseti különbség s végül a mellékfoglalkozásból eredő jövedelmi eltérés. Jellemző, hogy az aktív keresők háztartásában az egy főre jutó jövedelmkülönbség a nyolcvanas években csak 10–12 százalékban származott a kereseti különbségekből, 86–88 százaléka pedig egyéb tényezőkből. Az eltérő gyermekszám számottevő jövedelemdifferenciáló hatására következethetünk abból is, hogy míg 1982-ben a gyermektelen, de aktív keresős háztartások 2 százaléka élt havi 2200 Ft-nál alacsonyabb, egy főre jutó jövedelemszinten, addig a háromgyermekesek közel 44 százaléka, a négy- és ennél többgyermekeseknek pedig 82 százaléka élt ilyen alacsony jövedelem-

ből.⁵ Vagy – más megközelítésben – a gyermektelen családok csaknem felének egy főre jutó jövedelme meghaladta a 4400 Ft-ot, a kétgyermekeseknél 3,9 százalék, a háromgyermekeseknél pedig már az egy százalékot sem éri el. S ami még csekély az adatoknál is megdöbbentőbb, az az, hogy nemcsak a gyermekek száma magasabb, hanem az aktív keresők átlagos havi keresete is *alacsonyabb* azokban a családokban, ahol az egy főre jutó jövedelem alacsony. Így például – ugyancsak az 1982-es esztendő alapul véve – az 1900 Ft alatti egy főre jutó havi személyes jövedelemmel rendelkező családokban a dolgozók átlagos keresete 3440 Ft volt (a népgazdasági átlag 4757 Ft), és 100 keresőre 210 eltartott jutott.

Am ha ezen a vonalon haladnánk tovább, magyarázataink aligha léphetnének túl a *szakma, a nem, illetve az életkor szerinti keresetkülönbségekben bekövetkezett eltérések emlegetésén*. A társadalmi hátrányok kifejezés ugyanis önmagában összetett jelenséget takar; érzékeltetheti a nemi különbségekből eredő hátrányokat és egyenlőtlenségeket ugyanúgy, mint azokat, melyek a foglalkozási, pozicionális, műveltségbeli stb. eltérésekkel és elkülönülésekkel kapcsolatosak. Csak az „automatikus” társadalomfejlődés mítosza alapján várható el, hogy a társadalom egészében *ekvivalens* értelmű és értékű folyamatok zajlanak le. Még az ötvenes évek általánosnak mondható szegénységét sem a múlt továbbbéléseként kell felfogni, hanem egy olyan társadalmi állapot következményeként, melyben a homogén egyenlőség is takart egyenlőtlenségeket (lásd előbb!). Egyfelől azért, mert például a hatalmi mezőben elfoglalt hely eleve kijelölte az eltéréseket, másfelől pedig azért, mert azoknak a radikális változásoknak az ellenére, melyek 1945 után lezajlottak, az ország teljesítő-képességének korlátai továbbra is megmaradtak. S akármilyenek ítéljük is meg ezeket a gazdasági, társadalmi, kulturális korlátokat – melyek éppúgy összefüggnek a szerves fejlődés megszakadásával, mint a kelet-európai megkérdettséggel –, a hatvanas évektől felgyorsult társadalmi fejlődés új elemeket is tartalmazott. S itt még csak nem is az életszínvonal vitathatatlan növekedésére kell gondolnunk, hanem a *létbiztonság* – a szó valódi és átvitt értelmében egyaránt felfogható – *kiteljesedésére*.

Csak hogy a vitathatatlan életszínvonal-növekedés is a társadalmi hátrányok kontextusában válik igazán értelmezhetővé. A létbiztonság-kifejezés a népesség egészének emelkedő általános életszínvonalára vonatkoztatható, ám gyakran *ipso facto* egyet jelent a relatív egyenlőtlenségek szaporodásával. Most nem arról van szó, hogy a lassú vagy a hosszú távú növekedés lényegi és szükségképpen tartós vonása-e a szocializmusnak. Ha így tennénk fel a kérdést, akkor eleve elintéztetnek tekinthetnénk mindazt, ami például egy mélyen gyökerező gazdasági válságra utal napjainkban. Jelenleg a kérdés sokkal egyszerűbb. Az átlagos életszínvonal emelkedése semmi esetre sem új jelenség. Már a múlt század végén jelentkező növekedési ütemnek is lehet bizonyító értéke. Ehelyett inkább azt kellene keresni, vajon a gazdasági növekedés egyaránt érintette-e a lakosság egészét? *Abszolút értelemben mindenkit, relative szemlélve azonban korántsem a népesség egészét*. Mert ha például abból indulunk ki, hogy mindig létrejön olyan társadalmi munkaszervezet, „amely az egyik egyén vagy csoport számára lehetővé teszi, hogy számos képességét kifejlessze és működtesse, hogy módja legyen saját és esetleg mások munkájánál a tevékenység céljának, módjának, eszközeinek meghatározására, más egyének és csoportok esetében viszont számos képesség fejlesztését-kiművelését is fe-

leslegessé teszi, a munkában pedig csak végrehajtó, vagy épp eszközszerepet jutat nekik”,⁶ az egyenlőtlenségek termelődése máris nyilvánvaló.

Ráadásul a gazdasági növekedést számon tartó vagy erre alapozódó jövedelemstatisztikák el is túlozzák az elkölthető jövedelem, a kézben maradó reálkereset növekedésének tendenciáját, minthogy csak átlagokban számolnak. Azt lehet persze mondani erre – és bizonyára gyakran mondják is –, hogy a reáljövedelmek mai és korábbi növekedése között *van valamilyen minőségi különbség*.

A hivatalosan csökkenő munkaidő mellett az árak *inflációs* növekedése, a lakosság döntő többségét egyre fokozódó önkiszákmányolásra kényszeríti. Csakhogy erre az „önkiszákmányolásra” nem mindenki képes, vagy betegsége, vagy idős kora vagy más okok folytán. Megint csak becslések szerint: hozzávetőleg a népesség közel egyharmadáról van szó. Ugyanakkor az az adat is elgondolkodtató lehet, mely szerint a lakosság 15–20 százaléka tartozik a többoldalúan hátrányos helyzetűek körébe.⁷ Mindenesetre tény az, hogy e réteg körében keletkező hátrányok *részben a munkával, részben a munkától függetlenül jelennek meg*. Ha az utóbbit vesszük szemügyre, a legfontosabb összefüggéseket újra csak az egy főre eső jövedelemcsökkenésben, illetőleg ennek alapján a családnagyságban találhatjuk meg. Csupán a kifizetett családi pótlékok oldaláról szemlélve is egyértelmű, hogy az 1982 után bekövetkezett ár-emelések mennyire jelentősen befolyásolták a gyermeknevelés költségeit. Míg 1980-ban a családi pótlék a három- és többgyermekes családok, illetőleg a gyermekeket egyedül nevelő kétgyermekes családok esetében a gyermekekre fordított összeg 22 százaléka nyújtott fedezetet, addig ez az arány 1985-re már 15 százalékra csökkent. Így a gyermekvállalásból származó anyagi többletterhek is hátrányképző tényezőként jelenhetnek meg. Statisztikai adatok és összehasonlítások sokasága erősítheti meg, hogy az elmúlt másfél évtizedben a gyermekes családok jövedelmi hátránya növekvő tendenciát mutat. Mert míg 1970 és 75 között a nomináljövedelem növekedésének közel 60 százaléka egyben reáljövedelem-növekedést is jelentett, 1976 és 78 között alig 40, 1979 és 1985 között pedig csak 5 százalék ez az arány. Így a reálérték nélküli nomináljövedelem-növekedés kétszeresen is hátrányosan érinti a gyermekes fiatalokat, hiszen például a gyermekek után fizetett térítési díjak a reáljövedelem stagnálása, illetve visszaesése esetén is gyorsan növekednek. De ugyanide tartoznak az öregséggel kapcsolatos hátrányok is. A hátrányos helyzet és az öregség ugyan nem ekvivalens kategória, gyakorlatilag mégis sok közös vonást hordoznak. Mert ha csak abból indulunk ki, hogy a nyolcvanas évek elején közel 370 ezer olyan egyszemélyes háztartás volt, amelyben egy öregember vagy -asszony egyedül élt, s ezeknek az öregeknek mintegy 12 százaléka nem volt képes önmagáról gondoskodni, ugyancsak elgondolkodtató adatokhoz jutunk. Hasonlóképpen, ha az öregek életfenntartásához szükséges jövedelmek szóródását vesszük figyelembe.

A mostani társadalmi helyzet viszont gyökeresen más; most nem az a kérdés, hogy ki nyerjen többet, hanem az, hogy mindenki meg tudja-e őrizni a már elért életszínvonalbeli szintet, illetve ha egyes társadalmi csoportok vagy célok nyernek, akkor ez milyen társadalmi csoportok rovására történik? Szembetűnő mindenekelőtt, hogy a népesség döntő többsége elfogadja a végzett munkán, *a tényleges teljesítmények tapasztalható, értékelhető különbségén alapuló egyenlőtlenségeket, s az ezekkel járó előnyöket és hátrányokat is*.⁸ S ez elsősorban abból ered, hogy az egyenlőtlenségek megítélése nem annyira az

egyenlőtlenségek objektív összetevőitől függ, mint inkább az egyéni életpályák, tapasztalatok, élmények sajátosságaitól, csoportminőségű szerveződéseitől. Azzal, ahogyan az egyén a világban elfogadottnak látja, vagy elfogadottá akarja tenni magát. Éppen ezért nem meglepő, hogy „általában véve az alacsonyabb iskolázottságúak, idősebbek és a nők hangsúlyozták a hátrányos helyzetűek, rosszabb körülmények között élők támogatásának – ti. szociálpolitikai – szükségességét, a magasabb iskolázottságúak, fiatalabb (aktív korúak) és a férfiak a teljesítmény, érdem szerinti megközelítést”.⁹ Mint ahogyan az sem meglepő, hogy különösen a rossz körülmények között élőknel létezik egyfajta elhárítási mechanizmus, melynek eredményeként a szegénység vagy a szegénysors fogalmát a náluk is rosszabb körülmények között élőkre vonatkoztatják, s szubjektív okokra, egyéni hibákra vezetik vissza.

Egészen félrevezető arra a tényre hivatkozni, hogy napjainkban a hátrányok mérséklése az egyéni teljesítményeken múlik. Hiszen jelentős társadalmi csoportok – például az öregek vagy épp a szociális szempontból elesettek – egyszerűen objektíve képtelenek helyzetükön változtatni. Nagyobb teljesítménnyel azért nem, mert fizikailag képtelenek erre, a szociálpolitikai juttatások ésszerűbb felhasználásával pedig azért nem, mert ezeknek a reálértéke folyamatosan csökken. S arról sem szabad megfeledkeznünk, hogy a hátrányos helyzetűeknek csaknem 98 százaléka olyan munkakörökben dolgozik, amelyek még az egyszerű reprodukcióhoz sem jelentenek megfelelő jövedelmet. Ebből a szempontból a végzett munka jellege egyszerre oka és következménye az adott hátránynak. Mivel pedig mindig újratermelődnék „azok a munkák, amelyeket csak a felemelkedés, önjobbítás vágyát *nélkülözökkel* lehet betölteni, s akiknek ezért a munkán kívüli létükben is rendszerint hiányozniuk kell a vágyaknak”, a körforgás megszüntethetetlennek látszik.¹⁰ S minél inkább rutinjellegű és szabványosított a munka, minél kevésbé nyújt lehetőséget akár a kulturális felemelkedésre, annál valószínűlenebb a hátrányok mérséklésére irányuló egyéni stratégia kialakulása. A rossz anyagi, életmódbeli, műveltségi helyzet okait már csak ezért sem lehet az egyének szándékaiban, akaratáiban keresni.

A társadalmi meghatározottságok az ifjúság bizonyos rétegeinek depriválódásában is észrevehetőek. Mert kétségtelenül igaz az, hogy az általános anyagi jólét elmúlt másfél-két évtizedes emelkedése kedvező hatással volt a fiatalok életkörülményeinek javulására, de arról sem szabad megfeledkeznünk, hogy – miként *Szalai Júlia* tanulmányában olvashatjuk – „a *jelenidejű* társadalmi spektrum megannyi területén a generációk közötti egyenlőtlenségek éleződése, azaz a fiatalok helyzetének a társadalom többi csoportjához mért romlása érzékelhető”.¹¹ S ha ez a relatív romlás nem is idéz elő olyan hátrányokat, mint például az öregek körében, a megélhetés anyagi feltételeiben végbement átrendeződések, mégis bizonyos lemaradást eredményeztek. Statisztikai elemzésekből tudjuk, hogy a jövedelmi különbségek társadalmi rétegek közötti mérséklődése helyett a *generációs olló kinyílása* következett be, melynek következtében a ma induló fiatalok anyagi viszonyaik szempontjából minden társadalmi csoportban távolabb vannak a csoportok átlagos életszintjétől, mint amennyire szüleik voltak, a maguk indulása idején.¹² Éppígy egyértelművé vált az is, hogy az önálló életkezdés esélyei – beleértve az önálló lakás már-már reménytelen megszerzését, a normális élethez szükséges fizetéseket – szembetűnően romlottak, s ezzel egyidejűleg az esélyek egyenlőtlen-

ségében a fiatalok különböző csoportjai közötti távolságok is nőttek. Egyes becslések szerint például a fiatalok csaknem egyharmada kifejezetten ártalmas körülmények között végzi kereső munkáját.

S azért is félrevezető csak a szubjektív okokra való hivatkozás, mert a hátrányok keletkezésében még a *településszerkezet* is közrejátszik. Jóllehet – szociológiai szakkifejezéssel élve – a „települési lejtőn” való elhelyezkedés kevésbé jelent egyértelműen társadalmi erőviszonyokat, ám az a tény, hogy kinek milyen esélye van a társadalmi javakhoz és szolgáltatásokhoz való hozzájutásra, a település jellegétől nagymértékben függ. Nem mindegy, hogy valaki tanyán él, vagy városban. Többé-kevésbé kiépült infrastruktúra veszi-e körbe vagy sem. Éppígy nyilvánvaló az is, hogy az önálló lakással rendelkezés vagy nem rendelkezés, a lakás földrajzi elhelyezkedése, a lakókörnyezet, a lakás minősége, komfortossága, nagysága és méretei, a lakás megszerzésére fordított anyagi és nem anyagi eszközök mennyisége egy sor társadalmi egyenlőtlenség következménye is. Ezeknek az egyenlőtlenségeknek a létezés s az utóbbi időben történt *látható növekedése* egyértelmű hatást gyakorol az egymástól elkülönülő, az ebben az egyenlőtlenségrendszerben különböző társadalmi pozíciókat elfoglaló kisebb-nagyobb társadalmi csoportok lakásviszonyainak eltérése is. Önmagában az a tény, hogy egy család gyakorlatilag ingyenes juttatásként kapott állami lakásban él, jelentős pozicionális és anyagi előnyt jelent azokkal szemben, akiknek sok évüket, rengeteg fizikai energiájukat, anyagi erőik nagy részét leköti az önálló lakás megszerzésének célja. De a társadalmi csoportok, az egyének lakásviszonyainak különbségei maguk is indukálnak sokféle társadalmi egyenlőtlenséget, előnyt vagy hátrányt. Bizonyítható, hogy a lakáshelyzet tömeges megoldatlansága a fiatalabb, de az idősebb családok életében is nemcsak egyszerűen egész közérzetet okoz, hanem az egész családi gazdálkodásra, a jövedelem, a fogyasztás és a felhalmozás szerkezetére is meghatározó jelentőségű.

A települési, foglalkozási, életmódbeli feltételek egyenlőtlensége világosan határt szab az egyéni lehetőségeknek, a felemelkedés vagy a lesüllyedés esélyeinek. Kétségtelenül figyelmeztető jel az, hogy napjainkban az egyének jóval nagyobb valószínűséggel maradnak nagyjából az apjukéval azonos szinten, mint akár két évtizeddel ezelőtt. Különösen igaz ez azokra nézve, akik – amint említettük – a társadalom szélső pólusain helyezkednek el. Így például az értelmiségi szülők gyermekeihez képest a segédmunkásszülők gyermekeinek csaknem hússzor kisebb az esélye, hogy értelmiségivé váljanak. *Öröklés és társadalmi hátrány ez a javából, ha nincs is rá garancia.* S ha társadalmunk rétegződési viszonyait is figyelembe vesszük, pusztán matematikailag is lényegesen nagyobb annak valószínűsége, hogy valaki csak a segédmunkásságig viszi. Akik balszerencsájukra deprivált élethelyzetű családokba születnek, ténylegesen sokkal nagyobb annak a valószínűsége, hogy maguk is depriváltakká válnak. Ennek magyarázata a társadalmi struktúra egészén átívelő mozgás megszűnése, melyet az egyenlőtlenségek egyre növekvő rendszere is megerősít.

Így, ha ebből a szempontból taglaljuk a társadalmi hátrányokat, akkor sem mondhatunk mást, mint hogy az egyenlőtlenségek a meghatározói a deprivációs helyzeteknek éppígy, mint a különféle anyagi vagy kulturális előnyöknek. Persze nem lehet egyszerű következtetést levonni a mégly' pontosan meghatározott egyenlőtlenségi viszonyokból sem. Az életkörülmények hanyatlását ugyanis nem fejezheti ki pontosan az egyenlőtlenségek növekedése. Az

utóbbi években felgyorsult infláció is másként és másként érinti az egyes társadalmi csoportokat; vannak olyanok, akiket még nagyobb erőfeszítésre kényszerít, s vannak olyanok is, akiket fogyasztásuk drasztikus csökkentésére. A nyolcvanas évek eleji adatokhoz képest legalább 15 százalékkal növekedett azoknak a deprivált helyzetben levők száma, akik a szegénységi küszöb alá csúsztak vissza. És ez a *balandóság* szempontjából is figyelmeztető!

S ezek már önmagukban is indokolnák a szociálpolitika eddigi rendszerének újragondolását. Mert hiszen a jelenlegi körülmények között jóval differenciáltabb szociálpolitikára lenne szükség, mint a múltban. Annál is inkább, mert az „univerzális szemléletű” – csaknem mindenkinek egyformán juttató – szociálpolitika vagy a társadalmi fejlettség alacsony fokának felel meg, amikor még mindenki szegény, vagy a gazdagság egy olyan magas fokának, amikor már megengedheti magának a társadalom, hogy olyanoknak is juttasson, akiknek erre egyáltalán nincs szükségük. Ám a társadalmi egyenlőtlenségek mérsékléséhez a gazdaságirányítási rendszer eddiginél hatékonyabb reformjára is szükség van. Ha ugyanis nem változtatunk a gazdálkodás módszerein, nemcsak a későbbi fellendülésből maradunk ki, hanem akaratlanul is újratermeljük az eddigi ellentmondásokat, melyek épp a társadalmi hátrányok szaporodásában mutathatók ki. Jóllehet az elmúlt évtizedben már jelszerűen is megfogalmazódott az a felhívás, hogy *differenciálni kell a kereseteket és nivellálni a családi jövedelmeket*, a valóságban azonban éppen az ellenkezője történt. A keresetek – kiváltképp az állami szektorban – nivellálódtak, ezzel szemben a kereső-eltartott arány, a gyermekszám különbségeiből származó családi jövedelemkülönbségek nőttek. Ez – amint már utaltunk rá – annak következménye, hogy míg az átlagos reálkeresetek az utóbbi években nagyjából azonos szinten maradtak, a pénzbeli társadalmi juttatások nem tartottak lépést az árszínvonal növekedésével. És ez megint csak hátrányképző tényezőként jelenik meg.

Csak utalásszerűen foglalkozhatunk a társadalmi hátrányok mindegyikével. hiszen olyan bonyolult jelenséghalmazról van szó, mely a társadalmi viszonyokba ágyazottsága révén az okok és az okozatok „finom szerkezetének” feltárását is feltételezte volna. Így nemegyszer csupán a különféle hátrányok elsődleges társadalmi feltételcinc felvillantására nyílt lehetőség. Mert az ok-okozati láncolat egészének felvázolásához lépésről lépésre ki kellett volna mutatni, hogyan megy végbe a *különböző életmód- és társadalmi feltételek sajátos transzformációja*. Éppígy kétségbevonhatatlan az is, hogy még mindig kevés empirikus ismerettel rendelkezünk azoknak a mechanizmusoknak a leírásához, amelyek révén az ok okozathoz vezet, azaz azoknak a folyamatoknak a feltárásához, ahogyan az emberi élet szűkebb vagy tágabb feltételei hátrányokat idéznek elő. Inkább a társadalmi makroviszonyokból tudunk csak bizonyos következtetéseket megfogalmazni, illetve némely törvényszerűség okaira utalni. A legjellegzetesebb hátránytípusok vázolása is elengedhetetlenné tette volna az egyéni okok részletesebb bemutatását; legalábbis abból a szempontból, hogy az egyének más és más életviszonyai, indulási feltételei, életútjai, -körülményei, céljai, értékei mennyiben kedveznek vagy nem kedveznek a hátrányok kialakulásának.¹³ De még így is egyértelművé vált, hogy a modern társadalom gyors ütemű fejlődése és a kezdetben átfogó mobilitás, az elosztás rendszerében, jelenlévő ellentmondások, a foglalkozási, települési, kulturális egyenlőtlenségek eredményezték a társadalmi hátrányok gyors szaporodását. S ezek a társadalmi gyakorlatban megjelenő

hátrányok ellentmondást váltottak ki az egyén igényei és képességei, a közösség követelményei és feltételei, az egyéni szerepek, az érdeklődés irányultsága és önrealizálása között is.

Még ha a közösségi célok elfogadtatásában és megvalósításában annyira fontos szerepet töltenek is be az egyedi utak és egyedi motivációk, az azonos vagy közel azonos életesélyeket csak társadalmilag lehet megteremteni. És ezekhez az életesélyekhez szükséges társadalmi célok kidolgozásában is figyelembe kell venni az *egyéni részvétel lehetőségét*. Nyilvánvaló ugyanis, hogy a társadalom előrehaladása – akár a relatív igazságosság irányába is – csak az egyének érdekeinek, aktív részvételének és önrealizálásuk alternatíváinak elfogadásával valósulhat meg. Minél differenciáltabbak az egyéni életutak és minél inkább meghatározó az egymás iránti felelősség és szolidaritás, annál erősebb egy társadalom, vagy egy közösség. Jóllehet az eltelt három és fél évtized alatt új társadalmi és termelési struktúra jött létre, emelkedett az életszínvonal, az élet minőségében mégsem következett radikális változás. S ennek lehet jele a társadalmi hátrányokat termelő társadalmi beilleszkedési zavarok egész rendszere. Elengedhetetlen társadalmi követelményként fogalmazódik meg, hogy az infrastrukturális ellátás *települési* egyenlőtlenségeit csökkenteni kell, mint ahogyan az életfeltételeknek csupán a lakosság önerejére bízott erőfeszítésein is módosítani kell. Különösen az ifjúság kerül szembe a megélhetés feltételeinek és forrásainak bizonytalanvá válására. Mivel az elemi lét- és munkafeltételek megteremtése is aránytalanul nagy terheket ró rájuk (és családjaikra), nem véletlenül növekszik azoknak a száma, akiknek a helyzetét a leszakadás, hátrányok feltérhelhetetlen bizonyuló egymásra rakódása, s a kilábalás reménytelensége jellemzi. Ha továbbra is számolnunk kell a munkavállalás növekvő nehézségeivel, a képzettséghez képest lefelé való elhelyezkedés társadalmi kényszereivel, az ingázás tömegessé válásával, a hátrányok szükségképpen újratermelődését aligha lehet megállítani.

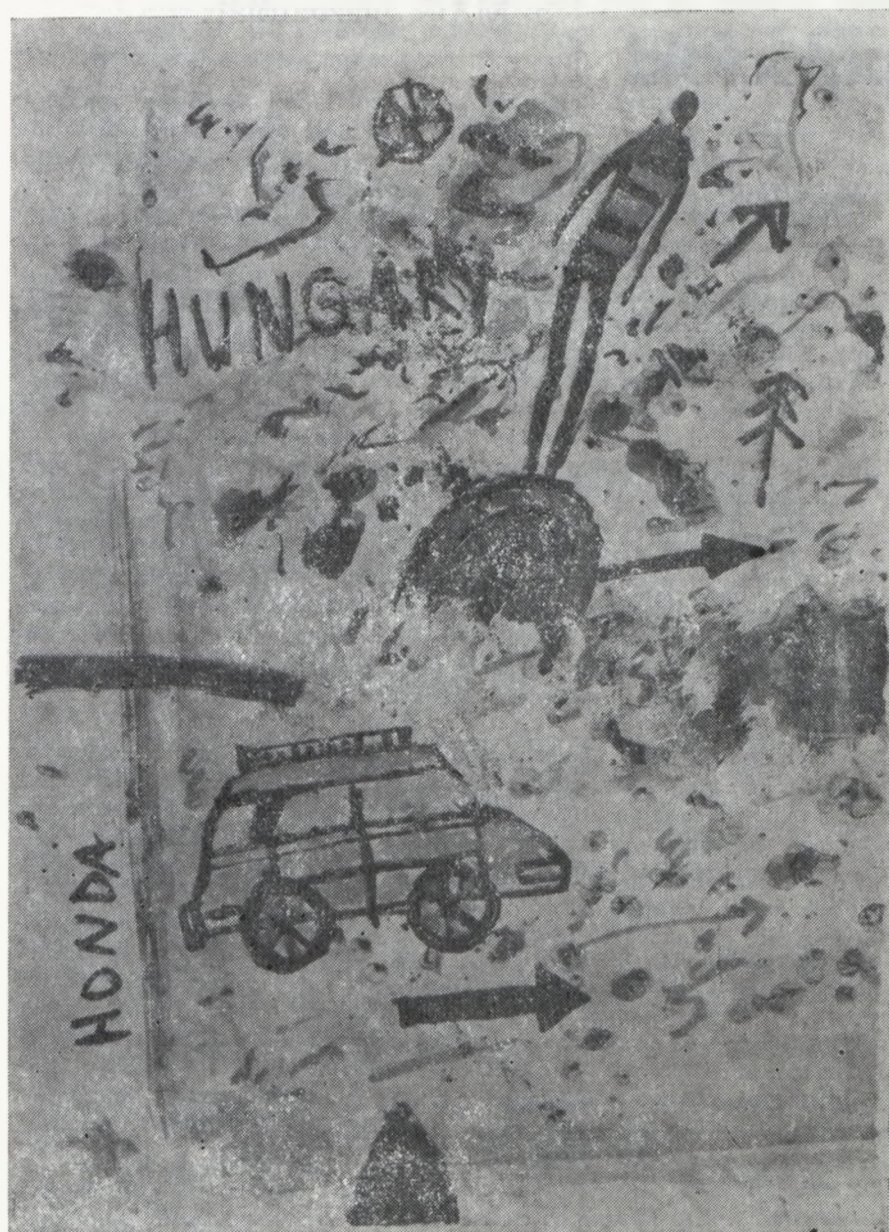
Igy, ha bármiféle változást akarunk elérni, akkor nemcsak a szociálpolitika elosztási rendszerét kell átalakítani, hanem éppígy elengedhetetlen a közösségek helyi struktúrájának és kulturális adottságának ismerete is. Az interdiszciplináris kutatások eredményeit felhasználva *az egész társadalmat átformáló település- és társadalomszervezésre van szükség*. A gyermekek és az ifjúság nevelésében, a munka szervezésében, a munkaközösségek alakulásában, a településpolitikában ugyanúgy érvényesülniük kell ezeknek az elveknek, mint akár az emberek közötti kapcsolatok világában is. A kimozdulás attól függ, hogy a társadalmi hátrányok hosszú távú mérséklésében mennyire vesszük figyelembe a helyi kulturális adottságokat, a család miliójét, az adott helyzethez vezető közösségi és egyéni múltat, de ismerni kell az életszínvonalat, a termelésben elfoglalt helyet s ezek reformjának társadalmi realitárait is. Számos jel mutat arra, hogy átgondolt és tervszerű módon meg lehet gátolni a társadalmi hátrányok újratermelődését, és ki lehet törni a társadalomban létrejött hibás körből. Ám ehhez a szociálpolitika csak egyike az intézményes beavatkozás eszközeinek. Radikális változást a társadalom egészének megújulásától várhatunk, mely *elválaszthatatlan a politika intézményrendszerének átalakításától is*. Ám, ha kételkedünk az embernek abban a képességében, hogy saját magát és társadalmát ellenőrzése alá vonja; ha változtatlanul arra hajlunk, hogy a múlt vagy a jelen struktúrájából olvassuk ki a jövő elkerülhetetlennek tartott menetét, akkor valóban nem tudunk elő-

re lépni. Hiszen azok az intézmények, amelyet szükségesséknél hívunk, nem többek mint olyan intézmények, amelyeket fokozatosan megszoktunk (Alexis de Tocqueville). A társadalom felépítését érintő dolgokban a lehetőségek mezeje sokkal szélesebb, mint ahogy azt elképzelni tudjuk. S itt egyetérthetünk J. Rawls-nak azzal a megállapításával, mely szerint a társadalmi-gazdasági egyenlőtlenségek akkor és addig a határig elfogadhatóak, ha a társadalom minden tagjának (vagyis a legrosszabbul élőknek is) hosszú távon hasznára válnak, mert meggyorsítják a gazdasági fejlődést, javítják a társadalom működését, illetve ha a társadalom minden tagjának azonos esélye van a jobb és rosszabb társadalmi pozíciók elérésére.¹⁴

JEGYZETEK

1. Épp az MSZMP KB Társadalomtudományi Intézete által folytatott vizsgálat kutatói bizonyították be, hogy társadalmunk munkamegosztási rétegződése elszakíthatatlan kapcsolatban van az anyagi, esélyekbeli és kulturális egyenlőtlenségekkel csakúgy, mint a munka tartalmában és a hatalom gyakorlásában megnyilvánuló különbségekkel. Ha például azt a tényt vesszük figyelembe, hogy az „értelmiségivé válásra az értelmiségiek apák gyermekeinek az egyéb szellemi dolgozó apák gyermekeinél 2,2-szer, a szakmunkások gyermekeinél 5,7-szer, a betanított munkások gyermekeinél 10-szer, a segédmunkások gyermekeinél 18,7-szer nagyobb esélyük van”, akkor az egyenlőtlenségek folytonos újratermelődését aligha lehet kétségbevonni. Vö. *Kolosi Tamás–Papp Zsolt–Gombár Csaba–Pál László–Bara János: Réteghelyzet – rétegtudat.* Bp. 1980. Kossuth Könyvkiadó, 65. ol., ill. lásd még *Róbert Péter: Származása és mobilitás.* Bp. 1986. MSZMP KB Társadalomtudományi Intézete, 43. o. skk.
2. „A mobilitás esélyeket akkor mondjuk egyenlőeknek, ha a különböző osztályokból és rétegekből származók kilépési mobilitási arányszámai a különböző – előnyös vagy előnytelen – társadalmi pozíciók irányában egyenlők.” Ebben az utóbbi két évtizedben jelentős eltolódás vehető észre. Vö. *Andorka Rudolf: A társadalmi mobilitás változásai Magyarországon.* Bp. 1982. Gondolat Kiadó, 123. o. skk.
3. *Utasi Ágnes* vizsgálatai erősítették meg, hogy a társadalom makrocsoportjainak szintjén domináns az életfeltételek, életstíluscsoportokat meghatározó szerepe. Hasonló létfeltételek hatására az egyének egymás felé „gravitálnak”, csoportokat alkotnak, s ezekben az életstíluscsoportok között a legnagyobb egyenlőtlenséget a falu és város települési jellegzetességei eredményezték. Vö. *Utasi Ágnes: Életstílus-csoportok, fogyasztási preferenciák,* Bp. 1984. MSZMP KB Társadalomtudományi Intézete, 107. o. skk.
4. Lásd *Thoma László: Veszélyes leltár. Életünk minőségéről és értékeiről.* Kritika, 1986. 9. sz. 4. o.
5. Vö. *Szepesi György: Népesedésünk ma és holnap.* Bp. 1986. Kossuth Könyvkiadó, 112. o. Bár a szerző mint lehetőséget elveti, mégis megfontolandó, vajon nem lenne-e racionálisabb a családi pótlékot – amely a gyermekes családoknak meglehetősen hathatós pénzügyi támogatást jelent – a családok jövedelemszintje vagy a szülők keresete alapján diffe-

- renciálni. Ezzel ugyanis az alacsony jövedelmű családok támogatását nagyobb mértékben lehetne növelni.
6. Vö. *Ferge Zsuzsa* előadása „A többszörösen hátrányos helyzetű rétegek vizsgálatáról” című tanácskozáson. Szociológia, 1981. 3-4. sz. 299. o.
 7. Vö. *Kulcsár Kálmán*: Reform és szociálpolitika. Társadalomkutatás, 1984. 3-4 sz. 28., o.
 8. Vö. *Angelusz Róbert-Tardos Róbert*: Szociálpolitikai kérdések a közgondolkodásban. Szociálpolitikai Értesítő, 1985. 4-5. sz., 120. o.
 9. I. m. 121. o.
 10. Vö. *Ferge Zsuzsa* Társadalmi struktúra, társadalmi hátrány. Szociálpolitikai Értesítő, 1985. 4-5. sz., 67. o.
 11. *Szalai Júlia*: Társadalmi meghatározottságok és a fiatalok egészségi állapota. Ifjúsági Szemle, 1985. 4. sz., 27. o.
 12. Vö. *Andics Jenő-Gazsó Ferenc-Harcsa István*: Az ifjúság önálló élet- és pályakezdésének főbb jellemzői, konfliktusai. In: A magyar ifjúság a nyolcvanas években. Bp. 1984. Kossuth K., 233. o. skk. Ehhez persze azt is figyelembe kell vennünk, hogy bár a munkáscsaládok felső húsz százaléka jobb körülmények között él, mint az értelmiségi családok alsó húsz százaléka, de a munkáscsaládok nyolcvan százaléka a három alsó, az értelmiségi családok nyolcvan százaléka pedig a három felső kategóriában helyezkedik el. Vö. Kolosi Tamás eds. i. m. 75. o.
 13. Ám ahogyan már azt többen is kimutatták, a „szegénység szubjektív felfogásában, s kiváltképp a szegénység halmozott társadalmi hátrányként való értelmezésében kerülnek előtérbe a pszichológiai magyarázatok”. Lásd *Ferge Zsuzsa-Gara Judit-Horváth Ágota-Szalai Júlia*: A szegénységgel és a többoldalúan hátrányos helyzettel kapcsolatos mai nyugati nézetek. Valóság, 1980. 2. sz. Ugyanakkor *Bokor Ágnessel* egyetérthetünk abban is, hogy a „szegénység megszüntetése a mai Magyarországon két, egymással összefüggő, de korántsem egyenrangú viszonyban levő célkitűzést jelenthet. Egyrészt törekedhetünk arra, hogy felszámoljuk magát a deprivációt, mint strukturális jelenséget, vagyis megszüntessük azokat az okokat, amelyek miatt egyes csoportok szükségszerűen ebbe az állapotba fognak kerülni; másrészt megpróbálhatunk segíteni a ma depriváltjain, annak tudatában, hogy ha ők akár saját erejükből, akár külső segítséggel felfelé mobilizálódnak, szükségképpen mások fognak a helyükre lépni, mindaddig, míg a struktúra változatlanul reprodukálódik”. I. m. 240. o.
 14. Vö. *J. Rawls*: A theory of justice. London, 1972. Oxford University Press, 86. o.



A

palócföld

megkérdezte

Juscsák Györgyöt
a MÁG igazgatóját:

Érdemes-e a kultúrára
pénzt költeni?

Juscsák György, a Mátraaljai Állami Gazdaság igazgatója, a XIII. pártkongresszus óta a Központi Bizottság tagja, 43 éves. Amolyan sűrű ember; küllemét nézve mindenképp, akit észrevehetően jelentős energiák feszítenek. Irodája, ahol beszélgettünk, nem hivalkodó, de elegáns. A falakon jó képek függnek, a tárgyalóasztal mögötti sarokban szép faszobor díszlik.

Meglehet, többek számára nem szimpatikus, amit a pásztói székhelyű gazdaság igazgatója kifejtett, nevezetesen az, hogy véleménye szerint, a kultúra igenis áru, s aki támogat, az követelhet is. Meg kell mondanom, magam sem vagyok képes teljességében elfogadni ezt az álláspontot, azonban el kell ismerni, érvei a valóság talajából nőttek ki, megfontolásra- és elismerésre méltóak. S még valami: egy pillanatra sem állította, hogy nézete az egyedül üdvözítő, csupán azon indítékokat sorolta fel, amelyek alapján az általa vezetett gazdaság költ jelentős összegeket a meglehetősen szélesen értelmezett kultúra támogatására.

Amikor megállapodtunk ebben a beszélgetésben, gondolkodni kezdtem azon, mit is mondjak, hogy az ne tűnjék hetvenkedésnek. Már csak azért sem, mert ezt nem mi, a Mátraaljai Állami Gazdaság találtuk ki, ez korántsem saját specialitás. Kiindulópontként talán annyit, hogy az életet nem lehet darabokra szaggatni. Születés, halál, munka, kultúra – mind elválaszthatatlanok egymástól, s egy vállalat sem koncentrálhat kizárólagosan a munkára, noha értelemszerűen ez a legfontosabb feladata. A másik ok, hogy mecenatúra azelőtt is volt. Régebben mondjuk egy Esterházy, egy Széchenyi, a közelebbi múltban az állam, a politika, napjainkban pedig ismét előtérbe kerültek az egyes személyek, a különféle intézmények, vállalatok. Ennek – számos egyéb tényező mellett – oka az is, hogy a központi elosztásból a korábbiaknál kevesebb jut kulturális célokra. Azt pedig talán hangsúlyozni sem kell, hogy alapvető fontosságú kérdés: miként viselkedik egy nemzet – aminek mi úgy is, mint gyén, úgy is, mint intézmény, a tagjai vagyunk – a kultúrával szemben?

– *A gazdaságot nézve mit jelent mindez?*

Gazdaságunk a hetvenes évek elején nagyon mélyről indult, a rangsorban hátul kullogtunk. Amikor az okokat kerestük, azt tudnunk kellett, hogy nem az itteni emberek vétkesek elsősorban a megsokasodott gondokért. Azt is tudtuk, ha az embereket a korábbinál hathatósabb munkára akarjuk fogni, akkor érzelmileg is hatni kell rájuk. Ennek eszköze a kultúra, ami számunkra az iskolát, a sportot, az egészségügyet, mindezek támogatását is jelentette.

S természetesen a művészetek pártfogolását is. Persze, abban a tudatban cselekedtünk, hogy a kulturműsor azért nem előbbrevaló a munkánál.

– A jelek szerint általában egyre kevesebb pénz jut ezekre a célokra, még akkor is, ha egyébként, sokszor bizony, csak szavakban elismerjük a fentebb mondottak igazságát.

Ennek a pénznek nem feltétlenül a társadalmi kiadásokban kell jelentkeznie. Pénz mindig kerül erre, feltéve, hogy a kultúra nem önmagáért való. Ha nem a társadalom céljait szolgálja, az emberek nem is szeretik. Annyi kultúra legyen, amennyire vásárlóerő van, persze, nemcsak a szó anyagi értelmében. Mert – csak példaként – a munkásoknak hiába adunk szürrealizmust, ha nem kell nekik. A társadalom most sem fog kevesebbet költeni erre, csak most nem kizárólagosan állami szinten, hanem a vállalatok szintjén is megjelenik a kultúra támogatása. S igenis, tudomásul kell venni, hogy a kultúra áru, bizonyos értelemben feltétlenül, mert mondjuk, egy művelődési ház nem nyújthat kizárólag olyan műsort, amit azok nem értenek, akiknek a pénzéből a ház épült.

– Az önök gyakorlatában mit jelent mindez?

Előzetesen annyit: nem vagyunk földhözragadtak, a kérdés praktikuma nem olyan durván jelentkezik, mint ahogy talán első hallásra kitetszik. De menjünk sorjában. Először az iskolákkal kezdtünk el foglalkozni. Pénzt, buszt és számos más támogatást adunk, adunk. De nem tartottuk fontosnak, hogy a Dózsa György Általános Iskolába csak azok járjanak, csak azok élvezzék az általunk nyújtottakat, akik a mi teheneinket szeretik. A legfontosabb célunk, hogy igényes embereket neveljünk, akik közül nyilvánvalóan majd hozzáuk is jönnek dolgozni. Egyre viszont vigyázunk: nem valamely központi kasszába adjuk a pénzünket, hogy valakik majd elosszák azt! Tesszük ezt azért, hogy érvényesüljön az az elvünk, mely szerint, ha gazdagodik a patronáló, gyarapodjék a patronált is. Vannak persze, fájó pontjaink is. Nem sikerült megoldani, hogy a gazdaság megjutalmazhassa azokat a pedagógusokat, akik a gyakorlati oktatásban különösen eredményesek voltak. A megyei pártbizottság, a megyei tanács is jónak tartotta az elképzelést, ám eddig mégsem tudtuk érvényesíteni a szándékunkat. Az iskola mutat ellenállást, holott nem kétezer forintokról lett volna szó... Támogatjuk a diáksportot is; a tehetséges, nálunk nevelődött, ám már a fővárosban sportoló gyerekeket a saját költségünkön utaztatjuk, természetesen akkor is, ha a gazdasághoz semmiféle kapcsolat sem fűzi őket. Azt hiszem, sikerült bebizonyítanunk: korántsem csak önös érdek vezeti lépteinket.

– Köztudottan támogatják a művészeteket is.

A Dózsa György Általános Iskola nemrég volt hetvenöt éves. Felvetődött a gondolat, valami jelentős dologgal kellene őket meglepni. Egy Dózsa-szobor mellett döntöttünk. *Bobály Attila* alkotásáról, egy, az eredetileg szándékoltnál nagyobb léptékű műről van szó, amire a gazdaság félmillió forintot költött. Sok vita volt a szoborról, a város vezetői közül néhányan úgy vélték, nem jó helyre kerül, köztéren kellene felállítani. Azt mondták: „gödörben” áll az iskola, ki fogja ott látni? Az a gond – válaszoltuk –, hogy az iskolát nem tartják közterületnek. Ez a szobor az iskoláé, legyen testközelben a gyerekeknek, s ha lemegyünk a „gödörbe”, ahol az iskola van, akkor az már nem is gödör.

– *Mit szólnak a gazdaság dolgozói a mecenatúrához? Végére is a pénz az övék. . .*

Biztosan állíthatom: büszkék rá, hogy a szobrot ők adták. Tudják, hogy ez az ő pénzük is, hogy ennyivel kevesebb jut nekik, de igenis akarják a szobrot.

– *A könyvkiadás sem ingyen van. . .*

Az első általunk finanszírozott munkát a város szülöttének, *Csohány Kálmánnak* (*Kormos István Szegény Yorick című kötete Csohány Kálmán rajzai-val – a szerk.*) szenteltük. Több minikönyv kiadásához is pénzt adtunk. S hogy mennyire nem sajnálják az emberek az erre költött összegeket, arra jellemző, hogy csak egyszer reklamáltak. Az első könyvnel azt kifogásolták, hogy nem szerepel benne, hogy a gazdaság fedezte a költségeket. Ez komoly felháborodást okozott, azóta nem is marad le a kiadványokról a nevünk. S itt megint utalnék arra, hogy miként értelmezzük a kultúra áruváltat. Az a véleményünk ugyanis, hogy ha nem is közvetlenül, de hasznot hajt számunkra, ha a könyveken ott szerepel a Mátraaljai Állami Gazdaság neve. De amikor a Szirákon rendezett nemzetközi történetészkonferenciát támogattuk, akkor is gondoltunk saját céljainkra. Hiszen a történészek, akiket vendégül is láttunk, elviszik a hírünket. Csakúgy, mint a sziráki nemzetközi sakkverseny résztvevői. A verseny anyagi segítői között mi is szereplünk, s a versenyzők is élvezik vendéglátásunkat. De hadd mondjak mást. Jelentős összeggel támogatjuk a kórházat a műszerezettség javításában. Fel sem ötlött bennünk, hogy esetleg saját rendelőben a mi dolgozóink egészségét védjük csupán az erre fordított összeggel.

– *Milyen közelebbi terveik vannak?*

Egyet említenék. Újabb könyv van a láthatáron, méghozzá nem is akármilyen. *Kiss Sándor* szobrászművész birtokában van ugyanis egy kockás füzet, benne *Nagy László* saját kezűleg írt versei és *Csohány Kálmán* illusztrációi. Ezt szeretnénk hasonmáskiadásban megjelentetni.

– *Hallgatván önt, felmerül a kérdés: személyi vagy gazdasági okai vannak annak, hogy noha tevékenységük nem egyedülálló, de nem is nyűzsögnek a kultúrát ily módon támogató vállalatok és vezetők.*

Az okok nyilván sokfélék. De az a véleményem, hogy a vállalatok önállósdásával, ahogyan nő a kollektívák felelőssége az orszáért, mind többen fogják belátni, sokan fognak rádöbbedni, hogy nemcsak az azonnali megtérülés reményében szabad a pénzt elkölteni. Gondolni kell a holnapra, s idetartozik a kultúra is. Én ravasz, számító és taktikus ember vagyok, tudom, hogy mondjuk az iskolában a holnap munkacreje termelődik. S nem mindegy, milyen lesz ez a munkaerő. Csak kulturált, igényes emberekkel lehet a világpiacon megfelelni. Az emberek két csoportra oszthatók. Értéktermelő és értéket nem termelő emberekre. De vigyázat: az értéket termelő nem azonos azzal, amit „termelőnek” mondunk, „nem termelőnek” nevezve az anyagi javakat közvetlenül nem előállítókat. Tehát: értéktermelő emberekre van és még inkább lesz is szükségünk, megfelelő minőségben és mennyiségben. Ez viszont a kultúra támogatása nélkül nem megy.

– *Köszönöm a beszélgetést.*

SPEIDL ZOLTÁN

Erdei Sándor iparművész

– *Megmondanád, egészen pontosan mi is a beosztásod?*

– Úgy hangzik, hogy az észak-magyarországi területi, illetve...

– *Kezdjük előlről.*

– Megpróbálom. Tehát a Képző- és Iparművészek Szövetsége Észak-magyarországi Területi Szervezetének Nógrád megyei titkára.

– *Gratulálok, nagyon szép. És ez mit jelent?*

– Én tartom a kapcsolatot a területi szövetség vezetésével. Ők Miskolcon találhatóak. Tőlük kapom az információkat a szervezet életével kapcsolatos problémákról. Idetartoznak a kiállítások, a pályázatok, a művészek élet- és munkakörülményei. Természetesen ez oda-vissza alapon megy, s az én beszámolóimat ők közvetítik az országos szövetségnek. Tehát egy hosszú sornak vagyok a végén, s közvetlenül tartom a kapcsolatot a megyei művészekkel.

– *Hány képző- és iparművész van Nógrád megyében?*

– Huszonöt. Ebből tizenhét képzőművész és nyolc iparművész. Előbbiek grafikusok és festők, s van egy szobrászunk is. Az utóbbiak közül három üvegtervező, három keramikus és két textiltervező. Ebben a számban benne vannak a Képzőművészeti Alap tagjai is. Mi nem teszünk különbséget alaptag és szövetségi tag között, így jön ki a 25 fős létszám, de a megyében valójában csak hét szövetségi tag van.

– *Jó, ne számoljunk tovább, mert nem marad senki.*

– Igen, ez valójában kis létszám. De azt nem lehet csinálni, hogy mi magunk közül kizárjuk az alaptagokat. Ezt sem a létszám, sem a minőség, sem az emberi-alkotói önérték szempontjai miatt nem tehetjük meg.

– *S hogyan lesz valakiből alaptag?*

– Vegyünk egy konkrét példát. Van egy tehetséges fiatal szobrász Ballassagyarmaton, *Csemniczky Zoltán*. Május elején volt tagfelvétel, de akkor nem került szóba a neve. Túl nagy volt a jelentkezési hullám. Ősszel lesz az újabb szavazás, de akkor is igen nehéz lesz. Az alapba jelentkeznek évente hatszázan.

– ?

– Igen, jól hallottad, de nem vagyok biztos a számban. Lehet, hogy többen. A felvehető száma 5-7 művészjelölt. Újabban nagyon szigorú követelményeket támasztanak, de ez érthető is. Az alapnak már óriási létszáma van Magyarországon. Kb. 5000-en vannak. Sokan közülük nem is folytatnak művészi tevékenységet, csak élnek ezzel a címmel, töltik a létszámot és különböző jogokat formálnak maguknak. Műtermeket kérnek, de nem használják. Van műtermük, de másra használják és nem lehet tőlük elvenni, mert alaptagok. Ha az ember arra gondol, hogy azoknak kellene megadni ezeket a lehetőségeket, akik valóban tehetségesek, akkor nagyon sok cserét kellene csinálnunk, s igen drasztikusan.

– *Te megtennéd?*

– Szó nélkül. Odaadnám a műtermet annak, akiről tudom, hogy szorgalmasan dolgozik, de semmilyen feltételre nincs meg a nyugodt alkotó munkára. Műterem nélkül a művész lehetetlen helyzetben van.

– *A megyében, hogy' állunk ezzel?*

– Szerencsére jól. Mármint műterem-ellátottság tekintetében. Gyakorlatilag mindenkinck van műterme. A probléma csak az, hogy nem mindegyik megfelelő. *Földi Péter* most például egy egészen kicsi lyukban dolgozik, de hamarosan készen lesz az új műterme. *Szalmári Bélának* sincsenek megfelelő feltételei a munkához, de azért ő is tud dolgozni és jól dolgozni. Az iparművészek többsége gyárban dolgozik, tehát a feltételeik eleve biztosítottak. Az alapellátást nézve tehát nem állunk rosszul.

– *Jó. De akkor miben állunk rosszul?*

– A megyében az állami és pártfórumokon, a szakszervezetnél és még sok helyen, rendszeresen foglalkoznak a művészekkel és ők is lehetőséget kapnak, hogy problémáikat elmondják. Meg is teszik, s ilyenkor átalakulunk panasznaprá. Ezeknek a sirámoknak a legtöbbsége irreális, elmondjuk egyáltalán nem veszi figyelembe azt a társadalmi valóságot, ami körülvesz bennünket. Persze nehéz itt igazságot tenni. Az intézmény elmondja, hogy ő minden tőle telhetőt megtett a művészért (pályázat, kiállítás, díjazás, vásárlás stb.). A művész azt mondja, hogyha tőle azt várják el, hogy legyen jelen a megye művészeti, horribile dictu, közéletében akkor neki a műveivel kell szerepelni és nem a szájával. Ehhez alkotni kell, ahhoz pedig pénz kell, hogy az anyagokat megvegye hozzá. A vásárlás pedig kevés, tehát egyre kevesebb műalkotás születik. A vásárlási lehetőségek beszűkültek, s ez mindenkire kihat. A művészek általános közérzete rossz, mert úgy érzik, hogy a társadalom képtelen őket eltartani, sőt nem is akarja eltartani.

– *Erre szokták mondani: ha olyat alkottok, akkor tőletek is fogunk venni...*

– A kérdés onnan indult ki, hogy a művész nem termelt jót, vagy a közönség nem akarta befogadni. Nézzük például a salgótarjáni tavaszi tárlatot. Egyre kevesebb megyei művész vesz rajta részt. S ez nem csak erre a tárlatra vonatkozik, hanem a jelentősebb kiállításokra általában. Az a helyzet, hogy nincs kedvük kiállítani. Mert amíg évekkkel ezelőtt majd' minden megyei kiállító művész díjat kapott, addig volt érdeklődés. Ahogy a tárlat nyitott az országra, úgy jutottak többen díjhoz kintről is. És természetesen a zsűri minőség szerint ítélte, s nem lakóhely szerint. Ezzel egyet lehet érteni. És ezzel a megyeiek hátrányba szorultak, mert a kvalitásuk nem ért fel a vendégekével. Sértődés támadt, s következményeit ma is érezzük, látjuk. Ezt a közönség és a zsűri is észrevette: ha ezek a művészek félvállról veszik az egészet, a minőségük sem igazi, akkor ne is adjuk nekik a díjat, hanem azoknak, akik megérdemlik. Szóval nem lehet tudni, hogy ki adta az első pofont, de ma már igen nagy pofozkodás folyik. Ebből se győztes, se vesztes nem lesz. Legfeljebb a rendezőknek lesz nagyobb gondjuk, hogy egyenként kell meggyőzniük a nógrádi művészeket, vegyenek részt a tavaszi tárlaton.

– *Csak arról van tehát szó, hogy ki mit fest és mikor sértődik meg?*

– Korántsem. Ennél én sokkal fontosabbnak tartom, hogy milyen a művészek között a kapcsolat a megyében. Sajnos nincs közöttük olyan kapcsolat, amellyel egymást tudnák ösztönözni. A főiskola ad valami alapot,

de az kevés. Ehhez kell még a saját tehetség, egyéniség. Az egyedül létrehozott, társtalantul megalkotott művekből mindig hiányzik valami. Így a művészet nem hasonlít arra, ahol a kor tart, s így nem ér sokat. Nem másolni kell egymást, de a művészetnek ott kell egységesnek lennie, ahol a társadalom is egységes, vagy ott kell különbözőnek lennie, ahol a társadalom is az. A művészeknek együtt kell dolgozni, beszélgetni. Mert végül is ki tudja a legjobban elmondani egy alkotás jó, illetve rossz részleteit, ha nem egy másik művész? A laikusnak vagy tetszik, vagy nem tetszik a dolog, de biztos nem tudja megmondani, hogy miért igen, miért nem. Olyan tanácsot nem tud adni, amit a művész megfogadhat és beépíthet alkotói folyamatába. Ez az ami nagyon hiányzik a megyében.

– *Hogy az egyik művész a másiknak a szemébe mondja, ez meg ez rossz a képeden? Már megbocsáss, de te idealista vagy.*

– Nem hiszem, hogy az lennék. Mindig is volt egy kis csoport, akik így csinálták. Annak idején Lóránt János, Czinke Ferenc, s még néhányan ilyen csoportot alkottak. Nemcsak barátok voltak, de őszinte művészek is egymással. Az őszinteség pedig feltételezi, hogy ismerem a másikat és a megfelelő módon tudom megmondani a véleményemet. Ez nem jelenti azt, hogy az illető meg is fogadja a tanácsát, de legalább meghallgatja. Hol vagyunk ma már ettől? Most kezd kialakulni talán egy újabb csoport, de sajnos csak egy csoport és nem az egész. De hát azt nagyon nehéz összehozni, hogy a művészek többsége egyszerre, egy helyen azonos céllal megjelenjen.

– *Hadd vágjak itt közbe. Beszéltünk a művész és az intézmények, művész és művész közötti kapcsolatáról. Szóljunk most a művész és a közönség kapcsolatáról. Elvégre nem lehet elvárni az államtól, hogy ő tartson el 5000 művészt. Nekem mint közönségnek kellene elsősorban vásárolni tőlük. De nem veszek, mert nincs rá pénzem, és az sem tetszik amit fest. Nem gombolyaggal játszó cicát akarok, de olyan modern képet, ami hozzáám szól. Ha ilyen nincs, akkor nem veszek. Mi a megoldás?*

– Ez a legfőbb probléma, de a művészettörténet tanulsága szerint is mindig ez az egyik alapkérdés. A művészet mindig egy csoport részére készül. A nagyközönség számára nem lehet alkotni. Valakinek vagy valakiknek fest a művész, akik képesek befogadni az alkotását. Mert a befogadás is egyfajta alkotás. Az alkotás akkor teljesedik ki, amikor befogadták. Mind a kettőnek zseniálisnak kell lennie. A nagyközönségtől nem lehet elvárni, hogy teljességében zseniális legyen. De hogy egy megye el tudjen tartani egy művészt, minél szélesebbnek kell lenni annak a körnek, amely ennek az elvárásnak megfelel. S itt jelentkezik a probléma, hogy vajon meg lehet-e mindenkit tanítani arra, ami maga a művészet.

– *S hol tanuljuk meg, az iskolában? Ugyan kérlek!*

– Pedig ott kellene valahol kezdeni. Nyilvánvaló, hogy a befogadás lelki folyamatát nem lehet tanítani. De egy dolgot meg lehet tanítani: azt, hogy a tanulók felismerjék, mi az őszinte, emberi valóságos élmény azon a képen, amely előtt állnak. A gyerekek eredendően képesek erre a felismerésre, de a rajzoktatás során szép lassan kiölik belőlük ezt a képességet. Mert nem differenciálunk közöttük, sem az alkotás, sem a befogadás iránti érzékenységük szerint. Homogén művészetszerető közönséget akarunk nevelni, ilyen pedig nincs. S a gyerekekből közben szép lassan felnőttek lesznek.

– *Tehát erre nem tudunk érdemben válaszolni, s egy ideig senki nem is fog. Ennek a sorozatnak az a célja, hogy beszéljünk a művészeti szövetségek elmúlt évi közgyűléseiről. Lassan a képzőművészek üléséről is szólni kellene!*

– Idáig is erről volt szó szerintem. A szövetségben is ugyanerről folyt a vita, csak nem Nógrádról, hanem általában, ám nem az általánosságok szintjén. A képzőművész-szövetség gyűlése baráti légkörben folyt le. Azért mondom így, mert fed egy bizonyos tartalmat és igaz is. Az egyik fő kérdés a társadalmi mecénatúra volt. Egyetértettek abban, hogy a jelenlegi helyzetbe nem lehet belenyugodni, s keresni kell a folyamatos megoldások útjait. Ezt lehet nyugodtan is és lehet hóbörögve is, hamis ideológiák és elképzelések, fantasztia vágyak, s azokból született torz következtetések erős felhangjaival. Ilyenek nem voltak a gyűlésen. Az egyéni sérelmeket már a szakosztályi értekezleteken elmondhatták, s a közgyűlésen valóban a köz kérdései felett folyt a vita. Az a ritka eset fordult elő, hogy a művészek közgyűlésén a művészetről szolt a vita. Ezt nagyon jól tükrözte Pál Lénárd hozzászólása is, amelyben egyértelműen elhangzott, hogy a művészetek közül mi szorul ma Magyarországon támogatásra, vagy éppen védelemre, nem zárva ki a művészetek eredendő lényegét: az útkeresés, a válaszadás sokrétűségét, kísérleteit az életadta kérdésekre. Ez a folyamatos megújulási készség tartja ma életben a művészeteket és a művészeteket Nógrádban is, Magyarországon is.

– *Köszönöm a beszélgetést!*

PRAZNOVSZKY MIHÁLY

Mezey Katalin

Pályát kezdeni sokféleképpen lehet. Mezey Katalin első verse az *Elérhetetlen föld* antológiában a *Fobász utoljára*. Így indul:

*Istenem, adj eleséget,
harchoz halálíg ellenséget,
forró egédhez kemény szárnyat,
messzeségedhez merész vágyat,*

*csókomhoz adj kerek száját,
szabadságomhoz olaját.*

Ha valamire emlékeztet ez a vers, akkor a *Tiszta szívvel* tisztaságára, a fiatal József Attila jellegzetes magatartására, amelyet a hatvanas évek fiataljai tudatosan is vállaltak a budapesti bölcsészkaron, e híres verset választva folyóiratuk címéül. Mezey Katalin verse nemcsak a tisztaságot, hanem a fiataloságot, s a mindkét motívumból következő teljességvágyat is sugározza magából. S mindezt harci elszántsággal. Az antológia utáni csztendőben megjelent első verseskötetben az idézett vers a második helyre került, megelőzte a *Tópart hajnalban*, amely pedig hozzá képest semleges tájversnek látszik. A két vers között nincs ellentét, a kötet egésze mégis azt mutatja, hogy a pályakezdő Mezey Katalin, amikor a közeletiséget, a forradalmárszerep hagyományait felvállalja, akkor nem azért teszi ezt, hogy csak e hagyomány csapásain haladjon. A halálos harcnál jobban illik hozzá a szabadság olajága, s egyik első nagy életproblémája éppen abból fakad, hogy a „szabadságot”, a társadalmi cselekvés lehetőségét folyamatosan és több életszinten is korlátozottnak kell látnia. Talán ezért is olyan eleven benne a veszélyérzet: nem az ifjúság elmúlásától, hanem elvesztésétől félti önmagát és nemzedékét is: „*Jaj mit ér az ifjúság, ha önmagába fullad!... Nagycsütörtök, nagypéntek, arcomig érő bánat, szabadságom tört virága, van-e hűsvét utánad?*” Kérdéses számára a „hűsvét” elégtétele, reménytelennek tűnik a be- és megérkezés. Illetve van egy mód: a megalkuvás, a „szükségtelen élet félelmének” elhessegetésére. De hát *Miféle világ ez?*, ahol ünnepeink is „értelmetlenül elmúló ünnepek”, ahol a versek lírai hőse nem ismeri „az ellenállás törvényeit”, „az egyhangúság emlékművei közt” jár: a küzdenivágyás rendre tehetetlenségbe fullad, legfeljebb a szélmalomharc látszatsikerét adhatná meg. De ebből a költő nem kér. Azt érzi, hogy létezési jogát állandóan igazolnia kell, s csak utána jönne a neheze: sajátszerűségének elismertetése. Számadásversek, vitaversek születnek, „bíróság” előtt érzi magát, de nemcsak személyében, hanem egész nemzedékével, egyetemlegesen. Így a nagy szándékok kisszerűvé válnak, s a kötet címe a konkrét verstől némiképpen elszakadva – ezt a lehetetlen és tehetetlen helyzetet tükrözi: *Amíg a buszra várunk*. Várunk, de valami nagy dologra nem is várhatunk, csupán a buszra.

Ezt az első kötetet, amelynek versei 1960 és 1968 között keletkeztek, nagyrészt ennek a nemzedéki közérzetnek az elemzése hatja át. Ez az elemzés gon-

tos az, hogy bár nehéz próbákon keresztül, de e népek megmaradtak, őrzik nemzeti jellegüket évszázadok után is, minden hódító törekvés, elnyomó hatalom után is. *Kölcsey Ferenc Himnuszának* szép gondolatát, hogy „Megbűnhődte már e nép A múltat s jövőndőt!” tágitja dunatájivá a József Attila-i meghatározás jegyében Mezey Katalin. A „rendezni végre közös dolgainkat” egyre inkább parancssá váló óhaja munkál a vers szemléletében. S ott van a rejtett keserűség, hogy ilyen nehéz történelemmel, ennyi áldozattal a hátunk mögött bűnösnek nézhetnek bennünket, s hogy nem tudnak e népek igazán tiszta tekintettel még ma sem egymás szemébe nézni.

Az *Anyagtanulmány* is hosszabb időszakot ölel át, az 1968 és 1975 közötti évek termését összegzi. A *Határaink* az első évekből való, de szemlélete az egész kötetre jellemző. Ezt igazolja a kötet élén álló mottó is, amely II. Rákóczi Ferenc *Recrudescunt*-jából való: „Számkivetettségen van ott az igazság, valahol az elmének cleve bevett dühössége uralkodik”.

Az igazságkeresés nemcsak a tényekben, hanem a tényeket megnevező fogalmakban is talál kutatnivalót. A pontos megjelenítés szenvedélye vezeti a nyelv kihasználatlan lehetőségeinek kereséséhez a költőt. Kapcsolódik kortárs lírai törekvésekhez is, amikor a nyelv és az irodalmi közlés alapelemeit keresi, de csak addig bontja, csupasztatja anyagát, amíg még megmarad a közlés egysége. Ki ne venné észre a *Beszéd* című ciklus egyes darabjaiban a közvetlen társadalmi mondanivalót. A *Nemzetiségi kérdés* például adalék a *Határainkhoz*: *FRANJA BABA* aranyműves, illetve *siket josip ZLATAR* a két cégtábla szövege. A *Párbucamos osztályok* pedig két érettségiző osztály névsora. Az egyikben olyan nevek vannak, mint Ajtay Zsófia, Detre Villó, Dobó Réka, Ertl Edda, a másikban: Balog Irén, Bálint Mária, Horváth Eszter. S a két névsor alján egyetlen szó: *TALÁLKOZUNK!* Az osztályok kifejezés többjelentésű volta, s a beszélő nevek kiválasztása ezt a formailag semleges szöveget tartalmassá és jelentésgazdaggá tette. A komoly, sőt komor mellett ugyanakkor megvan a szövegnek, s több másnak is a humoros jelentésárnyalata is, amely itt a beszélő nevekből, máshol az élőbeszéd, a hétköznapiság neveltségeselemből formálódik.

A különféle verstípusok kimunkálása után Mezey Katalin költészete nem a megállapodottság, hanem egyfajta átmenetiség állapotába jutott. A keresést a továbbkeresés követte, s ezt mutatják az *Elemek* és az *Anyagtanulmány* című ciklusok. Az *Elemek* tulajdonképpen a kimunkált verstípusok lerövidített és részben már egymásrarétegzett változatai, az *Anyagtanulmány* prózaverseket gyűjt egybe. Közülük az *Eltávozott szavak* nyílt ars poética, amely ismét azt bizonyítja, hogy a költő mint társadalmi jelentéssel telített dolgokat vizsgálja a szavakat, a nyelvet. Valóban *anyagtanulmányt* folytat, tudatos cél érdekében.

A második kötet két utolsó ciklusa, a *Szárzsföldi tél* és a *Választás* a szintézisre utaló újabb lehetőségeit ígéri. Egynemű vers itt szinte alig van. A költő általában kétféle verstípust egyesít, s feltűnő, hogy gyakran használja a népdalszerű típust is. Az édesapa emlékét idéző *Rekvium* második része így szól:

*tavasszal majd
bejűzza a víz*

*mellére
lehűzódik*

*jubarfa
vánkosárról*

*idővel
eltűnik*

A vers dallama, a természetmotívumokból épülő kép egyszerű szépsége teszi elviselhetővé a halálra következő végső pusztulást, mikor a holttest is eltűnik. Mindezt ilyen tömören, s érzékletesen korábban aligha tudta volna megfogalmazni, ehhez a keresésre is szükség volt.

+

S mi történik közben a *Tiszta szívvel* léthelyzetével? A pályakezdő fiatal értelmiségi nő feleség lesz és családanya, s a harc és a szabadság jelentéstartalmai fokozatosan módosulnak világgképében. A felelősség is más lesz, közvetlenebb és elementárisabb. A szükségtelen élet félelme átváltozik a szükséges élet félelmévé. A család teher is: „türelmetlenség borít el bőrből kítúr a gyermek/ kénytelen leszek megszületni/ ráhagyva ezt a régi vermet”, de ugyanakkor a személyiség elhagyhatatlan részévé alakul az anyaság. Az édesanya világát belső hitelességgel, minden romantikát mellőző pátozzsal fogalmazza meg például a *Szárazföldi tél*:

*nem kérdik hogy kié
fölépítik*

*de ami az enyém
én nem adom*

*én szültem
én neveltem*

*a hátán tengeri
széltörülködő*

A költő történelemszemlélete az évek során nemcsak abban az értelemben alakul át, hogy elmélyül, összetettebb lesz, hanem abban is, hogy a hagyományos forradalmárszerep teljesen elmosódik, s helyébe a reformer, a megőrző képe lép. Ilyen megőrző erő az anyaság, a család is. S így lesz jelképes a *Széchenyi Istvánt* idéző vers, *A folyamszabályozó*, amely szinte kihívóan vállalja, hogy „mégis neki lesz igaza?”. A költő a társadalom sok konfliktusát látva is megmarad cselekvőnek és másokat cselekvésre sarkallónak, de közben sok mindent szemlél kijózanodva. Nem esetleg túlzó álmait kéri számon, sőt magatartása nem is számonkérő, s nem is tragikus hangoltságú, mint több pályatársáé. A normális, alkotó hétköznapiakat szeretné közénk hozni végérvényesen, a rettegés nélküli tevékeny életet. Ez az eszmény, ez a morál, a megvalósítást kereső magatartás teszi gondolatilag is gazdaggá ezt a lírát. S a szerves építkezés tovább folytatódik. Miként az első kötetben csíra volt a második kötet java anyaga, hasonlóképpen csirázik a második könyvben mindaz, ami a harmadikban teljeseedik ki.

+

Romlékonyságtudat... Filozófiai szakszónak is megtenné egy új kategóriát bevezető tanulmányban, de most egy újabb pályaszakaszt bemutató verseskötet talán legjellemzőbb fogalma. Bár így, szó szerint leírva csak egyszer olvasható az *Újra meg újra* című kötet (1985) záróversében (*Ez marad*), visszafelé is

megvilágosító értelmű ez a fogalom. Újra meg újra ezzel, ezzel is szembenéz Mezey Katalin költészete a mostani szakaszban. Úgy gondolom, kétféle okosrólólódik együvé a romlékonyságtudat háttérében. Egyrészt adott a negyvenedik éve körül járó ember eszméltó magatartása, amely abból adódik, hogy az emberélet sűrűjében járva, most már az életidő „felén” valószínűleg túljutva, kifelé, az elmúlás felé kell haladnia. Másrészt adva van a második évezred végének katasztrófaélménye, az emberiség önpusztításának lehetősége. E költészetben nem az énmagát korán öregedővé stilizált lírai hős elégikus borongása jelenik meg. Nem is valamiféle egzisztenciális szorongásélmény a meghatározó. A romlékonyságtudat nagyon pontos, tárgyyszerű kifejezés. A tudati életnek egy olyan rétegét jelöli, amely nyirkos őszi ködként mindent áthat, mindenhol jelen van, de mégsem tartozhat mindig és mindenhol a dolgok lényegéhez.

Ha az emberi élet nagy színtereit nézzük, amelyeket leginkább magánéletnek és közéletnek szoktunk nevezni, kétségtelen, hogy Mezey Katalin költészetében ma a magánélet a döntő szó. Persze bánjunk csinján ezzel a szóval. Mert mi is az a magánélet? Magánélet-e egy háromgyerekes család és ezen belül a családanya mindennapi élete a maga sok aprónak, jelentéktelenné tünő mozzanataival a huszadik század utolsó negyedében, Magyarországon? Ha valaha, hát most bizony nem tekinthető csak és kizárólag magánéletnek mindez. A három gyerek ma feladatvállalást jelent. S nemcsak a család nagysága, hanem egyáltalán a családnak, a családi életnek a középpontba állítása is feladatvállalás. Hiszen a mai magyar társadalomnak egyik legkényesebb és legbizonytalanabb színtere a család. Unalomig ismétlgetjük a válság szót, de tenni bizony keveset tudunk ellene. A család megerősítésének két fő útja van. Az egyik a szociális helyzet javítása, a családra háruló anyagi terhek lényeges csökkentése a gyermeknevelés terheinek fokozatos és érdemi társadalmisításával. A másik a köztudatnak olyan irányú formálása, hogy belássa a társadalom: az is az önpusztítás egyik formája, ha felbomlasztjuk a családot.

S mit tehet ilyen helyzetben a költő? A szociálpolitika megváltoztatására nincs módja. Legfeljebb azzal, hogy feltárja, hogy milyen nyomasztóan nehéz egy többgyerekes – véletlenül éppen értelmiségi – család helyzete manapság. Mezey Katalin számos alkalommal utal erre a helyzetre, sőt nem egy versében ezt állítja a középpontba, egészen nyers őszinteséggel: „vetetlen ágyak,/ lógó takarók/ közepén ülök,/ orosz verseket/ fordítok./ Kenyérért, pénzért,/ nem titok.” (*Nem titok*) E vers, úgy látszik, mégis „titokról” lebbentette fel a fátylat, mert többen nehezteltek miatta. Pedig köztudomású, hogy a műfordítás „kenyérkereső” foglalkozás elsősorban. S végső soron minden ember „kenyérért, pénzért” dolgozik. Tágabb összefüggésekbe állítva fogalmaz a *Négylevelű*, amely fájdalmas derűvel veszi sorra, mi lenne, ha a négylevelű lóhere tényleg szerencsét hozna: „Már nem is magunknak/ keresném a szerencsét,/ mindenki-nek legyen,/ annyit össze keresnék.”

Az említett versekben feltárt gondok mindennaposak. De mindennaposok azok az örömök is, amelyeket a család nyújthat. S gond és öröm együtteséből születik meg az a felelősség, amely e családcentrikus költészetet áthatja, s amely – ne szégyelljük kimondani – hatásában a családi életre is nevel. Az anyai, a szülői szeretet és felelősség emlékezetes versek sorának alapmaga-

tartása: *Semmi több, Három alvó, Nélkülük itthon, Itt maradtam, Száritás, Mezey Katalin, a komputer második saját költeménye, Japánkakasunk halálára.*

Bármennyire családközpontú is egy ember, teljesen soha nem oldódhat fel a családban. Különösen nem, ha alkotó értelmiségi. Mezey Katalin költészetében a *ki vagyok én?* kérdése ugyanolyan hangsúlyos, mint az, hogy *mi lesz a családommal?* Egy bodzafán üldögélő rigó tömör leírása után kérdezi a költő: „Melyik könyvben vagyok/ – tőlem függetlenül –/ ilyen pontosan rögzítve én?” A pontos rögzítés igénye e költészet egyik alapvető vonása. Nemcsak önmagát akarja a költő ily módon megörökíteni, hanem környezetét is, az életet is, meg a tárgyi világot is.

Mély megfigyelésekkel vannak teli azok a sorok, amelyeket ezzel kapcsolatban *Weöres Sándortól* a kötet fülszövegként olvashatunk: „Mezey Katalinnál nincs elvont emberiség, hanem a környezetébe tartozó emberi lények egyenként vagy kis csoportokban, minden fájdalmukkal és kevés örömmel. S az emberek körül ott röpül a sok levetett ing, mosatlan tányér, szobasarokgyűjtötte, szeretett hulladék. Rácáfol arra a régi tételre, hogy a líra személyi megnyilvánulás. Nem, itt a líra már csak közvetít a személyek között, és minden felolvad ebben az együttélésben, mely csupa izgatott rezgés, de végső lényegében csupa szeretet.” Azzal azonban nem értek egyet, hogy ez a líra már nem személyi megnyilvánulása. Ennek a személyiségnek az is a lényegéhez tartozik, hogy közvetít, hogy együttél, hogy szeret.

A *ki vagyok én?* kérdése nemcsak a családhoz kötődően vetődik fel, hanem kifejezetten énközpontú versek sorában is. Megfogalmazódik a kétely: mi az értelme az emberi létezésnek? Mi az értelme, hiszen: „Nyomot írni, jól olvashatót,/ hogy létem ábécéje fennmaradjon –/ nincs sok reményem.” Másról így fogalmazza meg helyzetét: „A lánc egyetlen láncszemének lenni.” Mindezt bizonyítja, hogy ifjan másféle elképzelésekkel vágott neki a lírai hős az életnek: „Bennem hajdan/ vakmerően nyílt a lélek, a »nyiss nekem tért«/ homlokomra forrt”. A jelen helyzet azonban feloldhatatlanul fonák:

*A világ fényes
almája a kezemben –
arany tükrén
törött fogam
karcolást sem hagyott.
Elnézem, mert
még mindig érthetetlen,
hogy egymás értékére
miért voltunk vakok?
(Ki bitte volna?)*

A láncszem-problémakört egészen különlegessé az teszi, hogy a lírai hős nem a költőlet esztétikai értékeinek romlkonyságával néz szembe, mint lehetséges veszéllyel. E versek lírai hőse nem költőként és nem is többgyermekes családanyaként perel az elmúlással, az életértékek képtesség torzulásával, hanem egészen egyszerűen: emberként. Úgy szól mindannyiunk nevében, hogy akármelyikünk bőrébe bújjik bele, akármelyikünk tudatállapotát rögzíti: „Van-e kajánabb csapda a tudatnál?/ van-e fájóbb a lét-nemlét sebénél” (*Credo*). A válasz a kérdésekre nem filozófiai, hanem etikai síkon teremődik meg:

*Élni az ősi összetartozásért,
nem mások rovására, s nem más helyett,
fenntartani ezt a kétes, kiélt,
jobb híján létező tenyészetet.*

Nem mások rovására, s nem más helyett – ez a sor a romlékonyságtudattal áthatott költői világkép válasza a tudatnak erre a kízó kihívására. S válasz ez egyúttal a kórnak is, amely többnyire csak lefokozott életet tesz lehetővé, s ahol „Ha Krisztus még egy esztendő megér, nem feszített keresztre magát”.

E pontról visszatekintve még érthetőbb, hogy a család élete oly központi szerepű. Nemcsak a társadalom számára adott mintaprogram van abban benne, hanem a személyiség kiteljesítésének egyik lehetséges útja: az egyéniség lehetetlennek fészülő feladatvállalása. Ezért is lesznek oly fontosak a legszűkebb családi körön túl a tágabb család tagjai is, ezért nem tud az édesapa halálába évek múltán se beletörödni (*Újra meg újra*), ezért olyan fontos az édesanya példája (*Anyám mindig tud valami újat*). Ezért lesz fontos minden pozitív emberi kapcsolat: egy véletlen *Találkozás* „Erdélyben, hatvankilencben”, s ugyanígy a tudatos találkozások: *Molnár Mátyással (Sirató)*, *Weöres Sándorral, Károly Amyval, Payer Istvánnal*, s leginkább *Nagy Lászlóval*. A *Nagy László* a kötet egyik csúcsa: *Vas István* hatvanas évekbeli makámaversei óta e nemben ilyen szépet alig olvashattunk. Egy magatartás és egy ellentét áll e mű középpontjában. A magatartás: a felelősségtudatos, másokért felelősséget vállaló, s e szellemben tevékenykedő élet. Az ellentét: ennek az életnek és a cinikusnak, a felelőtlennek az egyidejűleg való létezése, s az utóbbi könnyebb érvényesülése.

Mezey Katalin első kötete (*Amíg a buszra várunk*, 1970) a színvonalas pályakezdés tényén túl már az első maradandó eredményeket is felmutatta. A második kötet (*Anyagtanulmány*, 1977) ezeket az eredményeket vitte tovább, kísérletezett is, s a tanulságokat öntörvényűen teljesítette ki. Ezt a kiteljesedést tette általánossá, ezt mélyítette el a harmadik könyv (*Újra meg újra*, 1985), s ebbe az irányba mutatnak az újabb költemények is. Az elsősorban nyelvi és versszerkezetbeli kísérletezések után egyneműbbé vált, klasszicizálódott Mezey Katalin lírája. Tárgyias, ámde érzelmeiktől átfűtött a hangja, amely hagyományosnak tetszik, mégis korszerű, mert egy határozott világkép segítségével „pontosan rögzíti” mai világunkat: változót és változatlant, tudatosat és tudatnélkülit, vagyis az egészet.

VASY GÉZA

MEZEY KATALIN

Rosenkrantz és Guildenstern jó haver

Rosenkrantzot, Guildensternt jól fizették:
hullottak a címek, rangok, jogok.

(Az öreg Shakespeare szépet hazudott,
halálukat, hogy Hamlet elrendezte!)

Megkaptak mindent, amit csak akartak,
minden ízében jól ismert a játék.

A szolgálatot az úr megfizette.

Rosenkrantz és Guildenstern jó haver.

A királyfi halál-évfordulóján

emlékművénél ők mondtak gyászbeszédet:

„Legfőbb erénye: jellem és jószándék”.

Hiszen ismerték már iskolatársként.

Jelentés

I.
Részt kínál
valami balszerencsés,
érzelmes és ostoba történetből,
amelyben nincs
szerepe a sikernek,
amelynek része lenni
nem dicsőség és nem haszon,
de még csak nem is élvezet.
Lehet, hogy egyszer fölkapja a szél,
lehet, hogy végleg a földhöz ragadt.
De ez mindenképp olyan messze van,
hogy üzletileg nem számítható.
Nincs értelme
foglalkozni vele.

2.
Ahhoz, hogy meghallgassák,
túl sokat beszél.
Ahhoz, hogy elhallgattassák,
nem eleget.

Belép a romlás

És házadba belép a romlás.
Nem ajtón jön, nem ablakon.
Te magad, saját lábodon
hozod,
magadban hordozod.

És nem fed már be arcod és neved.
Kórlapokon és röntgenképeken
'pontosítják a jelenséget.
Eset
lettél, orvosi eset.

Szentivánéji álom

Nyomorúságos girchesmacska-lét.
Mentül bujább,
annál éhesebb.

Az esti harmat lákoma neki.
Sovány inye
szomjtól szabadul.

Jóllakásról már nem is álmodik.
Nem fut egér
a forró éjen át.

Ha hallgatok se számít

Lázár Júlia versei elé

Szerencsére még mindig nem ritka, ma már azonban feltűnő jelenség.

Lázár Júlia, olyan fegyelmezett, kiforrott hangú „lírával” lep meg, amelynek ilyen korai megteremtésére, kidolgozására csak kivételes, igen karakteres egyéniségek képesek.

Pokolian fiatal. 26 éves. És ma, amikor az „arctalanság” utáni arctalan időket vagyunk kénytelenek élni, az ő megjelenése az ő korával infantilis gesztusnak fog minősülni azok előtt, akik szerint a felnőtt költőnek nem a felnőttek között a helye.

Lázár Júlia akkor született, amikor már nem költőnek születtek a költők. (A kiűzetés, a kiátkoztatás, a kitiltás szerencséjét hozza meg neked a – magyar irodalom!)

Végtelenül szomorú, hiszen: „a többiek, körül: viszonylatok. nem barátok, de tárgyakkal erő.”

Tragikusan boldog, hiszen: „te idegen vagy, gyűlöllek te én”, és máshol: „bolondítson más látszat-szenvedély”.

Rejtőzködő, „bujkáló” költőnek szokás nevezni a hozzá hasonlót. De amit élményeivel, ötleteivel, az életanyaggal és az élet anyagaival művel, nehezen hasonlítható. Pedig sokat tanult. Joyce-tól és Eliot-tól például és talán legelső sorban. Szakmai tisztességét talán másoktól is.

Érzelmét is visszafogja, és persze: valamennyi sora mögött egy, emberi viszonylataiban tétova, változtatni képtelen, és nem is igazán akaró – azaz: akarni nem mindig tudó – ember végtelen szomorúsága kiált – suttogva. „tudod hibáid. van elég / élni kevés. szerezz hozzá hamar.”

Leírja és levonja a „ha hallgatok se számít” – gondoljunk csak egy kicsit mélyebben bele – borzasztóan kegyetlen konzekvenciáit, és elköveti a legvégzetesebbet, a leginkább visszavonhatatlant: *szép* versei által költővé avatja magát. (Költő? A szónak mely – kortalan avagy korszakalkotó – értelmében?)

Most hangsúly a *szépen*.

Ugyanazzal a – még nem gesztusértékű – mozdulattal hozza vissza a versbe a lélek szépségét és a *rim varázsát*. És a poklot járja meg, aki általa szembenéz.

A világ – soha így a pusztába dobva le nem írta ezt a szót –, a világ olyan, amilyen; megváltani, változtatni rajta nemigen érdemes már. Bölcsen unatkozni fölötte sokkalta méltóbb dolog. S mindeközben a költő, mindaddig, amíg humoránál – eszénél – van, okos följegyzéseket készít. Érzelmek ütköznek indulatok helyett. Érzelmek kerülnek az érzelmek viharába.

„Ott a kard fölött fejed / de azt mondják hogy sokmindent kibír. / nem érdekel a világ elveszett / ma élek. vág a levegő. helyet.”

Indulat –, ha van – rejtve marad, és ami a versekben mégis megrekedt, azt olyan finom eleganciával *buktatja elő*, hogy ha nem elemezzük, elsiklunk fölötte.

A világot nem kell megváltani. A világot, amelyik dögunalmat gőzölögtes ki magából, nem megváltani kell, hanem nem kell tudomást venni róla.

No, igen, de a bűz?!

A világot, amelyik dögunalmat áraszt magából, mindenekelőtt, vegyük tudomásul.

— Ez az a kettősség, ami verseinek feszültségét folyamatosan adagolja.

Ha ez az unalom az arcon nyomot nem is hagyott, kívül is, belül is elindítja a záporokat. És ez az *az unalom*, ami világokat *mos el*. Kettősség ez is. „ne pirulj el, csak süsd le a szemed, / én bús fivérem, ettől szép az élet, / a sulykot vagy önmagad elveted, / és megnézed, hogy melyik hol mit érhet // örülsz, a kezed összedörgölöd, / kit érdekel, hogy mennyire unod, / az arcodon nem hagyott nyomot, / de fontos ez? hogy így vagy, úgy sűrög az ember?...” – akár *ars poetica* is lehetne, ha tudna, ha akarna, ha szükségesnek tartaná, hogy nyilvánosság előtt, a fehér papírlap fölött *ars poeticáról* gondolkodjék, gondoskodjék.

A kihagyásos technika a rejtőzködés kitűnő eszköze. Nagyon fontos, ami megjelenik, még fontosabb, ami papírra kerül. Talán mindennél fontosabb, amit elhallgat. Ezt a technikát, amivel ma újra olyan sokan élnek – és visszaélnék –, nem olyan egyszerű működtetni. Ami megmarad, vajon milyen kontextusban marad meg? Amit elhallgat, vajon milyen kontextusból marad ki?

És milyen kontextusba kerül így, elhallgatva?!

Lázár Júliának nincsenek felesleges szavai. Szófukarnak tűnhet, pedig éppen *ellenkezőleg: pontos*.

Aki leírja, hogy „én nem tudtam, / hogy számít minden” – az –, ha korábban nem is – attól a pillanattól nagyon jól tudja: számít minden.

A sarokban egy képen a téli táj, és a ráfagyott folyó. A képzeletbeli sárga korcs, ha fölpattanok, visszaránt.

De ez már a „páros magány mezsgye végtelenje”. És az már valaki más(nak a költészete), és épp *úgy* a miénk.

KÖRÖSSI P. JÓZSEF

LAZÁR JÚLIA HÁROM VERSE

Ajánlás:

nemcsak írni. én nem tudtam,
hogy számít minden. a kattanás,
a cigarettatárca, az aprózó mozdulat
és letről a kutyaugatás.

tanított

a folyosón

órákig álltam: bemenjek-e,
hazakullogjak-e. többnyire esett
kívül-belül.

a kutyám
jött velem, egy képzelt sárga
korcs. ha fölpattantam, visszarántott.
a villanypózna áll a Váci utcán,
a könyvesbolttól távolabb kicsit.

„áramütés”,

mondja a fülszöveg. a verseket
egyáltóhelyben ott olvastam el. ha
hallgatok se számít. rázkódjon,
ami bír. most pedig fölhúzom az órát
és lefekszem.



a többiek, körül: viszonylatok.
nem barátok, de tárgyaknak erők.
mindegyikükkel másképpen csalog,
legföljebb így nem lesznek érthetők.

ne pirulj el, csak süsd le a szemed,
én bús fivérem, ettől szép az élet,
a sulykot vagy önmagad elveted,
és megnézed, hogy melyik hol mit érhet.

örülsz, a kezed összedörgölöd,
kit érdekel, hogy mennyire unod,
az arcodon még nem hagyott nyomot,

de fontos ez? hogy így vagy úgy sűrög
az ember? egyszer kihallgathatod:
ezt mind szabad, nem érted? várhatok.



ma meztelen vagy. állj anyád elé.
a reszketésed nemcsak céltalan:
hamis. tudod hibáid. van elég.
élni kevés, szerezz hozzá hamar.

erőt a négy elem adott. te lépsz.
a szobor szól. a csönd mozdul. hiába.
a márvány forr. nem fehérebb, de árva,
áttörtebb így: a lüktetésre kész.

anyád halott. nem vízben lelt halálra,
megsimogathat, nem kell félnie,
magával nem ragad, nem mész vele,

pedig becéz. hív. sziklákra és a fákra
esküszik. átfon már: gyökér a lába.
beszélsz: szobor szól. halkuló zene.



Rock painting of a human figure and symbols.

... ..
... ..
... ..
... ..

Az élő Jeszenyin

Cs. Varga István: Jeszenyin világa

Valószínűtlen és megrendítő a gondolat, mégis igaz: még mindig élhetne, majd 92 évével, ha az emberi létnek a költők számára ritkán megadatott, de lehetséges határait tekintjük, és több, mint 60 éve halott. Szergej Jeszenyin már mindig olyan marad, mint amilyenek *Jeszenyin világa* című könyvében Cs. Varga István, a költőt megidézi: „Tűzbe jött a kék szempár, átszellemült a költő arca, és sugárzott, a vers hangulatait tükrözve változott. Hévvvel, temperamentummal adta elő verseit. A fiatal költők utánozni igyekeztek versmondását. Nem volt szónoki tehetsége, de verseit kivételes bátorsággal tudta előadni. Csodálattal izlelgette az orosz szó szépségét, érezte az archaizmusok ízét, ismerte jelentésrétegeiket. Érett rozsszínű haja, lányos feje, szelid arcvonásai, kék szeme, sugárzó mosolya az igaz és őszinte embert tükrözte. Élete is művét hitelesítette, és nemcsak a legendateremtés szintjén.”

Cs. Varga István könyve, amely az *Írók Világa* sorozatban jelent meg, szerves folytatása a szerző közel két évtizedes Jeszenyin-kutatásainak. A könyvet előszörre szinte egy lélegzetre elolvastva, majd másodsorra lassan, élvezettel izlelgetve stílusát, az ember nem győz eleget csodálkozni és örülni a szerencsés egymásra találásnak. Cs. Varga Ist-

ván nem pusztán ismeri és tudja Jeszenyin költészetét, de ritka beleérző képességgel idézi meg a költő életét, személyiségét, s vele együtt a századelő, az októberi forradalom, a húszas évek ellentmondásos Oroszországát.

Jeszenyin útját – mint a népmesék legkisebb fiát – kezdettől fogva buktatók kísérik. Az első igazán nagy akadályt a rajzanyi hullámzó rozsmezőkről a pétervári szalonok világába toppanása jelenti, ahol az akkori költőóriás, Alekszander Blok féltő szava sem tudja megóvni az átmeneti útvesztéstől: „Sanyarú sorsa megváltozott. A tiszta mélységből bukkott a zavaros felszínre. Az östebettségnek kikiáltott Jeszenyint a dekadensek a maguk körébe akarták vonni. Barátok és álbarátok serege verbuválódott körötte. A bloki figyelemztetés mind érvényesebbé vált: ne siessen, a költői tehetség csak odaadó, áldozatos munkával érhet be. A szalonvilágban az idő- és erőfecsérlő bohémosság külső csillogásba öltözik. Gorkij tömören fogalmaz: »Barátai borral itatták, a nők a vérét itták.« A művészi életformával ismerkedő Jeszenyin, az érvényesülés, a siker érdekében elfogadta a neki szánt szerepet: a szalonjáró szereplések, bohémkodások hajóján kiért az irodalmi élet nyílt vizeire. Közben megnőtt a veszély, hogy a társasági bangzavarban elvétheti a kor szavát, azt,

amelyik nem mindig térhen, hanem inkább időben hallatszik a legmeszezebbre.”

Küzdenie kell és küzd is Kljujev visszahúzó, lebéklyöző, erőszakos költőbarátsága ellen, majd „túl kell lépnie” az imaginizmus kinőtt korlátain, a „Kocsmás Moszkva” ingoványain: s hogy nem „vétí el a kor szavát”, annak az az oka, hogy tarsolyában istenáldotta tehetségét hozta magával szűkebb orosz hazájából a tágasabba: Oroszthonba, majd Európába.

Puskin és Blok nyomán teremti meg csodálatos, eredeti tájleíró költészetét, amelyet Cs. Varga István, az *Ingoványos erdő* című verset elemezve így jellemez: „Jeszenyin lírai képalkotásának jellegzetességeit tükrözi ez a vers. A piktúrában kialakult impresszionizmusnak, a szenualizmus művészi megfelelőjének lírai mintapéldája. Az impresszionizmus célja: az érzéki benyomások töretlen visszaadása, a szemlélő és a látvány közti rejtett kapcsolatok, áramlások megragadása, az örökkön változó világ pillanatnyi mozdulatlanságának megragadása. A tárgyi valóságnál fontosabb a hangulat, amelyet a látvány kivált. Ha líraiságon az érzelmetli, bensőséges kifejezőmódot értjük, akkor Jeszenyin látásmódja mélyen rokon a lírai impresszionizmussal. Atmoszferikus hatásokkal, lágy, festői vonásokkal dolgozik. Jellemző rá a szubjektív kifejezőmód.” Ha csak a *Bokránk közt*, *Oroszország*, *Ingoványos erdő*, *Aranylik*, *őszül*, *Nem siratlak* ... típusú versek költőjeként tartaná számon az irodalomtörténet, akkor is csodálatos kincs-csel gazdagította volna az orosz költészetet. Szigorú, a költőtől csakis egyértelmű választást és magatartást követelő kora azonban nehezen fogadja el Jeszenyin őszinte, tévelygéseit állandóan a világ elé táró, önmagával is állandóan harcoló maga-

tartását: „A helyzet fonáksága, hogy a lélekben sok visszahúzó erővel küszködő Jeszenyint valóságvállaló tanúságtételei közepette érik a Proletkult bírálatai. Nemcsak ellentmondásosnak tartják, hanem a »reakció képviselőjének« is bélyegzik, aki »teljesen fölösleges a proletariátus számára«. Főképpen biblikus, vallási témái és képei miatt támadják. (Amikor a Proletkult szekciós irányvonala győz, Blokot és Majakovszkijt is elítélik. Belső és külső okok miatt maradt sikertelen Jeszenyin közlekedési kísérlete a kor elkötelezetten forradalmi táborához.”

Újra és újra átgondolásra késztet, s mindig megdöbbeníti az embert az a tény, hogy Jeszenyint, aki a százmillió orosz parasztság sorsának értője és szószólója, jövőjéért aggódó, haláláig hű fia, mennyire nem volt képes megérteni és befogadni a türelmetlen kor, amelyben élt. Még azokat a verseit is megkérdőjelezték, szemére hányták sokszor, amelyek pedig természetes alkotóelemei voltak indíttatásának, vállalt küldetésének. Erről így ír Cs. Varga István: „Ma már ki tagadná a költő jogát, hogy az orosz parasztság boldogulásáért aggódjon, a változások sebes sodrásában közösségszemenyének, értékeinek, kobéziós erejének megőrzésére verses javaslatot tegyen? A múlt és a jelenben épülő jövő költői ütköztetésében jogos veszélyérzet is megszólal: megőrizhető-e a múlt, a természet értékei a jövő számára, avagy megbomlik ember és természet harmóniája, és a leendő ipari társadalomban a természet is művi produktum, az ember történelmi tévedése lesz?”

Cs. Varga István könyvének legszébb lapjai talán a verselemzések: megrázó erővel bontja ki a *Bokránk közt*, *A kutya*, *a Sagané*, *te enyém* és más versek rétegeit, az értő kézszív előtt könnyedén feltáruló poeti-

kai értékeit. A *Perzsa motívumok*-ciklus elemzésénck is egy egész fejezetet szentel. Rámutat a versek „kettős, perzsa és orosz világára”. Puskin, *Háfiz*, *Szádi* és *Rumi* örökségére Jeszenyin költészetében: „*Jeszenyin saját Perzsiát alkot. Nem stíluselekticizmus, hanem egy szerves, egységes mű jött létre. Bár bizonyos stílusrétegek kimutathatók, mégis fontosabb az elbeszélő köznyelvtől a romantikus stílusjegyekig terjedő skálánál az eredetiség mélységdimenziója, sajátos minősége, esztétikai értéke.*”

Hasonlóképpen teljes fejezetet foglal el Jeszenyin költészetének megárazó végső akkordja, az élveboncolás vízióit felidéző vers, *A fekete ember* elemzése: „*A rémlátó képzelet nagyszabású látomásos képekben jeleníti meg a költő sorsalakulását. . . A keresetlen realizmus és a groteszk vizionálás, a fantasztikum ellentéte fokozza az iszonytató hatást.*” Joggal állapítja meg elemzése végén Cs. Varga István: „*A fekete ember Jeszenyin életragédiájának döbbenetes erejű kifejezése, önvallomásként és*

költői alkotásként is rendkívül jelentős.

A könyv utolsó fejezete összefoglalja Jeszenyin több mint 60 esztendő magyarországi fogadtatásának történetét, amelynek a gazdagabbik fele kétségtelenül a második, az 1956 utáni időszak. Külön figyelmet szentel Cs. Varga István Jeszenyin magyar fordítóinak, akik között különösen fontos helyet foglal el *Rab Zsuzsa*. Az ő „érdeme, hogy a magyar olvasók Jeszenyint szinte saját költőként ismerik és szeretik”. *Weöres Sándor*, *Fodor András*, *Kálnoky László*, *Veress Miklós*, *Nagy László* nagyszerű fordításai is nagyon sokat tettek Jeszenyin mélyebb megismeréséért, befogadásáért.

Gazdag képanyag, életrajzi adatok és sokszempontú, részletes bibliográfia egészítik ki Cs. Varga István könyvét, amely nemcsak Jeszenyin magyarországi recepciójának, de a költő jelentőségének, bonyolult és nehéz kora megértetésének is igen jelentős állomása. (Európa)

J. MATYI ANNA

A költő életei

Szilágyi Domokos (1938—1976)

Nagyszerű, *Tamási Aron* szavával élve „rendes feltámadás”-sal felérő *album amicorum*ot küldtek barátai-pályatársai az immár tíz esztendeje halott Szilágyi Domokos után, utolsó peregrinációja színhelyére, a túlvilágra.

Berkas Erzsébet az emlékkönyv egyik fő erényét, a költő valódi ar-

cát (arcait!) meg nem hamisító igazmondást, azaz a kiadvány profán epitáfiumjellegét hangsúlyozta az *Élet és Irodalomban* napvilágot látott *Megosztható szomorúság* című, szép és bölcs recenziójában. Etikátlannak, s egyszersmind fölöslegesnek érzem tehát, hogy ugyanerről a kérdéskörrel szöjünk. Meg aztán *Kán-*

tor Lajos bravúros-ihletett szerkesztése kínál egy másik, nem kevésbé fontos szempontot is a recenzensnek. Azt, ami a következő alcímen foglalható össze: egy költő hétköznapijai. Avagy: a költészet hétköznapijai. Bármielyen egyedülálló, dicséretes, sokak szemében egyenesen irigylésre méltó, hogy a költészetnek külön Nap, sőt, Hét adatik mifelénk, (az antológia tanúsága szerint keleti szomszédainknál is!), ez a pár napra koncentrált, sokszor fölfújt-túlhabzott kampányszerű érdeklődés legalább annyit árt, mint használ a líra ügyének. Csak úgy, mint az évenkénti reprezentatív költőkaram (közhasznú nevén: a *Szép versek!*) maguknak a poétáknak. Félreértés ne essék: sem egyik, sem másik eltörlése-megszüntetése nem volna kívánatos. Csupán az *átbangolása*. Mindössze annyit kellene tenni, hogy ezeken az ünnepi napokon se maradjon említés nélkül: a versolvasás, versbefogadás nem *vasárnapi vadászat*. A líra (és a lírikusok!) hétköznapijai, a *mívesnapok* (amit Szilágyi pátriájában, Erdélyben, valaha *mívesnapoknak* mondtak!) pedig jóval fontosabbak, mint pirosbetűs ünnepei. És itt, már az első lapon, megkezdődik a kántori bravúr. A kötet nyitánya ugyanis a *Hétköznapiok* című Szilágyi Domokos-vers:

*Az ünnep, az ünnep balandó,
Csak a hétköznap maradandó.
A mívesnap, a meg-megújuló
kín, a keserv, soba-el-nem-múló,
élet-igéző és baláltra-vált,
örök életre hoz örök balált,
örök baláltra örök életet,
az ég alatt, a rögös föld felett,
folytatódás, folytatás, mind, ami
napról napra megtart, és vallani
késztet – hogy e kényre-kedvre talált
lét – állítólag – csakis így szilárd.*
(*Hétköznapiok*, 1971.)

És rögtön a második opuszban, Szilágyi *A költészet örökletes* című

esszéjében, választ kapunk rá, miért is kell a költészetnek helyet kapnia a mindennapokban: „*A költészet örökletes gyógyír; a népé különösen. Mindig akad valami, amivel szemben védtelen az ember (tegyük hozzá: vannak vidékek ahol ez a veszélyeztetettség teljes kiszolgáltatottsággá fokozódik! S amíg akad, addig van költészet*”. Ismerős, elégszer nem ismételhetően lényeges gondolat ez. Vosznycsenszkij: *Párbeszéd a költészetéről*-jének egy mondata csendíti rá a tiszta rímet: „*A költészet ma az élők és mindenekelőtt az ember védelmének testülete.*” S ahogy a várvédők nincsenek sebek nélkül, úgy a költő, az *embervédelmi testület* holtig-önkéntese is állandó veszélyhelyzeteket vállal küldetése érdekében. A könyv hű képet ad mindazokról a kanosszárkról, amelyekről a fűlszövegek és a frissen-koszorúzott költőket méltató szónoklatok egyaránt mélyeket hallgatnak. Az ideoda utaztatott, többszörösen „nemszűz” kéziratokról, a laptól lapig rúgásokról, az elodázott válaszok „lélektani módszeréről”, esetenként fontos kézikönyvek, szótárak hiányáról – egyszóval mindazokról a packázásokról és megpróbáltatásokról, amelyek egy „népszolgálo” – Sz. D. nevezi így önmagát – életében és pályáján elkerülhetetlenek.

És prűderia volna kihagyni e rövid szemléből a költősors többnyire rogyadozó alapépítményének beszédes dokumentumait! Ez persze megint csak tabutéma. Pedig milyen igaz a szállóigeszámba menő *Vas István*-mondás, miszerint magyar költő Kossuth-díjon innen aligha szabadul meg az anyagi gondoktól. Hát még ott, ahol Kossuth-díj sincsen... Szilágyi Domokos így ír *Majtényi Erik*nek 1973. augusztus 9-én: „*Mert főfogal kozásom... a koldulás, mellék – a fordítás.*” A „koldulási jogalapot” (Művészeti Alap-segélykérelmet!) egyébként a hetvenesztendő s lelkész-

apa nyugalomba vonulása adta. Később, a kálvária újabb stációjaként, temetéséről is hasonló módon, instanciázó levelekkel kellett gondoskodni.

A megdicsőülés ritka pillanatai – lásd a kötetben közölt egykorú kritikákat, s a nagyszámú emlékverset! – és a prózai megpróbáltatások között keskeny, de szilárd pallót jelentettek a költő számára a műfordítói-recenzi-esszéírói feladatok. Szilágyi – labilis idegrendszerét, törekény fizikumát meghazudtolóan – olyan, szürkének-szárzának ítélt feladatokat is pontosan és meggyőzően látott el, mint rövid könyvismertetések írása a *Tallózó* című könyvtári szemle számára. Hétköznapi-dicsérő versét többek között ezek a rövid terjedelmű, de összetéveszthetetlenül egyéni munkái is hitelesítik. Egy gépies műfaj fölemelése – mondhatnánk róluk.

De folytassuk a költészet-hétköznap egyenleg nyomon követését az emlékkönyvben. Az egyik, a *Költői szóhasználat* című írás, egyben a jellegzetesen Szilágyi Domokos-i „minőségi szarkazmus” példája is: „A költői szavak nagy része óhatatlanul azt a benyomást kelti, hogy a költők valamilyen kifinomult vegetarianizmus hívei, akárcsak Lucius, az aranyszámár, ki egy sor izgalmas kalandot él át, míg a megváltó rózsákat lelegheti.” (1964) Ugyanebben az esztendőben, *A költészet betén* című önvallomásában így foglalja össze a poéták helyzet-szeropét: „A költő: szókölcsönző.” Más szóval: egy a nélkülözhetetlen humán szolgáltatások közül! Ez a költészet mindennapiságába vetett meggyőződés jellemzi legoldottabb, legjátékosabb pillanatait is. A kötetben megjelent számtalan bökverse közül *A humor Parnasszuson* érdemel külön említést: „túlte-

szek száz tútoron, verem íróbütorom”.

Mindez aligha pusztá rímkényszer. Az „egérszürke” vagy „csótányfekete” írógép a visszaemlékezésekben is a költővel összenőtt tárgyként, nem valamiféle „kultikus eszközként” jelenik meg.

Vannak a kötetnek olyan darabjai – Sz. D. vallomásai a műfordításról, T. S. Eliotról, továbbá Sz. D. és több kortárs román költő-műfordító barátságát-munkakapcsolatát tanúsító írás –, amelyekről érdemes volna részletesebben szólni. Csakúgy, mint magánleveleink irodalmi rétegeiről. Arról, milyen szükségszerűen literatúrával-átítatottak (de nem irodalmiaskodók!) még szerelmes levelei is. Ám a filológizálástól visszariasztanak a szerkesztőbarát és alkalmi horgászcimbora, *Szilágyi István* szavai: „A fűrészpordalékok igencsak rübellte.” A „kamasz angyal” béklyót nem tűrő szárnyait fűrészpordalékkal nyugozni – távol legyen! Hátha megmeghallgatja „THANATOS-RÁDIÓJÁN” (*Hogyan írjunk verset?*) az önkéntes távozása évfordulója alkalmából elhangzó evilági híradásokat. . .

Zárjuk tehát *élete mások által való leírásának* vázlatos ismertetését egy tudálékosságot nem tűrően egyszerű Szilágyi-sorral:

„s dolgozni tovább – pihenésül.”
(*Munka után* – 1965.)

Hinnünk kell – mert e hit nélkül se könyvet, se tollat nem érdemes kézbe venni –, hogy a költő (a költők!) művésnapjai a végső elpihenés után is folytatódnak. Bennünk és általunk. (Kriterion)

PETRÓCZI ÉVA

Baranyi Ferenc: Visszaigéző

Alapszabály: egy könyvről írni csak tárgyilagosan szabad, az elfogultság vagy éppen az előítélet műfajban kiváltképp rossz tanácsadó. De, mit tegyen a recenzens, ha a szerzőhöz közel három évtizedes kapcsolatok – boldog egyetemi, Eötvös-kollégiumi emlékek – fűzik, ha a kötetben lépten-nyomon közös ismerősök, barátok nevével találkozik s az utóbbi évek újra szoros kötelékben megélt élményeire bukkan, olyannyira, hogy a nógrádi ihletű versek olvastán különös indítást is érez méltatásukra.

A bevallott szimpátia tehertételét ellensúlyozni csak egyféleképpen lehet: érzékeltetni kell, hogy a rokonszenv háttérében ez esetben rangos költői produktum, színvonalas teljesítmény is áll. A József Attila-, illetve a SZOT-díj cleve jelzi ezt, s több – úgymond – jubiláris momentum véletlenszerű egybeesése is kedvez e szándéknak. Baranyi Ferenc az idén ötvenéves; kereken negyedszázada – feleennyi idős korában – jelent meg első (*Villámok balladája*) kötete, s immár tucatnyira rúg könyveinek száma. Ezek az alkalmak külön-külön is megállni, mérleget készíteni indíthatnak, ráadásul a *Visszaigéző* tartalma szerint is ösztönöz egyfajta számvetésre. A múltba nézés azonban nem lehet öncélú: a mércét jelentheti az ígéretes pályakezdekör vállalt, a beérkezést involváló lírikusi attitűd mai állásának megítéléséhez.

Alaposat változott a világ – s benne a költő helyzete is – az indulás, a kibontakozás idejéhez képest. De amíg a valóság érdekesebb, zaklatot-

tabb lett, Baranyi közvetlen élettere – már csak a korából adódóan is – kiegyensúlyozottabbá, harmonikusabbá vált. A modern kori garabonciás kötetlenségét tisztos foglalkozásokra cserélte – átmenetileg még vezető beosztásokat is betöltött –, de igazi önmagára – úgy tűnik – az irodalmi és zenei ismeretterjesztésben talált. Kenyéradó gazdája a televízió: latinos műveltsége, választékos beszédkultúrája, nyitott személyisége, kapcsolatteremtő készsége jól kamatozik a képernyőn. Boldog ember lehet: azt csinálja, amihez kedve van, s még fizetést is kap érte, hogy aztán újabb lemezritkaságokkal gyarapíthassa amatőr szinten szokatlanul gazdag gyűjteményét.

Nem történt azonban fordulat Baranyi irodalomszemléletében, értékrendjében, világlátásában. „*Vallom, hogy az irodalom nálunk sohasem csak a művészetek egyike volt, hanem a küzdőtér egy darabja is. A magyar olvasó sohasem csak azt várta a magyar könyvtől, hogy szórakoztassa őt, hanem azt is, hogy nevében is perlekedjen. A jobbért, az igazabbért, az emberibbért. Éppen ezért engem sem érdekel »a költészet maga«, csak annyi érdekel belőle, amennyit az olvasó visszaigazol. Egy csipetnyivel nagyobb hazaszeretettel, egy árnyalatnyival nagyvonalúbb gondolkodással, vagy éppenséggel a másik ember iránti megnövekedett bajlandósággal. Csak az az irodalom érdekes nekem, amelyik segít élni*” – írta főszerkesztői beköszöntőként a *Palócföld* 1984-es évfolyamának élére. Új – az utóbbi öt esztendő ter-

méséből válogató – kötete azt igazolja, hogy költőként sem gondolkodott másként.

Bár az idők erényé érlelték a megújulást, az ő ars poeticájában, oeuvre-jében, a következetesség a legnagyobb érték. Ma is azok a legjellemzőbb jegyei költészetének, amelyek szakmai rangját, népszerűségét megalapozták annak idején. A művéség, a csiszolt forma, a kitűnő ritmusérzék, zenei hallás az egyik oldalon, az érzelemre apelláló őszinteség, a harcra indulat, közéleti tartalom a másikon. Ez azonban nem jelent helyben járást, megtorpanást, hisz' fejlődött az ő lírája is az évek során, de meghatározott pályán, saját eszmei, esztétikai alapzatán, függetlenül az új keletű, bizonytalan körvonalú szellemi áramlatoktól, divatoktól, az állintellektualizmus ködösítő, hamis végleteitől. A diákos lelkesültséget – helyenként lezserséget –, a plebejus rakoncátlanságot egy érettebb, bölcsőbb hang, megfontoltabb, józanabb tónus váltotta fel, de jótányit sem engedett elveiből, meggyőződéséből. „... hát nem! És százszor nem! Ha volt a földön! értelmű áldozatnak: lesz, aki! pipacspernyét sodró szelekkel eljön! az elvérző zászlót megbajtani.” – írja, aligha véletlenül Benjámin Lászlónak ajánlva e sorokat.

Baranyi változatlanul rendkívül érzékeny a társadalmi kérdésekre. Reálisan látja, hogy a szocializmus manapság mekkora kihívás, próbatétel előtt áll, s felelős válaszokat keres a továbblépéshez: „Azzal nincs elintézve semmi, hogy drapériás asztalok mögött az elnökség kifejtje, hogy mely nagyon szabad vagyok, ... az ünnep akkor a miénk, ha a korhadt sírkeresztakác! megkövesül bennünk, miként a soktömbű összetartozás, miénk marad az ünnep akkor, ha drapérián innen is! igazat szól, ki pirosat szól, bár mond fehéret, zöldet is...” (Alkalmi vers) De lehet-e csodálni, hogy a növekvő gondok, az

élesedő konfliktusok őt is megérintik, s ő maga is figyelemzavaró kérdőjelek között vívódik: „Ma már a játék – ezt susogják –/ lencsére megy./ S nem babra, vérre./ Szocialista Magyarország?/ Ugyan kérem!/ S ugyan miért ne?” (Susogják) Sőt a tétova léptek láttán, a nem kívánt fejlemények, kemény tanulságok terhe alatt olykor nála is megjelenik a kételkedés, a beletörődés gondolata: „... Nyerni itt! magunkfajtának nincs remény, a teljes kilenc percet át-/ verekedni botor dolog:/ olyan mindegy, hogy ki-ütött! leszel vagy csak lepontozott.” (Ring) Az eszme- és pályatársra, a testi-lelki jó barát Gerelyes Endréről emlékezik így s erre rimel Czinke Ferencnek írott ajánlása is: „Izó harcoktól reméltem/ visszavívni embereimem:/ talán tisztító csatákban/ elvérzik, amit kiálltam, vagy én vérzek el s ekefám/ marad szemem butahelyén./ Legszebb esélye a harcnak, hogy az „ember belehalhat.” (A keresztesvitéz keresztje) Máskor fanyar fintorral, iróniával reagál az élet ellentmondásaira: „Elfogadtam, hogy elfogadni/ szabályokat: fölösleges./ A vízből/ úgyis az hűz majd ki, aki sohase volt/ vizes.” (Paradoxon)

Végül is azonban felülkerekedik benne az egészséges életösztön, a felmenők mentalitása: „Miközben az értelmiség/ buzgón lajstromozza a csomókat a kákán:/ Gersekaráton Kovács Pali bátyám/ még akkor is füttyörészik, amikor összebb húzza a nadrágszíját.” (Szemenszedett vak-ság) Baranyi számára nincs más út, mint nyílt sisakkal, megalkuvás nélkül ellenállni a „métély törének”, a „sandaság nyílnak”. Az igazságkérés szándékával, szigorú törvény nevében hadakszik: „Ne csak magyarul, de magyarán is! engedj szólni, Uram, azaz egyenesen, mint a kaszasubánás./ Vágjon rendet a szó/ a dudvarostú beléndek-beszédben, hogy szárbán bátorodva égre szökjön! az érte-

lem aranyfejú kalásza.” (Fohász) Jó tudni, hogy a költő erejét „az ipszilon alakú völgyben nyújtózó”, bányász-múltú munkásváros, a nógrádi megyeszékhely szelleme is képes volt megsokszorozni: „*Búcsúzom – és viszlek magammal,/ hogy kenjen süjtőlég a falra,/ ha virrasztó bitem kicsúfolt/ jövőnk háromszor megtagadja.*” (Salgótarján)

Politikai költészet ez a javából, mintegy dacolva azzal a felfogással, hogy az effajta líra, a közérthető mondandóra formált klasszikus vers felett eljárt az idő. Baranyi direkt módon is szót emel Váci Mihály emlékéért: „*Könnyű most rálegyinteni! / A szobra is olyan sovány, hogy/ a varjú már a vállán károg –/ madár-ijesztőnek hiszi./ ...Hát mit akartok tőle még? Próbálgatta a lehetetlent./ S nem szegte meg azzal, hogy elment,/ az érkezés ígéretét.*” (Tejért s mézért) E „védőbeszéd” egy nemzedék nevében, az elkötelezett irodalom, az igazi értékek támogatásának általános igényeként is hallatik. Még inkább példaszerűek a nagy francia forradalom tanulságait *André Chénier* költői sorsával aktualizáló ciklus versei.

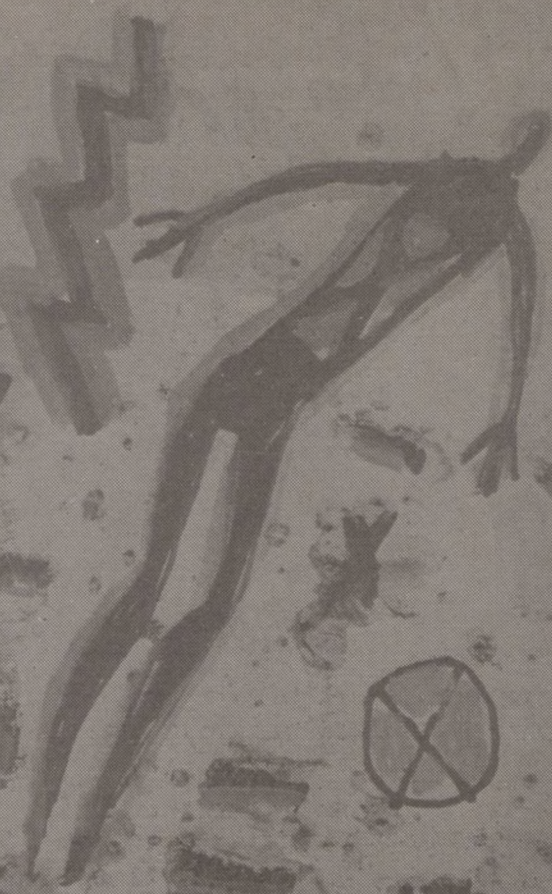
Visszafogott, keserű-édes hangulat jellemzi a kötet szerelmi líráját. A se vele, se nélküle kettősségében, az oldás és kötés örök dilemmájában gazdag élettapasztalat sűrűsödik: az

intim szféra felemelő, szikrázó szenvedélyére „tompazöld remény”, „matt magány” vet árnyékot. S – úgy látszik – ennek sem csak személyes okai vannak.

Korunk belga, olasz és szovjet lírájából merített adaptációk – ahogyan Baranyi fordításait szívesen nevezi – önértékük mellett azt is reprezentálják, hogy milyen koncepció szerint válogat. „*Azokat szeretem, akik hisznek a tavaszban, ha a gölyák birelik,/ ... nyelvünkben, mely nem nemul el soba,/ a nép meséiben,/ a barátság pilléreiben,/ ám azokhoz nincs közöm soba,/ akik nem hisznek semmiben.*” *Makszim Tank* szovjet költő versének részletei rokon lélekre vallanak, akár a fordító saját sorai is lehetnének. Hisz’ lehet baj elég, mindenkit érhet sérelem, sorjázhathat rosszkedvű évek: szenvedtelenül élnie, mindent tagadni sosem szabad.

A megtartó hit apoteózisa jelenti Baranyi egyre mélyülő, kiteljesedő költészetének mindig aktuális – de ez idő tájt különösen figyelemre érdemes – üzenetét. Ennek jegyében joggal remélhet értő – és egyetértő – olvasókat nagy számban, s társakat is a „küzdőterre”. Ezért fontos amit csinál: a helytállás szimbóluma. (Magvető)

CSONGRÁDY BÉLA



HOVA?

Handwritten text in a cursive script, likely a list or a set of instructions, located on the right side of the page. The text is partially obscured by the large drawing and the arrow.

